

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ІНЖЕК»

**Khaustova V. Ye.
Grygorova-Berenda L. I.**

**ASSESSMENT AND DIAGNOSTICS
OF FOREIGN ECONOMIC
SECURITY OF UKRAINE**

Monograph

**Kharkiv
«INZHEK» PH
2013**

Хаустова В. Є.
Григорова-Беренда Л. І.

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Монографія

Харків
ВД «ІНЖЕК»
2013

УДК 330.341 330.42
ББК 65.9(2)865.050

X 26

*Рекомендовано вченою радою Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
НАН України (протокол № 6 від 21.06.2013 р.)*

Рецензенти: *Благуи І. С.* – д-р екон. наук, професор, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (Івано-Франківськ);

Тищенко О. М. – д-р екон. наук, професор, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (Харків);

Христіановський В. В. – д-р екон. наук, професор, Донецький національний університет

Хаустова В. Є., Григорова-Беренда Л. І.

X 26 Оцінка та діагностика зовнішньоекономічної безпеки України: Монографія. –
Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. – 192 с. Укр. мова

ISBN 978-966-392-425-0

У монографії подано результати дослідження, спрямованого на теоретичне обґрунтування і розробку методичних рекомендацій з проведення оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки України. Проаналізовано особливості зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання в Україні та проблеми чинного законодавства з її регулювання. Досліджено сутність поняття «зовнішньоекономічна безпека» та її загрози. Розглянуто теорію та практику оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки країни та запропоновано методичний підхід до оцінки зовнішньоекономічної безпеки, що ґрунтується на методи моніторингу основних макроекономічних показників і порівнянні їх із пороговими значеннями. На базі запропонованого підходу проведено оцінку зовнішньоекономічної безпеки України та досліджено як її загальний рівень, так і рівень у розрізі визначених основних компонент і часткових показників, визначено позитивні та негативні тенденції у сферах, що характеризують зовнішню торгівлю держави та її структуру, інвестиційну діяльність, фінансово-кредитну сферу та науково-технічну діяльність країни. Також розроблено методичний підхід до діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки та на його базі проведено діагностику зовнішньоекономічної безпеки України, що дозволило об'єктивно врахувати характеристики динаміки розвитку, структурного впливу та досягнутого рівня безпеки. На основі проведених розрахунків запропоновано комплекс заходів щодо нівелювання і попередження загроз у сфері зовнішньоекономічної безпеки України.

Рекомендовано для науковців, фахівців у сфері державного та регіонального управління, аналітиків і консультантів, що працюють у сфері зовнішньоекономічних відносин, студентів вищих навчальних закладів та інших зацікавлених сторін.

ББК 65.9(2)8

ISBN 978-966-392-425-0

© Хаустова В. Є.,
Григорова-Беренда Л. І., 2013
© ВД «ІНЖЕК», 2013

ЗМІСТ

Вступ	7
1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні	9
1.1. Зовнішньоекономічна торгівля в Україні: структура та тенденції	9
1.2. Законодавче регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні	33
1.3. Напрямки удосконалення державної підтримки експортної діяльності у країні	48
2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни	65
2.1. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози	65
2.2. Теорія та практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни	81
2.3. Методичний підхід до оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни	95
3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни	113
3.1. Сутність поняття та принципи діагностики зовнішньоекономічної безпеки	113
3.2. Теорія та практика діагностики соціально-економічних процесів	127
3.3. Методичний підхід до діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни	141
Висновки	158
Література	160
Додатки	179

CONTENTS

Introduction.....	7
1. Analysis and state regulation of foreign economic activity in Ukraine.....	9
1.1. Foreign economic trade in Ukraine: structure and tendencies	9
1.2. Legal regulation of foreign economic activity in Ukraine.....	33
1.3. Directions of improvement of state support of export activity in the country.....	48
2. Theoretical aspects of assessment of foreign economic security of the country.....	65
2.1. Foreign economic security: essence and dangers	65
2.2. Theory and practice of assessment of foreign economic security of the country	81
2.3. Methodical approach to assessment of foreign economic security of the country.....	95
3. Methodical provisions on diagnostics of problems of foreign economic security of the country.....	113
3.1. Essence of the notion and principles of diagnostics of foreign economic security.....	114
3.2. Theory and practice of diagnostics of socio-economic processes	127
3.3. Methodical approach to diagnostics of problems of foreign economic security of the country	141
Conclusions.....	158
Bibliography.....	160
Supplements.....	179

ВСТУП

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується поширенням процесів глобалізації та інтеграції, які мають як позитивні, так і застережливі наслідки для економік країн світу. З *одного боку*, втягнення країни у світові економіко-господарські зв'язки здійснює суттєвий вплив на рівень її соціально-економічного розвитку та є запорукою його підвищення. З *іншого боку*, поширення інтеграційних процесів призводить до зростання залежності держави від трансформацій зовнішнього середовища, що, у свою чергу, загострює проблему забезпечення її зовнішньоекономічної безпеки.

Дана дилема має місце й для України, оскільки розвиток зовнішньоторговельних відносин для країни є особливо важливим, враховуючи наявність в останні роки від'ємного зовнішньоторговельного сальдо, але посилення зростання її залежності від інших країн світу (в 2011 р. загальний обсяг зовнішньої торгівлі України з понад 200 країнами світу становив більш ніж 171 млрд дол. США) спричинило виникнення цілої низки загроз її зовнішньоекономічній безпеці.

Така ситуація потребує кардинальної переоцінки цілей та пріоритетів державної політики у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки країни, розробки механізмів оцінки та діагностики рівня безпеки з метою виявлення та попередження ймовірних загроз.

Проблеми забезпечення економічної безпеки на різних рівнях ієрархії висвітлені у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Л. Абалкін, В. Барабін, О. Бельков, В. Богомолов, Н. Вавдіюк, М. Вавринчук, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, З. Герасимчук, С. Глаз'єв, Б. Губський, Я. Жаліло, Т. Клебанова, Т. Ковальчук, В. Ліпкан, В. Лапін, В. Литвин, В. Мунтіян, В. Олуйко, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, В. Пономаренко, В. Предборський, В. Сенчагов, Г. Ситник, А. Сухоруков, О. Татаркін, Н. Фірюліна, А. Чесноков, В. Шлемко, Л. Яремко та інших. В той же час, складність та багатогранність даної проблеми обумовлюють наявність цілого ряду невирішених та дискусійних питань, що потребують подальших досліджень.

Так, залишаються не розробленими до кінця окремі теоретичні і практичні питання, що стосуються обґрунтованості методів і моделей оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни, механізмів проведення її системної діагностики, визначення ступеня діючих та ймовірніших загроз, обґрунтування цілей та перспектив подальшого розвитку в даній сфері.

Враховуючи вищенаведене, у монографії представлено результати дослідження, мета якого – теоретичне обґрунтування і розробка методичних рекомендацій з проведення оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки України.

У межах проведеного дослідження було виконано такі завдання:

- проведено комплексний аналіз зовнішньоекономічної діяльності на рівні держави, регіонів і галузей економіки, виявлено у чинному законодавстві інструменти державного регулювання щодо зовнішньоекономічної діяльності та окреслено основні стратегічні напрями з її підтримки на всіх рівнях ієрархії;
- уточнено сутність поняття «зовнішньоекономічна безпека», визначено основні загрози в даній сфері та їх можливі наслідки для держави;
- запропоновано методичний підхід до оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки країни з урахуванням її структури, проаналізовано її складові елементи;
- проведено змістовне дослідження поняття «діагностика зовнішньоекономічної безпеки» держави, визначено його сутність;
- розроблено методичні рекомендації щодо діагностики та вибору пріоритетних заходів впровадження державної політики у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Монографія може бути корисною науковцям, фахівцям у сфері державного та регіонального управління, аналітикам та консультантам, що працюють у сфері зовнішньоекономічних відносин. Крім цього, дослідження може становити інтерес для викладачів та студентів вищих навчальних закладів та інших зацікавлених сторін.

1. АНАЛІЗ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Зовнішньоекономічна торгівля в Україні: структура та тенденції

Глобальна конкуренція змушує держави підтримувати конкурентоспроможність економіки, і таким чином сприяє їхньому економічному розвитку. Проте глобалізація також провокує диференціацію країн за рівнем життя та нееквівалентний товарообмін між ними і може бути джерелом нестабільності, пов'язаної з кон'юнктурною поведінкою транснаціональних корпорацій [19]. Економічна нерівність держав поглиблюється: в 1980 р. 20% заможних країн отримали 70% глобального валового доходу, а в 1990 р. – 85% [28]. Країнам з перехідною економікою пропонується роль сировинних додатків розвинених країн. До того ж фінансово-економічні кризи набувають глобального характеру і можуть за певних обставин мати руйнівні наслідки для країн з перехідною економікою. З огляду на це, для забезпечення економічної безпеки України варто враховувати не тільки внутрішні, а й зовнішні чинники, вплив яких посилюється в міру інтеграції країни до європейської та світової господарської системи [115, с. 4].

Україна знаходиться на початковому етапі входження до світового господарства як самостійна держава. Від того, як цей процес відбуватиметься, залежить, передусім, можливість подальшого соціально-економічного розвитку країни як організаційної підсистеми світової економіки. Входження України до світового господарства є досить складним процесом [132].

Проаналізуємо динаміку зовнішньоекономічної діяльності економічних суб'єктів країни в 2000 – 2011 роках.

На *рис. 1.1* наведено динаміку зведеного зовнішньоторговельного балансу України в 2000 – 2011 роках.

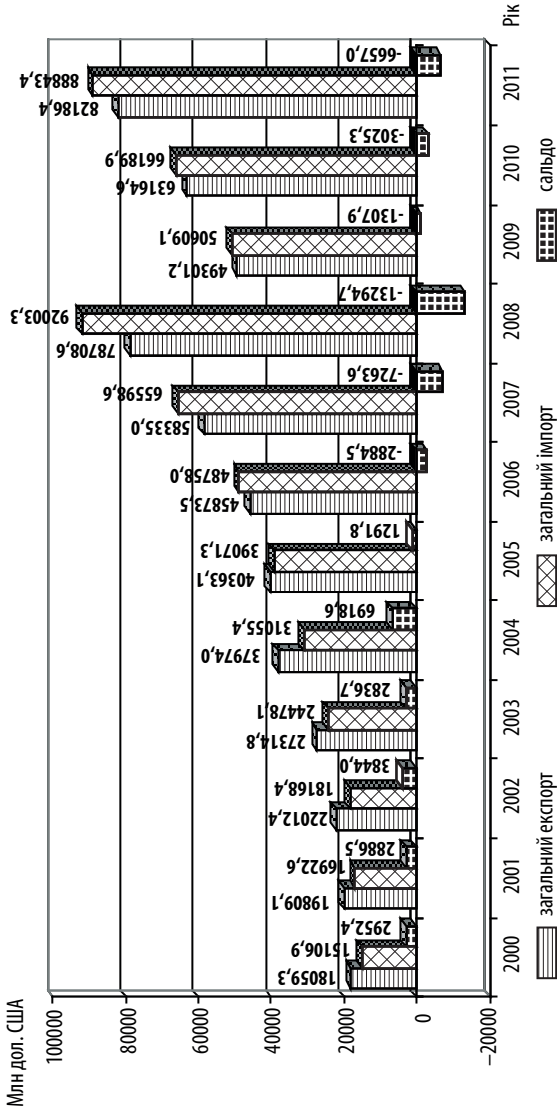

Рис. 1.1. Динаміка зведеного зовнішньоторговельного балансу України в 2000 – 2011 роках

Як видно з рис. 1.1, протягом періоду, що аналізувався, відбувалося зростання показників експорту та імпорту до 2008 року (зростання об'єму експорту складало 4,4 рази, імпорту – 6 разів), починаючи з 2006 року країна мала від'ємне торговельне сальдо, максимальне значення сальдо спостерігалось в 2008 році і становило 13,3 млрд дол. США. Суттєве зниження товарообміну відбулося в 2009 році, що пояснюється початком Світової фінансової кризи, однак у 2011 основні показники зовнішньоекономічної діяльності досягли рівня 2008 року.

На рис. 1.2 наведено структуру експорту-імпорту товарів і послуг України в 2000 – 2011 роках. Як видно з рис. 1.2, структура експорту-імпорту товарів і послуг у 2000 – 2011 роках мала відносно стійку тенденцію: так, експорт товарів у середньому складав приблизно 83,2%, а частка імпорту товарів у середньому становила 92,6%.

На рис. 1.3 наведено динаміку відношення експорту та імпорту до ВВП України в 2000 – 2011 роках. Як видно з рис. 1.3, починаючи з 2006 року відбулося перевищення відношення імпорту до ВВП над експортом, критичного значення воно набуло в 2008 та 2011 роках – 51,1% і 53,8% відповідно, при допустимому значенні в 50% [114].

Галузеву структуру експорту-імпорту товарів у 2001 та 2011 роках наведено на рис. 1.4 та рис. 1.5.

Як видно з рис. 1.4, структура експорту товарів за галузями економіки зазнала деяких змін за десять років: так, найбільшу частку в експорті продукції складають недорогочінні метали та вироби з них, відбулося суттєве зростання експорту продуктів рослинного походження, вдвічі збільшився експорт готових харчових продуктів, відбулося зниження експорту продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, текстилю та виробів з нього, інші галузі економіки мали відносно стабільну структуру експорту.

Як видно з рис. 1.5, у структурі імпорту товарів за галузями економіки провідне місце займають мінеральні продукти, механічне обладнання; машини та механізми, а також продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості. Інші галузі економіки мали відносно стабільну структуру експорту, за винятком імпорту живих тварин та продуктів тваринного походження.

Динаміку структури експорту-імпорту товарів за їх видами в країні та з країн світу в 2001 та 2011 роках наведено на рис. 1.6 та рис. 1.7.

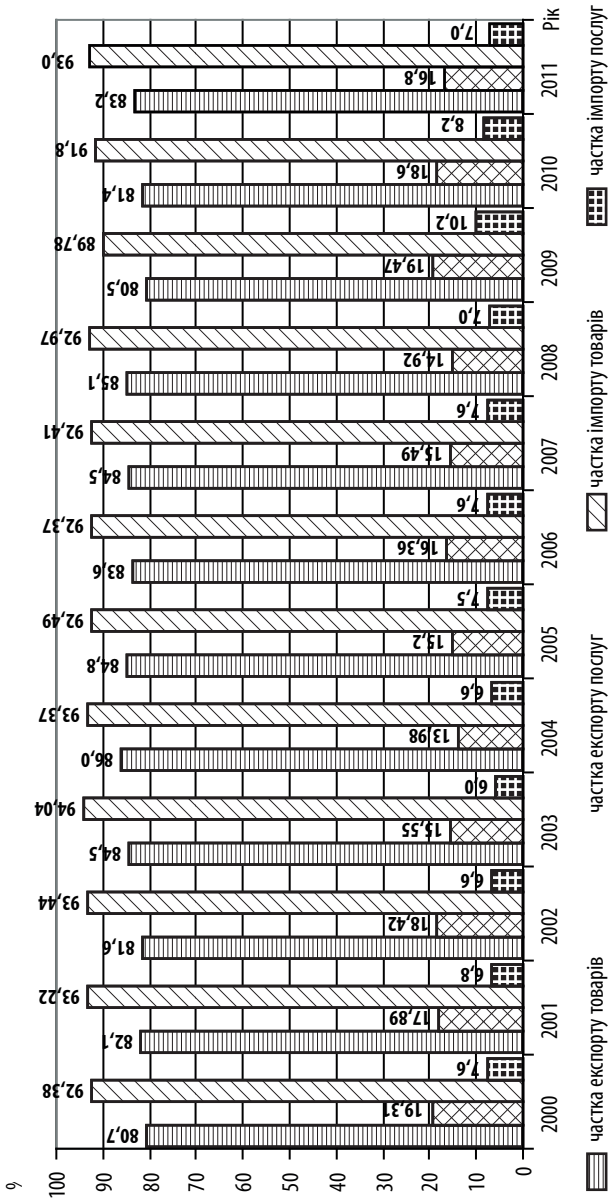
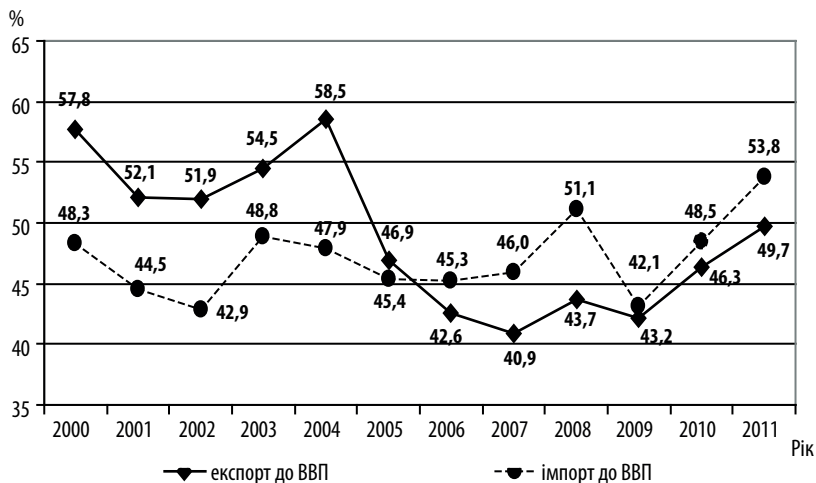

Рис. 1.2. Динаміка структури експорту-імпорту товарів і послуг України в 2000 – 2011 роках

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Рис. 1.3. Динаміка відношення експорту та імпорту до ВВП України в 2000 – 2011 роках

Як видно з рис. 1.6, за десять років відбулася деяка зміна в структурі експорту товарів за їх видами до країн світу: так, основним залишився експорт чорних металів, однак знизилася його частка в загальному експорті, суттєво збільшився експорт зернових культур, експорт руди, шлаків та золи, збільшився експорт електричних машин та устаткування. Зазнав зниження експорт енергетичних матеріалів, нафти та продуктів її перегонки, алюмінію та виробів з нього, одягу текстильного. Експорт інших товарів залишився приблизно на тому ж рівні.

З рис. 1.7 видно, що в структурі імпорту товарів за їх видами, за період, що аналізувався, суттєвих змін не відбулося, змінилася частка деяких товарів у загальному об'ємі.

Так, основний імпорт товарів в Україну з країн світу складають енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки, котли, машини, апарати і механічні пристрої, електричні машини і устаткування. Відбулося зростання імпорту чорних металів та виробів з них, імпорту продукції хімічної промисловості. Інші товари у структурі імпорту мали відносно стійку динаміку.

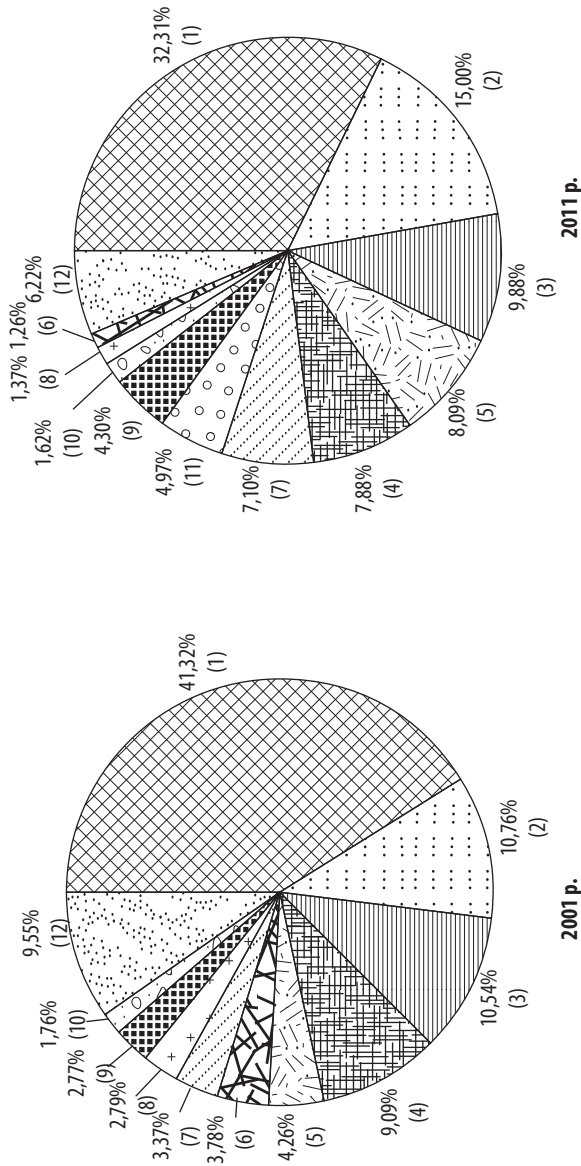
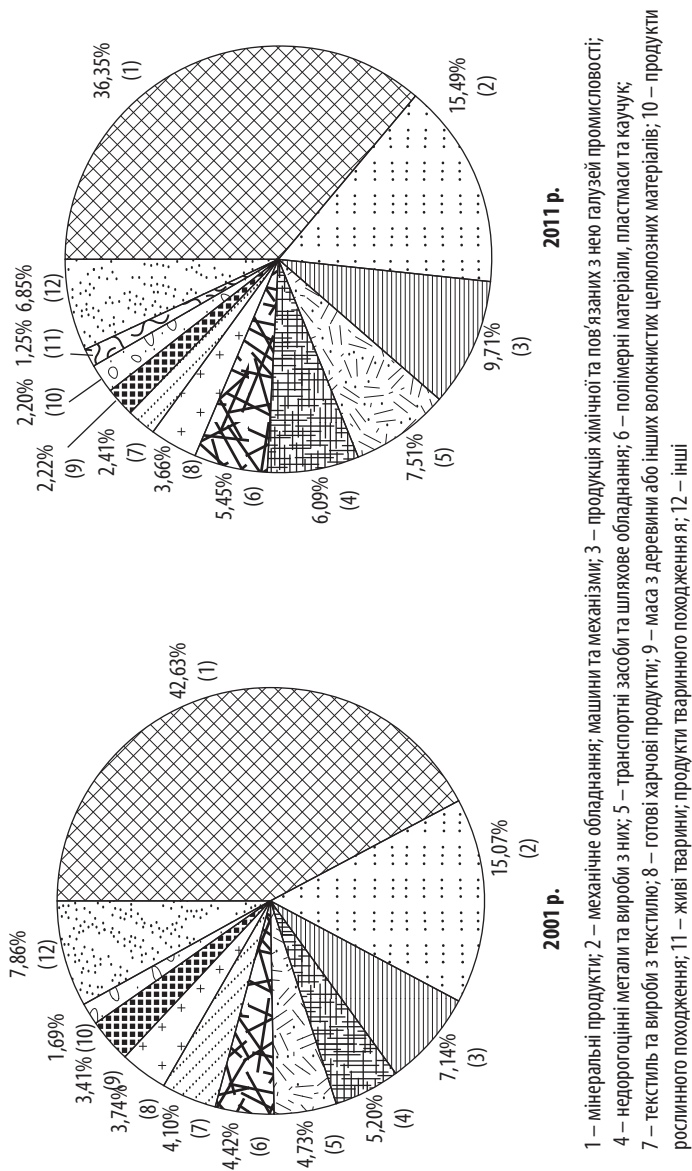

Рис. 1.4. Динаміка структури експорту товарів із України за галузями економіки в країні світу в 2001 та 2011 роках

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Рис. 1.5. Динаміка структури імпорту товарів в Україну за галузями економіки з країн світу в 2001 та 2011 роках

1 – мінеральні продукти; 2 – механічне обладнання; машини та механізми; 3 – продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості; 4 – недорогоцінні метали та вироби з них; 5 – транспортні засоби та шляхове обладнання; 6 – полімерні матеріали; пластмаси та каучук; 7 – текстиль та вироби з текстилю; 8 – готові харчові продукти; 9 – маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів; 10 – продукти рослинного походження; 11 – живі тварини; продукти тваринного походження; 12 – інші

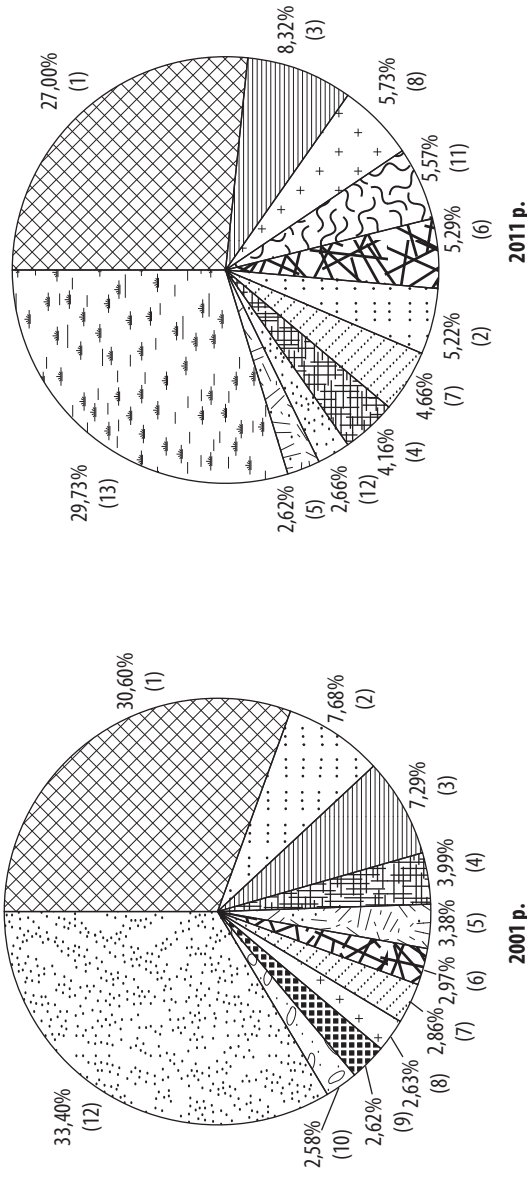
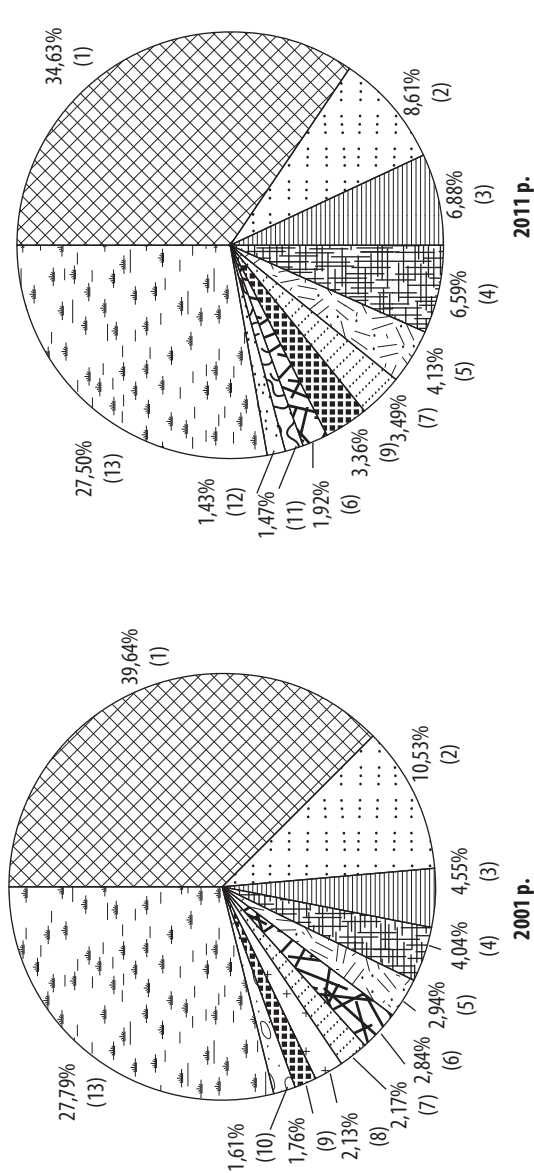

Рис. 1.6. Динаміка структури експорту товарів із України за їх видами в країні світу в 2001 та 2011 роках

1 – енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки; 2 – котли, машини, апарати і механічні пристрої; 3 – електричні машини і устаткування; 4 – взаємні транспортні засоби, крім залізничників; 5 – полімерні матеріали, пластмаси; 6 – папір та картон; 7 – фармацевтична продукція; 8 – руди, шлаки та зола; 9 – чорні метали; 10 – прилади і апарати; 11 – інші продукти хімічної промисловості; 12 – вироби з чорних металів; 13 – інші

Рис. 1.7. Динаміка структури імпорту товарів в Україну за їх видами з країн світу в 2001 та 2011 роках

Динаміку структури експорту-імпорту послуг за їх видами в країні та з країн світу в 2001 та 2011 роках наведено на *рис. 1.8* та *рис. 1.9*.

З *рис. 1.8* видно, що в 2011 році порівняно з 2001 роком відбулося суттєве зниження транспортних послуг (частка трубопровідного транспорту в транспортних послугах складала в 2001 році 57,51%, у 2011 – 44,44%). У 2011 році порівняно з 2001 роком відбулося зростання послуг в галузі сільського господарства, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях, комп'ютерних послуг та інших послуг.

Як видно з *рис. 1.9*, за період, що аналізувався, відбулися суттєві зміни в структурі імпорту послуг: так, більш ніж на 32% знизилися державні послуги, послуги зв'язку, послуги в галузі сільського господарства, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях та страхові послуги. У 2011 році в порівнянні з 2001 роком основними послугами, що імпортувалися до країни, були транспортні послуги (25,40%), також зросли фінансові послуги, послуги у сфері туризму та роялті й ліцензійні послуги.

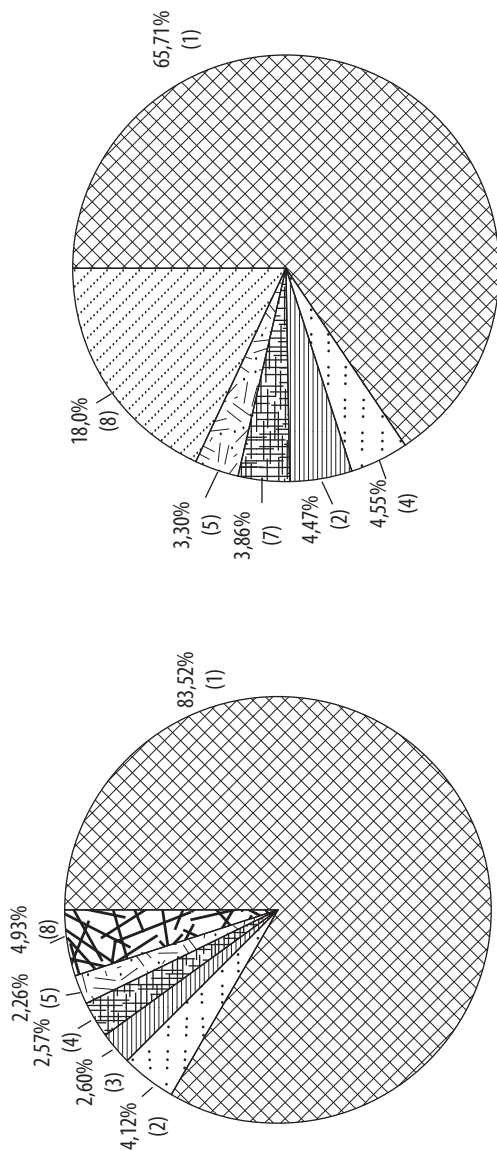
Географічну динаміку структури експорту-імпорту товарів та послуг за країнами світу та Україною в 2001 та 2011 роках наведено в *табл. 1.1*.

Як показує *табл. 1.1*, загальний експорт з України до країн світу за період, що аналізувався, збільшився у 4 рази, а загальний імпорт – у 5 разів, що викликало появу від'ємного торговельного сальдо. Найбільша частка як загального експорту, так і загального імпорту приходилася на країни США, дещо менші об'єми загального експорту-імпорту припадало на країни Європи та Азії.

Основний експорт товарів у 2001 році приходився на країни Європи, країни США та країни Азії, імпорт – на країни США, країни Європи та Азії. Від'ємне торговельне сальдо в 2001 році спостерігалось з країнами США, країнами Австралії та Океанії.

У 2011 році основними імпортерами українських товарів були країни США, країни Європи та Азії, основними експортерами також виступали країни США, країни Європи та Азії. Позитивним сальдо торгівлі товарами в 2011 році було тільки між Україною та країнами Азії й Африки.

Структура експорту послуг, за період, що аналізувався, дещо змінилася: так, на 11,9% відсотків знизився експорт послуг до країн США, до кра-

2011 р.

2001 р.

1 – транспортні послуги; 2 – послуги зв'язку; 3 – послуги з ремонту; 4 – послуги в галузі сільського господарства, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях; 5 – подорожі; 6 – фінансові послуги; 7 – комп'ютерні послуги; 8 – інші

Рис. 1.8. Динаміка структури експорту послуг із України до країн світу в 2001 та 2011 роках

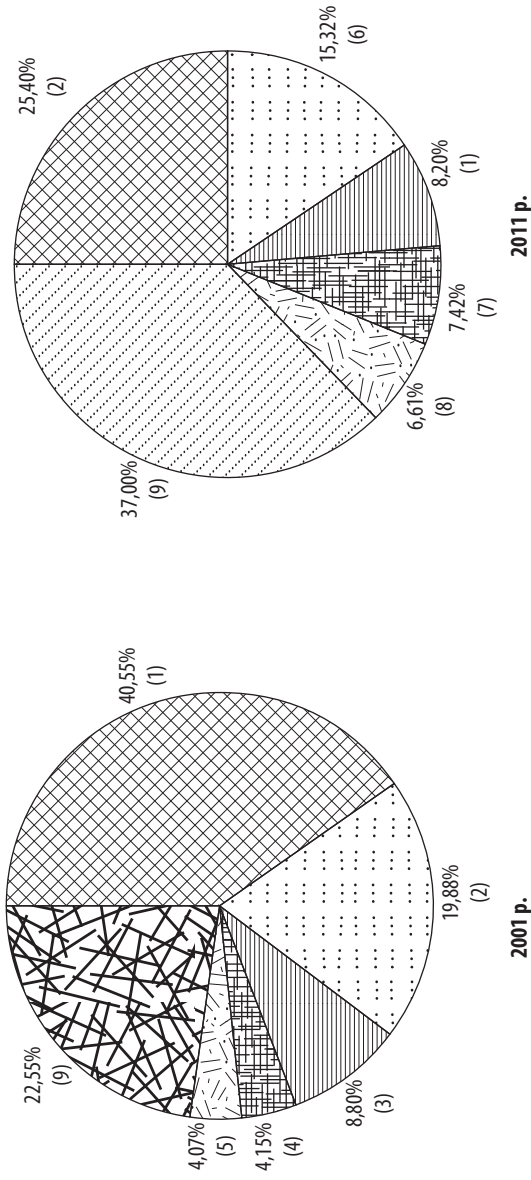

Рис. 1.9. Динаміка структури імпорту послуг в Україну з країн світу в 2001 та 2011 роках

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Таблиця 1.1

Динаміка структури експорту-імпорту товарів та послуг за країнами світу та Україною в 2001 та 2011 роках

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2001 рік	19809,1	6785,9	13131,8	6527,4	4276,7	912,2	1189,1	9,2
	100	34,3	66,3	33,0	21,6	4,6	6,0	0,1
	16922,6	9051,6	8018,8	5373,1	1049,2	204,4	1044,9	51,6
2011 рік	100	53,5	47,4	31,8	6,2	1,2	6,2	0,3
	2886,5	-2265,7	5113,0	1154,3	3227,5	707,8	144,2	-42,4
	82186,4	32420,0	50238,3	22546,2	18925,3	3510,7	4035,8	166,0
2001 рік	100	39,4	61,1	27,4	23,0	4,3	4,9	0,2
	88843,4	38385,8	50685,0	29879,8	14681,8	977,1	4486,0	204,2
	100	43,2	57,0	33,6	16,5	1,1	5,0	0,2
2011 рік	-6657,0	-5965,8	-446,7	-7333,6	4243,4	2533,5	-450,1	-38,2
	16264,7	4639,0	11627,6	5720,9	4006,6	877,0	1011,9	7,4
	100	28,5	71,5	35,2	24,6	5,4	6,2	0,1
2001 рік	15775,1	8821,0	6954,1	4981,7	982,0	198,5	740,9	51,0
	100	55,9	44,1	31,6	6,2	1,3	4,7	0,3
	489,6	-4182,0	4671,6	739,2	3024,6	678,5	271,0	-43,6

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. 1.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2017 рік	Експорт товарів, млн дол.	68394,2	42217,2	18442,4	17737,8	3344,2	2552,3	29,8
		100	38,3	61,7	27,0	25,9	4,9	3,7
	Імпорт товарів, млн дол.	82608,2	37212,4	45395,8	27065,9	13279,9	940,6	3913,9
2017 рік	Сальдо, млн дол.	100	45,0	55,0	32,8	16,1	1,1	4,7
		-14214,0	-11035,5	-3178,6	-8623,5	4458,0	2403,6	-1361,6
	Експорт послуг, млн дол.	3544,4	2146,9	1504,2	806,5	270,1	35,2	177,2
2017 рік	Сальдо, млн дол.	100	60,6	42,4	22,8	7,6	1,0	5,0
		1147,5	230,6	1064,7	391,4	67,2	5,9	304,0
	Імпорт послуг, млн дол.	100	20,1	92,8	34,1	5,9	0,5	26,5
2017 рік	Сальдо, млн дол.	2396,9	1916,3	480,6	415,1	202,9	29,3	-126,8
		13792,2	6714,9	7549,2	4103,7	1187,4	166,5	1483,5
	Експорт послуг, млн дол.	100	48,7	54,7	29,8	8,6	1,2	10,8
2017 рік	Сальдо, млн дол.	6235,2	1400,7	5061,9	2813,9	1402,0	36,5	572,0
		100	22,5	81,2	45,1	22,5	0,6	9,2
	Сальдо, млн дол.	7557,0	5314,2	2487,3	1289,9	-214,5	130,0	911,5
								126,0

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

ін Європи відбулося зростання на 7%, а до країн Азії – збільшився на 1%. Структура і географія імпорту послуг також зазнала суттєвих змін за даний період: відбулося зростання імпорту послуг з країн Азії (на 16,6%), а також з країн Європи (на 11%), знизилася частка імпорту з країн Америки на 17,3%. Від’ємне сальдо в обміні послугами було в 2001 році з країнами Америки.

Розглянемо більш конкретно географію експорту-імпорту товарів і послуг між Україною та конкретними країнами світу.

На *рис. 1.10* та *рис. 1.11* наведено структуру загального експорту-імпорту в 2001 та 2011 роках.

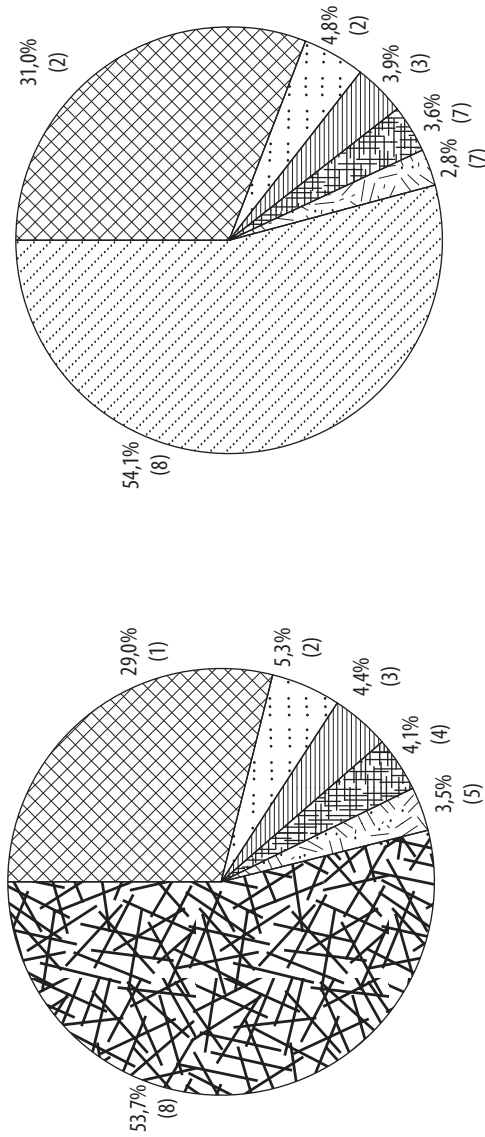
З *рис. 1.10* видно, що за період, що аналізувався, відбулася зміна деяких торгових партнерів країни: так, порівняно з 2001 роком, у 2011 році Україна збільшила експорт у Польщу та Індію, і зменшила до Німеччини та США, основними ж країнами-імпортерами залишилися Російська Федерація, Туреччина та Італія.

Як видно з *рис. 1.11*, в імпортних операціях за період, що аналізувався, також відбулася зміна торгових партнерів та їх частки в загальному імпорті: в 2011 році порівняно з 2001 роком збільшилася частка імпорту з Китаю, Білорусі та Польщі, зменшилася частка – з Туркменістану, США та Казахстану, основними ж країнами-експортерами залишилися Російська Федерація та Німеччина.

На *рис. 1.12* та *рис. 1.13* наведено географічну структуру експорту-імпорту товарів за країнами світу в 2001 та 2011 роках.

Як видно з *рис. 1.12*, експорт товарів за період, що аналізувався, зазнав деяких географічних змін: так, у 2011 році порівняно з 2001 роком зросла частка експорту до Польщі та Індії, зменшився експорт товарів за даний період до Німеччини та США, основними ж імпортерами українських товарів залишилися Російська Федерація, Туреччина та Італія.

З *рис. 1.13* видно, що відбулася зміна деяких експортерів за період, що аналізувався: так, зросла частка імпорту з Китаю, Білорусі та Польщі, зменшилася частка імпорту товарів до України з Туркменістану, Казахстану та США, основними ж експортерами товарів до країни залишилися Російська Федерація та Туреччина.

1 – Російська Федерація; 2 – Туреччина; 3 – Італія; 4 – Німеччина; 5 – США; 6 – Польща; 7 – Індія; 8 – інші країни світу

Рис. 1.10. Динаміка структури експорту з України за країнами світу в 2001 та 2011 роках

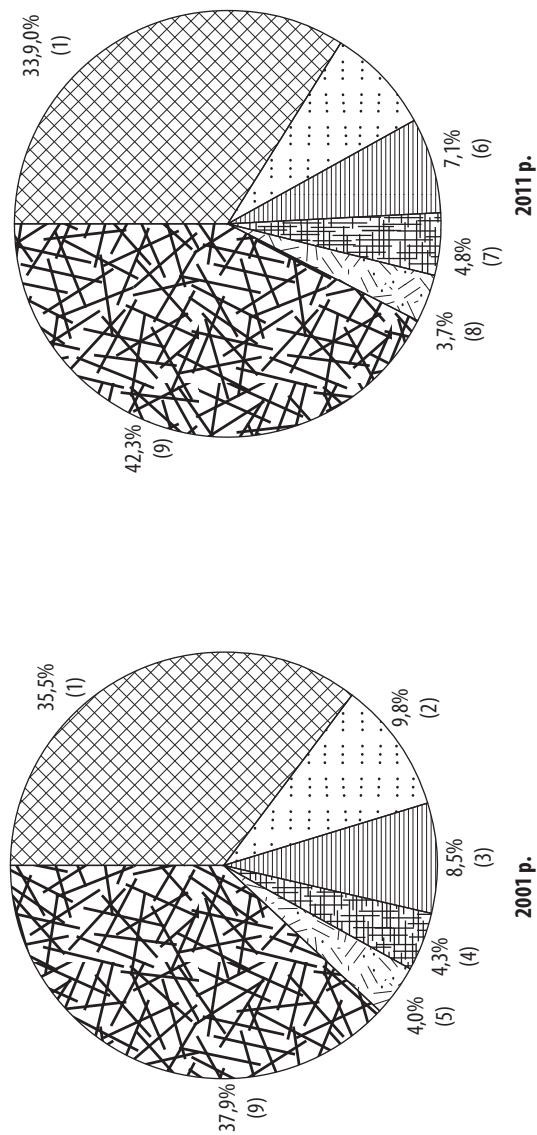

Рис. 1.11. Динаміка структури імпорту в Україну із країн світу в 2001 та 2011 роках

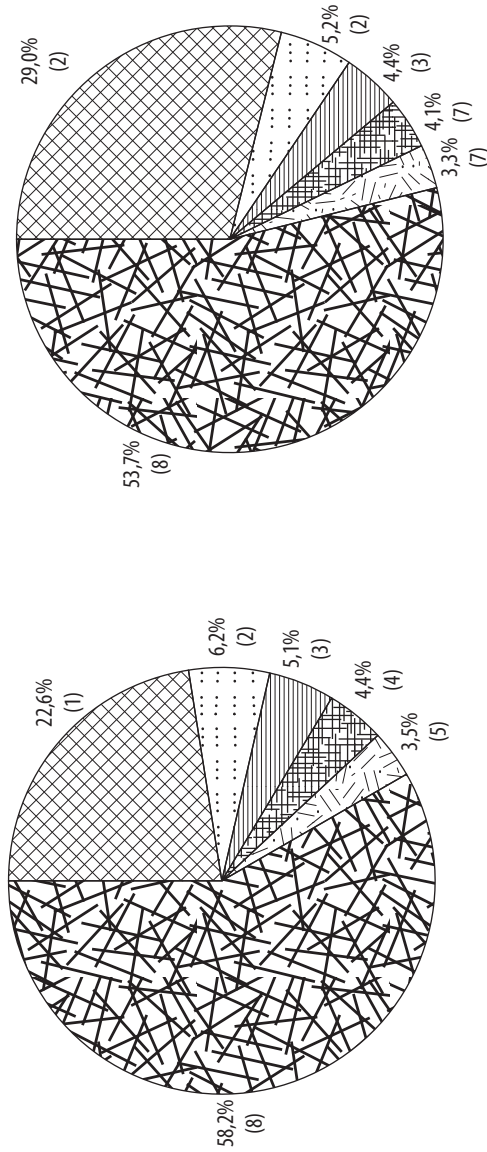
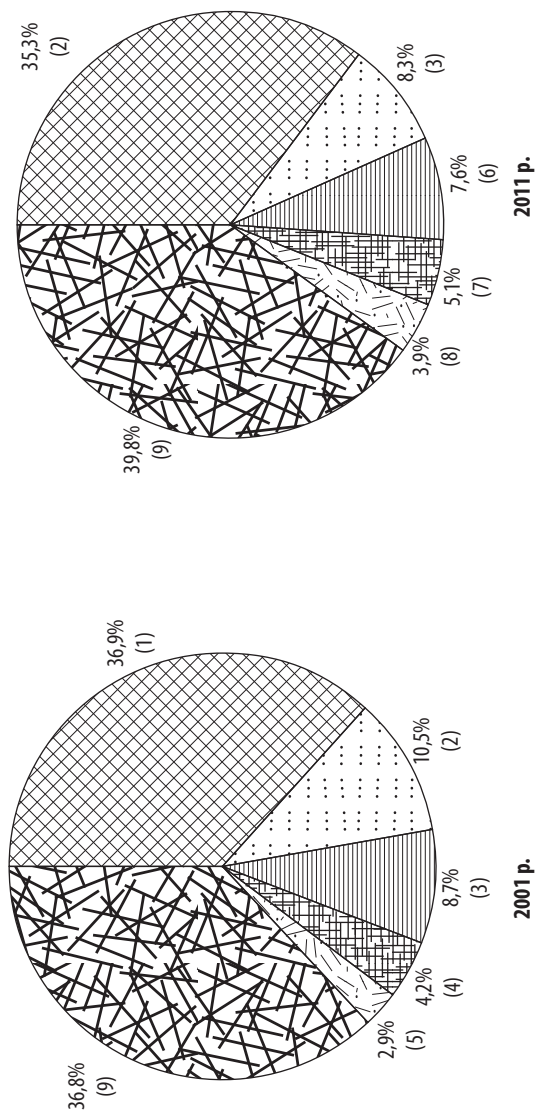

Рис. 1.12. Динаміка структури експорту товарів з України за країнами світу в 2001 та 2011 роках

1 – Російська Федерація; 2 – Туркменістан; 3 – Німеччина; 4 – Казахстан; 5 – США; 6 – Китай; 7 – Білорусь; 8 – Польща; 9 – інші країни світу

Рис. 1.13. Динаміка структури імпорту товарів в Україну із країн світу в 2001 та 2011 роках

На рис. 1.14 та рис. 1.15 наведено географічну структуру експорту-імпорту послуг за країнами світу в 2001 та 2011 роках.

Як видно з рис. 1.14, за період, що аналізувався, відбулася зміна у структурі експорту послуг до країн світу: так, збільшилася частка експорту послуг до Кіпру, Великобританії, США та Швейцарії, суттєво знизилася частка експорту послуг до Російської Федерації (на 17,3%), Німеччини та Бельгії, однак найбільшим експортером послуг залишилася Російська Федерація.

Структура імпорту послуг в Україну із країн світу в 2001 та 2011 роках також зазнала суттєвих змін: змінилися структура та частки країн експортерів, а також основні експортери послуг до країни (рис. 1.15). У 2011 році основними експортерами послуг до України стали Російська Федерація, Кіпр та Великобританія, зменшилася частка в імпорті послуг США, Російської Федерації та Польщі.

Розглянемо більш детально динаміку експорту конкретних товарів до країн світу в 2009 та 2010 роках (табл. 1.2).

Як видно з табл. 1.2, за період, що аналізувався, не відбулося суттєвої зміни в складі основних експортних товарів, однак дещо змінилася їх структура. Найбільше з України експортувалося: прокат готових чорних металів на суму 7144,7 млн дол., руда і концентрати заліза – 2456,2 млн дол., олія соняшникова – 2370,2 млн дол., нафта і нафтопродукти, отримані з бітумінозних матеріалів – 4060,0 млн дол., вагони залізничні або трамвайні – 1904,2 млн дол.

У табл. 1.3 наведено динаміку імпорту конкретних товарів до України в 2009 та 2010 роках.

Як видно з табл. 1.3, за період, що аналізувався, не відбулося суттєвої зміни в складі основних імпортних товарів. У 2010 році основними імпортованими продуктами в Україну були такі: газ природний на суму 9392,9 млн дол.; нафта і нафтопродукти сирі – 4171,3 млн дол.; нафта і нафтопродукти, отримані з бітумінозних матеріалів – 3905,0 млн дол.

Динаміку експорту-імпорту товарів та послуг за регіонами України в 2001 та 2011 роках наведено у Додатку А (табл. А.1 – А.3).

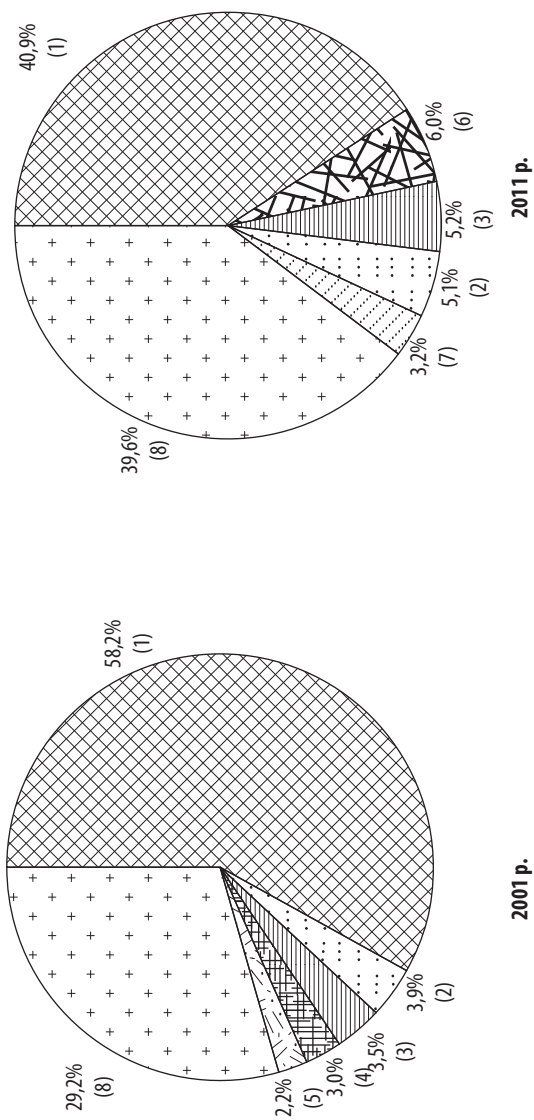

Рис. 1.14. Динаміка структури експорту послуг з України за країнами світу в 2001 та 2011 роках

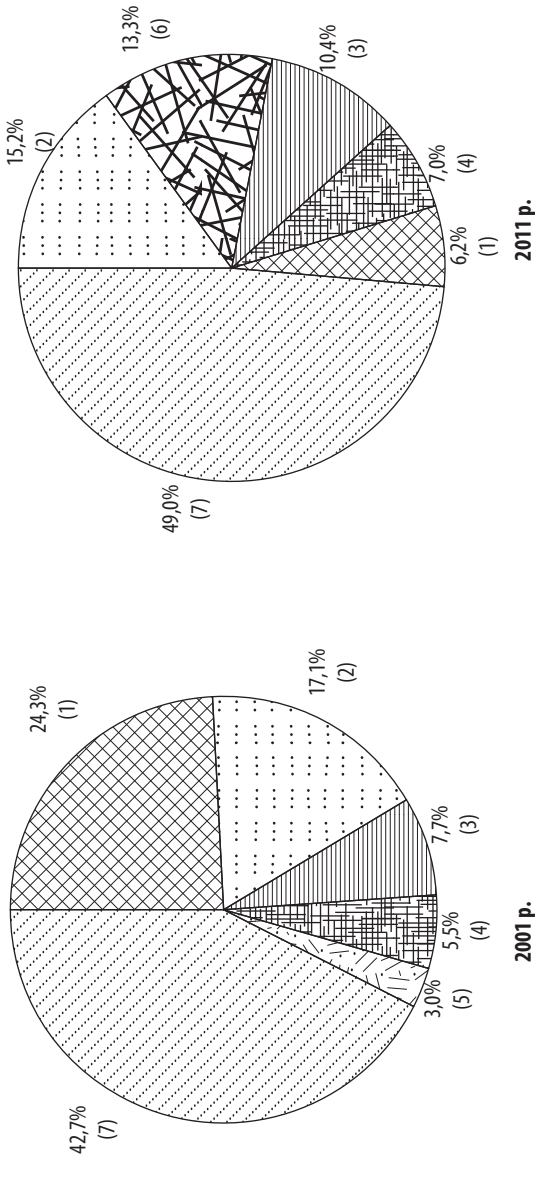

Рис. 1.15. Динаміка структури імпорту послуг в Україну із країн світу в 2001 та 2011 роках

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Таблиця 1.2

Основні товари, що експортувалися з України в 2009 – 2010 роках

Продукція	Рік					
	2009			2010		
	тис. т	млн дол.	ранг	тис. т	млн дол.	ранг
Прокат готових чорних металів	10981,9	4976,7	1	123,2	7144,7	1
Руда й концентрати заліза	27621,9	1242,7	5	32,7	2456,2	2
Олія соняшникова	2327,3	1614,2	3	2701,4	2370,2	3
Нафта й нафтопродукти, отримані з бітумінозних матеріалів	2722,9	1202,3	6	4060,0	2196,0	4
Вагони залізничні або трамвайні, шт.	12394	489,5	10	36632	1904,2	5
Труби із чавунного лиття й чорних металів	1379,2	1400,0	4	1284,5	1351,1	6
Феросплави	774,6	706,8	8	1105,3	1199,1	7
Рідке паливо(мазут)	1738,6	635,5	9	2519,6	1141,5	8
Пшениця	12882,6	1778,0	2	4859,6	906,4	9
Добрива мінеральні або хімічні, азотні	3756,6	820,8	7	4008,9	879,0	10

Таблиця 1.3

Основні товари, що імпортувалися в Україну в 2009 – 2010 роках

Продукція	Рік					
	2009			2010		
	тис. т	млн дол.	Ранг	тис. т	млн дол.	Ранг
Газ природний, млрд м ³	38,0	7979,4	1	36,6	9392,9	1
Нафта й нафтопродукти сирі	7182,3	2989,6	2	7788,0	4171,3	2
Нафта й нафтопродукти, отримані з бітумінозних матеріалів	5075,4	2688,5	3	5545,6	3905,0	3
Лікарські засоби	28,6	1877,1	4	31,6	2161,3	4
Вугілля кам'яне	7873,4	795,1	7	12,1	1781,4	5
Автомобілі легкові, тис. шт.	61,3	935,1	6	106,8	1743,4	6
Дизельне паливо (газолін)	1036,5	492,5	9	2472,1	1621,7	7
Бензин автомобільний	1675,4	969,7	5	2118,0	1554,1	8
Прокат готових чорних металів	714,3	669	8	1211,7	1190,3	9
Руда й концентрати марганцеві	885,8	374,1	10	1298,0	649,8	10

З табл. А.1 видно, що основними експортерами товарів і послуг у країні є Донецький регіон, м. Київ та Дніпропетровський регіон – на їх частку припадає майже 45% всього експорту товарів і послуг. Основними регіонами-імпортерами товарів і послуг в країні в 2011 році були м. Київ (28,4% імпорту товарів і послуг), Дніпропетровський (8,1%) та Донецький (5,8%) регіони. Найкращий торговельний баланс за період, що аналізувався, підтримували такі регіони як Донецький, Луганський та Дніпропетровський, найгірші показники торговельного сальдо у м. Київ (у 2011 році 12,8 млрд дол.), Київський та Львівський регіони.

Як видно з табл. А.2, основними експортерами товарів серед регіонів України також являються Донецький та Дніпропетровський регіони та м. Київ – на їх частку припадає більше 50% всіх товарів, що експортуються з країни. У 2011 році порівняно з 2001 роком частка імпорту товарів до м. Київ складала 27,6%, також високі частки були у Дніпропетровського (8,1%) і Донецького (5,6%) регіонів. Найкраще торговельне сальдо за період, що аналізувався, було у Донецького, Луганського та Дніпропетровського регіонів, від'ємне сальдо спостерігалось у м. Київ, Київського та Львівського регіонів.

Менш стабільна ситуація спостерігалася в динаміці експорту-імпорту послуг за регіонами України в 2001 та 2011 роках (табл. А.3). Так, відбулося суттєве зростання в 2011 році частки експорту та імпорту послуг м. Київ порівняно з 2001 роком, а також збільшення частки експорту-імпорту послуг Донецького і Дніпропетровського регіонів. У 2011 році відбулося збільшення регіонів, які мають від'ємне торговельне сальдо, до 6-ти проти 2-х у 2001 році. Найстабільнішим регіоном у даній сфері за період, що аналізувався, виявився Одеський.

Як показало проведене вище дослідження зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання України, на сьогодні в країні у цій сфері існує достатньо невирішених питань. Так, починаючи з 2006 року в країні існує від'ємне зовнішньоторговельне сальдо; відношення загального експорту та імпорту до ВВП досягло критичної відмітки; дещо покращилася ситуація з географією зовнішньоторговельних відносин з країнами світу, однак існує орієнтація зовнішньоекономічної торгівлі на країни СНД, зокрема на Російську Федерацію; недостатня диверсифікація експортних галузей країни та товарної продукції (основними товарами, що експортуються, є прокат готових чорних металів та руди і концентратів заліза, які мають низьку частку

доданої вартості, основними ж товарами, що імпортується, є енергоносії, що створює високу енергозалежність країни, продукція машинобудування та фармацевтична продукція,); на регіональному рівні спостерігається деформована структура зовнішньоекономічної діяльності (основними експортерами та імпортерами є м. Київ, Донецький та Дніпропетровський регіони, частка яких становить більше 40%).

1.2. Законодавче регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Відмінною рисою останніх десятиліть є постійне зростання ролі і значення зовнішньоекономічної політики серед багатьох інших напрямів економічної діяльності держави. Сучасний етап соціально-економічного розвитку країни показує, що без правильної, науково обґрунтованої, всебічно зваженої та послідовно здійснюваної зовнішньоекономічної політики не може відбуватися зростання конкурентоспроможності національної економіки, відновлення її інноваційності, створення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату, бути реалізована стратегія економічного та соціального розвитку, здійснена інтеграція України у світовий економічний простір.

Як зазначається у Законі «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» [70], у сфері зовнішньоекономічної політики країни серед основних проблем сучасного розвитку українського експорту є: сировинний характер значної частини експорту; відсутність чітко визначеної політики структурних змін у галузі експорту; незначна частка продукції з високою часткою доданої вартості у структурі українського експорту; відсутність правових основ запровадження фінансових механізмів державної підтримки розвитку експорту; недостатній рівень інвестування в модернізацію експортоорієнтованих виробництв та гостра нестача новітніх технологій; застаріла транспортна інфраструктура, що не відповідає сучасним вимогам ефективного транскордонного сполучення; поширення практики вживання обмежувальних та протекціоністських заходів з боку окремих країн та провідних транснаціональних корпорацій; наявність диспропорцій у двосторонній торгівлі з основними партнерами; високі ризики фінансових втрат при проведенні експортних операцій; невігідні умови

кредитування експорту (високі відсоткові ставки та короткі строки наданих кредитів).

Основними проблемами, що спричиняють таку ситуацію на рівні державного регулювання, є низький рівень законодавчого забезпечення. Це проявляється в його нестабільності та частих змінах, відсутності чітких вимог та норм, дублюванні та суперечності окремих положень у різних нормативно-правових актах, особливо щодо податкового, інвестиційного та інноваційного регулювання. Все це разом призводить не до підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на зовнішніх, так і внутрішньому ринку, але навіть до поступового її зниження внаслідок інфляційних процесів, зокрема через світові тенденції до подорожчання енергоносіїв. На рівні підприємств основними проблемами є високий рівень зносу основних виробничих фондів та відсутність доступного капіталу для технологічного переозброєння, що не дає можливості налагодити виробництво конкурентоспроможної продукції.

Відсутність діючих стимулюючих заходів в експортній діяльності промисловості спричиняє значне відставання України у виробництві і збуті продукції на світовому ринку. Необхідними є якісні зміни у структурі вітчизняного експорту та збільшення його кількісних та вартісних обсягів, що може бути здійснено лише за умови виробництва конкурентоспроможної продукції з високим рівнем доданої вартості та значною часткою науково-технічних розробок. Українським промисловим підприємствам необхідна багатовекторна експортна експансія, а для цього з боку держави потрібне сприяння в оновленні їхніх виробничих фондів, створення та налагодження виробництва сучасної продукції і постійного підвищення її конкурентоспроможності.

Для формування комплексного, цілеспрямованого та ефективного механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання необхідним є визначення його сутності, мети, цілей, завдань і принципів його функціонування, основних складових та характеру їх впливу на дану діяльність, засад формування нових або удосконалення існуючих складових механізму регулювання на основі методів, важелів та інструментів державного впливу [101, с. 114 – 115].

Так, в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», який є основним нормативно-правовим документом у цій сфері [74, ст. 2, 7, 8],

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

значається, що регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється згідно з наступними принципами: суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; свободи зовнішньоекономічного підприємництва; юридичної рівності і недискримінації; верховенства закону; захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Метою зовнішньоекономічного регулювання є: забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України; створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України у систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має забезпечувати: захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій; заохочення конкуренції та ліквідацію монополізму у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

І. В. Фомичов під зовнішньоторговельною політикою розуміє цілеспрямований вплив держави на торговельні відносини з іншими країнами [177, с. 146]. Як основні цілі зовнішньоторговельної політики автор пропонує наступні: зміна ступеня і способу включення країни в міжнародний поділ праці; зміна обсягу експорту й імпорту; зміна структури зовнішньої торгівлі; забезпечення країни необхідними ресурсами (сировиною, енергією і т. ін.); зміна співвідношення експортних та імпортних цін.

М. І. Дідківський під зовнішньоекономічною політикою розуміє політичне оформлення міжнародних економічних зв'язків країни [61, с. 36–37]. При цьому міжнародні економічні відносини охоплюють всі економічні операції, які здійснюються між суб'єктами господарювання країни та їх іноземними партнерами (зокрема імпорт та експорт товарів, капіталу, послуг, а також транскордонний рух робочої сили та грошей).

До основних цілей зовнішньоекономічної політики держави автор відносить такі: створення сприятливих економічних та організаційно-правових умов для суб'єктів економіки у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; забезпечення раціонального входження економіки країни у міжнародний поділ праці (пошук власного місця у світогосподарській структурі); реалізація конкурентних переваг країни.

Як зазначає автор, нормативно-правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств має бути спрямоване на: підвищення конкурентоспроможності економіки на основі структурної перебудови та модернізації виробництва; розвиток орієнтованого на експорт сектора економіки, розширення експортного потенціалу країни; раціоналізацію експортно-імпорتنих операцій; досягнення зовнішньоекономічної рівноваги.

Зовнішньоекономічна політика держави має відповідати таким принципам: адекватність національним інтересам; урахування вимог сучасного процесу глобалізації; паритетність у відносинах з іншими державами; відповідність міжнародній практиці і законодавству; демократизація, демонополізація та деідеологізація зовнішньоекономічних зв'язків; селективна підтримка експортного виробництва на основі критеріїв ефективності.

Л. А. Швайка під зовнішньоекономічною діяльністю розуміє сукупність відносин суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарювання, побудованих на принципах взаємної вигоди, еквівалентного обміну і дотримання положень міжнародного права [184, с. 315].

На думку автора, мета державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності полягає у: сприянні забезпеченню збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку; стимулюванні прогресивних структурних змін в економіці; створенні найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур зарубіжних країн; захисті економічних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; створенні рівних можливостей для всіх суб'єктів зовнішньоекономічних відносин незалежно від форм власності; заохоченні до конкуренції та ліквідації монополізму в цій сфері.

Під принципами державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності автор розуміє такі: адекватність національним інтересам та забезпечення економічної безпеки країни; врахування вимог сучасного світового

розвитку, поділу праці, глобалізаційних процесів; формування нової моделі зовнішньоекономічного розвитку, зорієнтованої на європейську інтеграцію, набуття повноправного членства в ЄС; забезпечення відповідно до світових стандартів і критеріїв оптимальних параметрів відкритості національної економіки; паритетності у відносинах з іншими державами; демократизації, демонополізації та деідеологізації зовнішньоекономічних зв'язків; підтримки експортного виробництва на основі критеріїв ефективності та конкурентоспроможності.

В. Є. Кунін на основі проведених ним досліджень вважає, що механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств – це сукупність економічних і адміністративних методів, важелів та інструментів, що в поєднанні здійснюють регулюючий і стимулюючий вплив на зовнішньоекономічну діяльність підприємств через створення сприятливих умов для підвищення конкурентоспроможності підприємств та їх продукції на основі впровадження інновацій з метою ефективного використання їх експортного потенціалу та розширення зовнішніх ринків збуту вітчизняної високотехнологічної і наукомісткої продукції з високою часткою доданої вартості [101, с. 115].

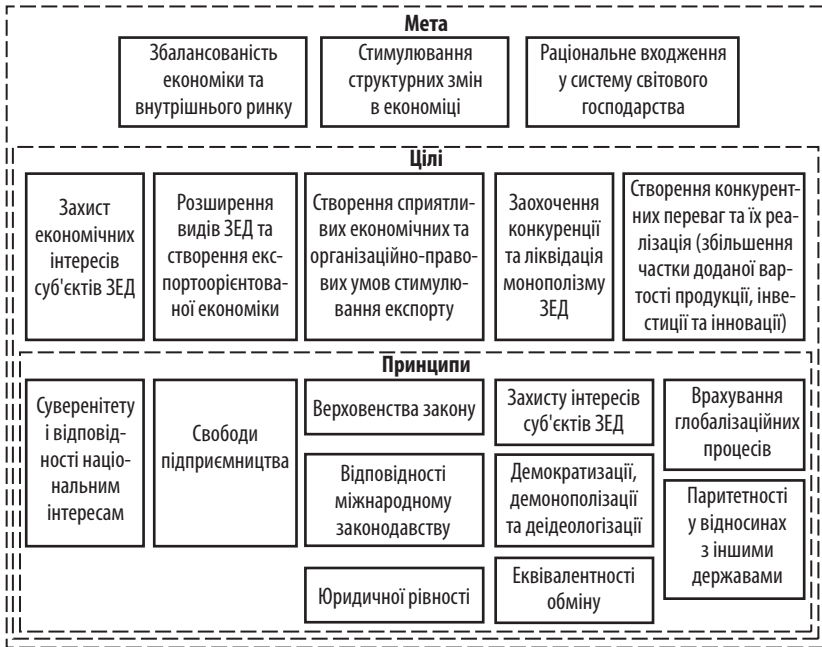
Відповідно, під метою державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності автор розуміє визначення тих методів, важелів та інструментів державного регулювання, а також способів їх застосування, що будуть мати стимулюючий вплив на прискорений розвиток експортної діяльності, передусім у галузях, які здійснюють виробництво продукції з високою часткою доданої вартості, високотехнологічної та інноваційної продукції, що має високу конкурентоспроможність на існуючих та потенційних зовнішніх ринках збуту.

Як зазначає автор, основними цілями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств є визначення необхідних заходів для: стимулювання збільшення обсягів та ефективності експорту, а також зміни його структури на користь конкурентоспроможних у перспективі видів діяльності (машинобудування, приладобудування тощо); сприяння підвищенню рівня міжнародної конкурентоспроможності продукції на основі впровадження інновацій; збільшення частки доданої вартості в експортній продукції; створення передумов для акумуляції підприємствами коштів інвестиційного призначення, зокрема за рахунок прибутку; заохочення до за-

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

лучення іноземних інвестицій як важливого фактора підвищення фінансових можливостей підприємств в умовах перехідної економіки; спрощення процедур ввезення та мінімізація тарифних бар'єрів стосовно імпорту основних виробничих фондів («інвестиційного імпорту»), виробництво аналогів яких не налагоджено в Україні; застосування експортного мита стосовно сировини та ресурсів, що можуть бути використані вітчизняними підприємствами обробної промисловості; сприяння мінімізації тарифних бар'єрів та ліквідації нетарифних бар'єрів з боку країн – імпортерів вітчизняної продукції; мінімізація передумов і можливостей підприємств до зловживання стимулюючими засобами, здійснення діяльності в тіньовому секторі економіки, оподаткування прибутків в офшорних зонах тощо.

Таким чином, виходячи з проведеного вище дослідження, правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання можна представити у вигляді концептуальної схеми (рис. 1.16).

Рис. 1.16. Концептуальна схема державного регулювання суб'єктів ЗЕД України

Як видно з рис. 1.6, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності ґрунтується на принципах, що характеризують загальнодержавні інтереси та інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, правове поле, економічні складові цієї сфери та враховують зовнішній вплив. Цілями регулювання зовнішньоекономічної діяльності виступає створення сприятливих економічних та організаційно-правових умов стимулювання експорту, розвитку конкуренції та будівництво експортоорієнтованої економіки. Мета регулювання зовнішньоекономічної діяльності полягає в організації рівноправних можливостей входження країни та її економічних суб'єктів на світові ринки, підтримці збалансованості економіки та створенні її раціональної структури.

Однак регулювання зовнішньоекономічної діяльності в країні здійснюються не лише на основі Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [74] – воно ґрунтується на низці нормативно-правових актів (більше 550 пов'язаних документів), а також адміністративних та економічних методів.

Основу державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності було покладено Законом України «Про економічну самостійність Української РСР» [71, ст. 12], в якому встановлено, що Україна самостійно здійснює керівництво зовнішньоекономічною діяльністю, бере безпосередню участь у міжнародному поділі праці та розвиває економічне співробітництво з іншими державами на основі принципів заінтересованості, рівноправності й взаємної вигоди. Підприємства й організації мають право вступати в прямі господарські зв'язки та співпрацювати з підприємствами та організаціями інших держав, створювати з ними спільні підприємства, асоціації, концерни, консорціуми, союзи, інші об'єднання.

У *табл. 1.4* наведено основні законодавчі акти регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання України.

Як видно з *табл. 1.4*, до основних законодавчих актів України, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання відносяться документи, які визначають не тільки економічні особливості зовнішньоекономічної діяльності, але й основні напрями розвитку держави, адміністративне регулювання та міжнародні законодавчі акти.

Основні законодавчі документи, які регламентують регулювання зовнішньоекономічної діяльності України

№	Назва документа, дата прийняття та номер	Основні положення, що регламентує документ
1	2	3
1	Податковий Кодекс України 01.01.2011 року [137]	Регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства
2	Митний Кодекс України від 11.07.2002 року № 92-IV [116]	Визначає засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України. Кодекс спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи
3	Господарський Кодекс України від 16.01.2003 року № 436-IV [29]	Визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання
4	Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» від 20.05.2010 року № 2278-VI [70]	Визначено основні проблеми соціально-економічного розвитку держави та шляхи їх подолання. Затверджені термінові заходи, цілі, пріоритети та основні заходи щодо реалізації державної політики в 2010 році
5	Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 року № 959-XII [74]	Визначає правові, економічні та організаційні засади ЗЕД: об'єкти, суб'єкти та інші поняття ЗЕД. Встановлює цілі, принципи та засоби регулювання ЗЕД та визначає органи правового регулювання. Регламентує економічні відносини з іншими державами та міжнародними міжурядовими організаціями. Визначає захист прав держави та суб'єктів ЗЕД і їх відповідальність. Регламентує порядок розгляду спорів, що виникають в процесі ЗЕД

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Продовження табл. 1.4

1	2	3
6	Закон України «Про Єдиний митний тариф України» від 05.02.1992 року № 2097-XII [72]	Визначає порядок формування та застосування Єдиного митного тарифу України при ввезенні на митну територію України та вивезенні за межі цієї території товарів та інших предметів
7	Закон України «Про Митний тариф України» від 05.04.2001 року № 2371-III [75]	Систематизує згідно з Українською класифікацією товарів ЗЕД перелік ставок ввізного мита, яке справляється з товарів, що ввозяться на митну територію України (товарною номенклатурою Митного тарифу України є Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД), яка базується на Гармонізованій системі опису та кодування товарів)
8	Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 року № 679-XIV [77]	Визначає діяльність центрального банку України (НБУ), засади організації та функціонування банківської системи в цілому. Встановлює правові, економічні та організаційні засади державної політики в галузі грошового обігу, кредиту та зміцнення грошової одиниці
9	Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III [69]	Визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків. Здійснює правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні і створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечення захисту законних інтересів вкладників і клієнтів банків, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника
10	Закон України «Про підприємництво» від 07.02.1991 року № 698-XII [79]	Визначає загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території України, встановлює гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки
11	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року № 280/97-ВР [76]	Визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування
12	Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21.12.2000 року № 2181-III [80]	Регламентує питання оподаткування, установлює порядок погашення зобов'язань юридичних або фізичних осіб перед бюджетами та державними цільовими фондами з податків і зборів (обов'язкових платежів)

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. 1.4

1	2	3
13	Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 року № 85/96-ВР [82]	Регулює відносини у сфері страхування і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб
14	Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.94 року (дата набрання чинності для України: 16.05.2008 року) [173]	Забезпечує загальну організаційну базу для здійснення торговельних відносин між членами СОТ з питань, що стосуються угод та пов'язаних з ними правових документів

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання здійснюється правовими, адміністративними та економічними методами. Правові методи регулювання ґрунтуються на використанні положень законодавчих актів України та міжнародних організацій. Адміністративними важелями є: ембарго (повна заборона зовнішньоекономічних операцій), ліцензування, квотування, специфічні вимоги до товару, пакування, маркування, добровільне обмеження експорту, бюрократичне ускладнення митних процедур та інші (встановлення і використання різних технічних, фармакологічних, санітарних, фітосанітарних, ветеринарних, екологічних стандартів і вимог). Економічні методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств здійснюються через мито, податки, кредити, дотації та пільги.

У цілому методи регулювання зовнішньої торгівлі можна розподілити на:

- тарифні (засновані на використанні митного тарифу);
- нетарифні (квоти, ліцензії, субсидії, демпінг і та інші).

Важливе значення серед нетарифних інструментів регулювання зовнішньоекономічної діяльності мають валютні обмеження, що виступають або фактором стримування розвитку зовнішньої торгівлі й всієї зовнішньоекономічної діяльності, або фактором, що стимулює розвиток зовнішньоекономічних зв'язків країни. Валютні обмеження являють собою регламентацію операцій резидентів і нерезидентів з валютою й іншими валютними цінностями і є частиною валютного контролю держави. Сферою застосування валютних обмежень можуть виступати зовнішня торгівля товарами і послугами, рух капіталів і кредитів, переказ прибутків, податкових та інших пла-

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

тежів. У зовнішній торгівлі дія валютних обмежень прирівнюється до кількісних обмежень імпорту, оскільки імпортер у цьому випадку зобов'язаний одержати дозвіл на використання валюти для імпорту товарів і послуг, що негативно позначається в цілому на зовнішній торгівлі країни [156, с. 237].

На рис 1.17 наведено засоби державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Рис. 1.17. Засоби державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [184, с. 318]

Розглянемо більш детально наведену на рис. 1.7 дію засобів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств України та підприємств нерезидентів, що проводять господарську діяльність на її території.

Реєстрація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснюється з метою координації її видів та контролю за розвитком форм цієї діяльності в державі та за окремими територіями.

Квотування і ліцензування експортно-імпортних товарів вводиться з метою встановлення раціональної структури та захисту внутрішнього ринку. За поданням Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Кабінет Міністрів визначає список конкретних товарів, які підлягають ліцензуванню та квотуванню, та терміни дії цього режиму. Квоти на експорт товарів затверджує Кабінет Міністрів України. Товари, які експортуються в межах квот, не обкладаються митом.

Індикативний план економічного і соціального розвитку України містить розділ «Зовнішньоекономічна діяльність», в якому розробляються заходи щодо розвитку зовнішнього ринку, покращення експортно-імпортного балансу, розвитку спільних підприємств, просування на нові ринки товарів та послуг, використання іноземних інвестицій та кредитів.

Основну групу становлять показники розвитку зовнішньої торгівлі, до яких належать показники обсягу зовнішньоторговельного обороту, експорту та імпорту продукції. Показники експорту (імпорту) розробляються у розрізі «країна – товар»; поставки товарів для експорту; забезпечення матеріальними цінностями галузей народного господарства з імпортних поставок. Державному регулюванню поставок продукції на макrorівні підлягають найважливіші її види, що визначають розвиток економіки України.

Взаємопоставки іншої продукції виконуються за прямими зв'язками підприємств, організацій, територіальних та інших органів державного й господарського управління у межах їх компетенції.

Взаємопоставки здійснюються також через торговельно-посередницькі організації, товарні біржі та інші структурні ринкові утворення.

Регулювання взаємних поставок найважливіших видів продукції здійснюється на основі урядових узгоджень про економічне співробітництво між державами на принципах взаємовигідного обміну. Проекти міжурядових угод про економічне співробітництво у сфері поставок продукції, що реалізується з урахуванням світових цін, розробляються економічними органами України разом із зацікавленими міністерствами і відомствами.

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється згідно із Законом України «Про єдиний митний тариф» [29]. Товари та інші предмети, що ввозяться на митну територію України та вивозяться з неї суб'єктами підприємницької діяльності, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Встановлення умов використання валюти, отриманої суб'єктами господарювання від зовнішньоекономічних операцій, є прерогативою держави і визначається законодавчими актами, які регулюють зовнішньоекономічну діяльність. На території України запроваджений обов'язковий розподіл виручки від зовнішньоекономічної діяльності між валютними фондами суб'єктів господарювання та Державним валютним фондом України. Порядок здійснення операцій з обов'язкового розподілу виручки в іноземній валюті затверджує Національний банк України.

Страховання зовнішньоекономічних операцій здійснюється комерційними страховими компаніями, а також іншими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, статутний предмет діяльності яких передбачає страхові операції. Вони стосуються ризиків, які мають місце в практиці господарювання.

Оподаткування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності спрямоване на заохочення експорту продукції. Види і ставки податків затверджує Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України. Основними податками, які регулюють зовнішньоекономічну діяльність, є податок на додану вартість, акцизний збір. Особливо виділяють податок на експорт та імпорт. Ставки податків, як правило, однакові для всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та визначаються за товарною ознакою. Рівень оподаткування повинен встановлюватися з урахуванням необхідності підтримання самокупності і самофінансування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та з метою бездефіцитності платіжного балансу. З метою стимулювання певних видів зовнішньоекономічної діяльності держава може застосовувати режим пільгового оподаткування.

З метою підтримки зовнішньоекономічної діяльності Державний експортно-імпорتنний банк України та інші уповноважені банки здійснюють державне кредитування її суб'єктів. Держава виступає гарантом комерційних кредитів [184, с. 318 – 319].

Державне регулювання іноземних інвестицій визначається Законами України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [74], «Про режим іноземного інвестування» [81], «Про захист іноземних інвестицій» [73] та іншими нормативно-правовими актами. Цими документами визначаються загальні засади державного регулювання іноземних інвестицій, суб'єкти, види і форми інвестування, порядок контролю за здійсненням інвестицій та державні гарантії їх захисту. Іноземні інвестиції підлягають обов'язковій реєстрації, яка здійснюється Радою міністрів АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Для стимулювання іноземного інвестування в країні можуть встановлюватися пільги та гарантії майнових прав та інтересів інвесторів. Пільгами можуть бути: звільнення від обкладання митом майна, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємства; скасування процедури ліцензування і квотування за умови сертифікації продукції як продукції власного виробництва. Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, які спрямовані на реалізацію державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, може встановлюватися пільговий інвестиційний режим.

Захист іноземних інвестицій гарантується тим, що вони не підлягають націоналізації і не можуть бути реквізовані державними органами. Реквізиція може бути проведена повноважними органами тільки в разі стихійного лиха, аварії, епідемії тощо. Іноземним інвесторам після сплати податків та обов'язкових платежів гарантується безперешкодний переказ за кордон їхніх прибутків, доходів та інших коштів у іноземній валюті. Крім того, вони мають право на відшкодування збитків, завданих унаслідок помилкових дій або неналежного виконання органами державної влади своїх обов'язків. Якщо інвестиційна діяльність іноземного інвестора припиняється, то він має право на повернення своїх інвестицій і доходів. У разі зміни законодавства щодо іноземних інвестицій протягом 10 років для нього діють державні гарантії захисту, які були передбачені законами на момент реєстрації інвестора.

Україна не тільки залучає іноземні інвестиції, а й сама інвестує кошти за кордон. Такі інвестиції можуть здійснюватися з метою створення спільних підприємств і розширення збуту їхньої продукції, участі в розробці та експлуатації за кордоном сировинних родовищ тощо. Основні умови та вимоги

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

щодо здійснення інвестицій за кордон установлює Національний банк України. Згідно з цими умовами інвестиції за кордон можуть здійснюватися за рахунок власних коштів інвестора. Бюджетні кошти дозволяється інвестувати за кордон тільки на підставі рішення Верховної Ради України.

Регулювання залучення та вивозу капіталу в цілому спрямовується на підвищення ефективності іноземного інвестування в економіку країни. Воно має подвійний характер. З одного боку, державне регулювання сприяє створенню сприятливого інвестиційного клімату за допомогою державних гарантій та надання пільг, а з іншого – обмежує вплив іноземного капіталу на економіку країни, яка залучає такі кошти [58, с. 255].

Іншим суттєвим важелем державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності стало членство України в СОТ у 2008 році, що створило позитивні передумови для соціально-економічного розвитку України. Україна отримала можливість застосовувати принципи і механізми СОТ для подальшого розвитку зовнішньої торгівлі та збільшення товарообігу з державами – основними партнерами.

Усі численні правові документи, що утворюють у сукупності багатосторонню торговельну систему СОТ, мають у своїй концептуальній основі декілька базових принципів:

- торгівля без дискримінації, що забезпечується взаємним наданням країнам режиму найбільшого сприяння в торгівлі та національного режиму для імпортової продукції;
- передбачуваний та такий, що розширюється, доступ до ринків шляхом створення таких норм, які в значній мірі утруднювали б урядам країн-членів СОТ можливість довільно змінювати «правила гри»;
- транспарентність (прозорість та доступність) національних законів, нормативних актів й зовнішньоторговельної практики країн-членів СОТ, що необхідно для створення передбачуваних торгових умов [3].

Однак, як зазначається в рішенні РНБО [147], поряд із незаперечним позитивним стратегічним впливом, пов'язаним з адаптацією національної економіки та вітчизняного конкурентного простору до умов світового ринку, вступ до СОТ створює певні ризики зниження фінансово-економічних показників тих вітчизняних виробників, конкурентоспроможність яких є

недостатньою через технологічну відсталість, що підвищує ризики дальшого перетворення України в державу з орієнтацією на виробництво товарів з низьким ступенем переробки.

Таким чином, виходячи з принципів, цілей та мети державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання України, необхідне подальше адаптування національного законодавства у відповідності з міжнародно визнаними нормами і правилами, яке спрямоване на зростання рівня конкурентоспроможності, поліпшення інвестиційного клімату, впровадження інноваційної моделі розвитку економіки та підвищення ефективності організації економічних процесів.

Заходи державної структурної політики регулювання зовнішньоекономічної діяльності мають спрямовуватися на розробку національної стратегії у цій сфері, диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків й розширення асортименту експорту товарів та послуг, що сприятиме зменшенню залежності національної економіки від імпорту сировини, матеріалів, енергоносіїв та інших ресурсів і виходу на нові ринки та зміцненню позицій на традиційних ринках.

1.3. Напрямки удосконалення державної підтримки експортної діяльності у країні

Економічна інтеграція України з ЄС, вступ України до СОТ, документи якої є частиною *acquis communautaire*, відкрили шляхи до початку переговорів про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС, що є стратегічним завданням нашої держави в економічній сфері. Створення даної ЗВТ з широкомасштабним регуляторним наближенням України до стандартів ЄС сприятиме поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку Євросоюзу та стане важливим чинником підвищення конкурентоспроможності як окремих галузей, так і економіки України в цілому [174, с. 414].

Створення поглибленої ЗВТ між Україною і ЄС має і певні ризики, а саме: посилення конкуренції з підприємствами ЄС на ринку України; банкрутство неконкурентоспроможних підприємств; збільшення витрат українських підприємств на адаптацію до стандартів і норм ЄС; збільшення ви-

трат на адаптацію законодавства України до законодавства ЄС; закріплення переважання сировинної та низькотехнологічної продукції у структурі товарного експорту України; зростання від'ємного сальдо в торгівлі між Україною та ЄС [6, с. 222].

Отже, перед країною стоїть завдання створення такого економіко-правового механізму підтримки національних товаровиробників на зовнішньому і внутрішньому ринку, який дасть змогу забезпечити реалізацію економічних інтересів країни та її товаровиробників в умовах глобалізаційних процесів та вимог СОТ.

Розглядаючи досвід державної підтримки експорту в зарубіжних країнах, автор роботи [141] зазначає, що вдосконалення структури експорту може відбуватися за трьома основними напрямками:

- поступове підвищення ступеня переробки сировинних ресурсів;
- розширення номенклатури продукції, що вивозиться, насамперед, за рахунок готових виробів;
- розвиток і зміцнення високотехнологічного компоненту українського експорту.

Стимулювання розвитку експорту у зазначених напрямках може відбуватися двома основними шляхами – через формування сприятливого макроекономічного клімату та створення спеціальних стимулів до експорту, а саме:

- підтримка конкурентоспроможного реального курсу валюти, що формує адекватні цінові стимули, та вжиття заходів щодо компенсації можливого негативного впливу зміцнення національної валюти на експорт;
- полегшення доступу до імпортних складових, необхідних для експортного виробництва через усунення/зниження імпортних тарифів, створення системи відшкодування імпортного мита або розвиток вільних експортних зон;
- створення механізму фінансової підтримки експорту, насамперед, кредитування, гарантування й страхування експортних поставок і кредитів;
- поліпшення інфраструктурної (дороги, порти, електропостачання) та соціальної бази (кваліфікована робоча сила), надання інформаційно-

консультативних послуг, сприяння виставково-ярмарковій діяльності національних фірм за кордоном, субсидування науково-дослідних робіт.

У зарубіжних країнах використовуються різні системи підтримки національного експорту, які набули належного інституційного оформлення через спеціальні організації, завданням яких є підтримка розвитку експорту, починаючи з інформаційної підтримки і закінчуючи прямим фінансуванням [195; 200; 201]. Їхні відмінності обумовлені специфічними рисами економічної та інституційної структури країни і тенденціями її розвитку на певному етапі.

Так, державне фінансування експорту у Франції здійснюється відповідно до спеціальних правил за участі й жорсткого контролю державних і напівдержавних кредитно-фінансових організацій. Основною особливістю французької системи кредитування експорту є те, що вона не може реалізуватися без згоди уряду, хоча здійснюється здебільшого приватними банками за рахунок власних ресурсів. Держава бере участь у рефінансуванні на пільгових умовах таких кредитів, як з метою зниження, так і стабілізації ставок на весь період кредитування, та меншою мірою – у безпосередньому наданні позик. Діюча система дає змогу французьким експортерам користуватися кредитами як для фінансування самого експорту, так і експортного виробництва [11, с. 122 – 123].

У Фінляндії поширення набула така форма державного стимулювання, як субсидування експортера, так, в якості інструментів фінансування використовуються страхування й гарантування експортних надходжень. Оскільки кредитний ринок Фінляндії характеризується відносною вузькістю, важливе значення для кредитування експорту мають міжнародні джерела довгострокових кредитів, що використовуються через відділення, філіали і дочірні банки фінських банків за кордоном. Основним джерелом коштів для Фінляндії є європейський ринок капіталів [11, с. 123 – 124].

Досвід агресивної політики сприяння експорту, що проводилася одночасно із захистом від імпорту, має Південна Корея (1961 – 1973 рр.). Жорсткий контроль над торгівлею і обмінним курсом поєднувався з послідовною фінансовою і промисловою політикою. Торгова політика спрямовувалася на нарощування обсягів експорту і була досить нейтральною щодо його структури. Експортери підтримувалися у спосіб запровадження системи множин-

них валютних курсів, надання прямої фінансової допомоги, дозволу використовувати зароблену валюту на імпорт потрібних їм товарів, розширення можливостей брати кредити в іноземній валюті. Одночасно для корейських експортерів було встановлено послаблення щодо імпортного контролю, надавалися тарифні пільги.

Важливим інструментом реалізації державної політики Китаю в галузі стимулювання національного експорту виробів з високим вмістом доданої вартості є Китайська корпорація страхування експортних кредитів (Sinosure). Це державна експортна кредитна агенція, що підтримує, насамперед, експорт машинотехнічної й високотехнологічної продукції китайського виробництва у спосіб страхування експортних кредитів.

Загалом країни можуть вдаватися до досить складних комплексних схем стимулювання експорту. Наприклад, в Бразилії стимулюванням експорту займаються Міністерство розвитку, промисловості й зовнішньої торгівлі та Міністерство туризму. До компетенції зазначених міністерств входить надання експортерам необхідної комерційної та іншої інформації, сприяння експорту малих і середніх фірм, розвиток нових видів експортної діяльності, диверсифікація експорту, підвищення конкурентоспроможності бразильської продукції [11, с. 124].

Все потужнішою стає система державної підтримки експорту в країнах, що розвиваються, зокрема в країнах СНД. У Казахстані, наприклад, створено Державну корпорацію страхування експортних кредитів та інвестицій як один з інститутів розвитку з метою сприяння реалізації Стратегії індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2003 – 2015 роки. Зазначена Стратегія спрямована на відхід від сировинної спрямованості економіки країни і розвиток експортоорієнтованих виробництв у її високотехнологічному секторі.

Актуальність і необхідність у Білорусі цілісної системи прямого економічного стимулювання експорту через експортне кредитування і страхування експортних кредитів відзначена у низці програмних документів, зокрема у концепції Національної програми розвитку експорту на 2006 – 2010 рр.

У Росії в 2003 р. розроблено і схвалено розпорядженням Уряду (14 жовтня 2003 р. № 1493) Концепцію розвитку державної фінансової (гарантій-

ної) підтримки експорту промислової продукції Російської Федерації. Концепцією передбачено такі механізми фінансової підтримки експорту:

- гарантійна підтримка (державне гарантування політичних і довгострокових комерційних ризиків при проведенні експортних операцій);
- відшкодування частини відсоткових ставок за експортними кредитами;
- довгострокове експортне кредитування.

Для отримання відшкодування встановлено такі умови:

- експорт промислової продукції протягом не менше трьох років;
- спрямування кредитних ресурсів на здійснення експорту промислової продукції з високим ступенем переробки;
- своєчасне виконання кредитних договорів;
- відсутність простроченої заборгованості по обов'язкових платежах до федерального бюджету і до державних позабюджетних фондів.

Таким чином, у багатьох країнах основна увага приділяється розвитку системи страхування ризиків експортної діяльності за державної підтримки з метою захисту від ризиків учасників зовнішньоекономічної діяльності [11, с. 124 – 125].

На сьогодні Україна є членом СОТ, що у свою чергу вимагає у подальшому застосовувати механізми та процедури, які є офіційно визнаними цією організацією. Крім того, з набуттям Україною членства у СОТ, гостро постає питання щодо необхідності скасування діючих пільг, які застосовуються для окремих галузей економіки, оскільки Україною в ході переговорного процесу щодо вступу до цієї організації було взято низку зобов'язань, зокрема, в частині щодо незастосування пільг як засобу державної підтримки національного товаровиробника.

При цьому єдиним офіційно визнаним СОТ та діючим механізмом державної підтримки експорту є страхування та кредитування експорту із залученням коштів Державного бюджету.

Система державної підтримки у вигляді страхування, кредитування та гарантування експорту є важливим чинником стимулювання експортної діяльності та діє у багатьох країнах світу. На сьогодні відповідні агентства з розвитку експорту функціонують у більше ніж 70 країнах світу, у тому чис-

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

лі майже в усіх країнах Східної Європи (Польща, Чехія, Угорщина, Болгарія, Словаччина, Румунія, Словенія, Хорватія), а також Прибалтики (Литва, Естонія).

У своїй діяльності експортні кредитні агентства керуються міжнародними правилами і принципами, головні з яких закріплені так званим Консенсусом (рекомендації щодо надання та гарантування експортних кредитів, що офіційно підтримуються державою) країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), а також договорами порозуміння Бернського Союзу. Ці правила є офіційно визнаними СОТ правилами державної підтримки кредитування і гарантування експорту на основі залучення бюджетних коштів.

Україна, на відміну від усіх головних торговельних конкурентів (Росія, країни ЄС, Центральної і Східної Європи), не має власної системи страхування, кредитування та гарантування експорту і тому не може стимулювати експорт своєї високотехнологічної продукції [139].

У сфері державної підтримки експортної діяльності вітчизняних підприємств на сьогодні запропоновано проект «Національної стратегії розвитку експорту України» та розроблено декілька законопроектів, а також затверджено «План заходів щодо захисту інтересів національних товаровиробників на зовнішньому ринку».

У сфері інформаційної-консультативного стимулювання та підтримки експортної активності введено в дію державний ВЕБ-портал www.ukrexport.gov.ua, який забезпечує українських експортерів інформацією щодо законодавчої та нормативно-правової бази України і країн перебування торговельно-економічних місій з питань зовнішньоекономічної діяльності, митно-тарифного та нетарифного регулювання, захисту внутрішнього ринку, а також інформацією щодо перспективних ринків збуту товарів українського походження, аналізу стану економіки, оглядів галузей промисловості як України, так і країн – торговельних партнерів, результатів маркетингових досліджень нових перспективних ринків [105].

План заходів щодо захисту інтересів національних товаровиробників на зовнішньому ринку спрямований на:

- посилення взаємодії органів виконавчої влади при здійсненні заходів щодо захисту інтересів вітчизняних товаровиробників під час

- проведення іноземними державами, їх економічними або митними об'єднаннями антидемпінгових, спеціальних захисних або компенсаційних розслідувань щодо імпорту товарів українського походження;
- підвищення ефективності участі Української Сторони у антидемпінгових, спеціальних захисних або компенсаційних розслідуваннях;
  - забезпечення визнання іноземними державами статусу України як країни з ринковою економікою для цілей антидемпінгових розслідувань;
  - підвищення ефективності роботи з недопущення дискримінації вітчизняних товаровиробників на зовнішньому ринку;
  - формування договірно-правової бази з іноземними державами з питань захисту інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішньому ринку;
  - створення сприятливих умов для доступу товарів українського походження на зовнішній ринок з використанням інструментів СОТ;
  - підвищення ефективності здійснення інформаційно-консультаційної підтримки та розвитку експорту;
  - посилення взаємодії органів виконавчої влади та вітчизняних товаровиробників/асоціацій товаровиробників з метою захисту їх інтересів на зовнішньому ринку [148].

Проект національної стратегії розвитку експорту України [142] визначає ключовим завданням державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності створення ефективної системи підтримки експорту, яка забезпечить сталий розвиток та реалізацію експортного потенціалу держави. Стратегічною метою державної підтримки експорту визначено посилення позицій України на світових ринках високотехнологічної продукції, диверсифікація поставок та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках шляхом ефективного використання економічних, правових та політичних важелів впливу.

Як зазначено у стратегії, реалізація експортного потенціалу першочергово полягає в необхідності суттєвого коригування зовнішньоторговельної політики за такими стратегічними напрямками.

1. Розвиток експортного потенціалу держави в рамках міжнародної спеціалізації, що базується на вигідних для України напрямах структур-

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

них змін в економіці і повинен забезпечити збалансованість між внутрішнім та зовнішнім попитом на українські товари та послуги.

2. Активізація співробітництва в найбільш перспективних секторах світової економіки (нано- та біотехнології, передові технології агросектора, розвиток міжнародних транспортних коридорів).
3. Утворення конкурентоспроможних транснаціональних корпорацій для реалізації великих міжнародних операційних проектів.
4. Поглиблення інтеграційних процесів з окремими країнами, митними союзами та іншими економічними утвореннями, зокрема реалізація виваженої політики в рамках існуючої договірно-правової бази, спрямованої на подальше формування зон вільної торгівлі без вилучень та обмежень з основними торговельними партнерами.
5. Диверсифікація структури зовнішньої торгівлі в напрямі мінімізації критичної залежності від окремих держав, товарних ринків з метою укріплення економічної безпеки країни.
6. Забезпечення збалансованості зовнішньої торгівлі України.

До основних механізмів державної підтримки експорту в Стратегії належать:

- створення сприятливого регуляторного середовища у сфері здійснення експортної діяльності;
- розвиток законодавчої бази, орієнтованої на потреби експортерів;
- сприятлива кредитна політика в питаннях розвитку експорту (здешевлення кредитних ресурсів, виважена курсова політика, утримання цінової стабільності);
- ахист внутрішнього ринку відповідно до правил та вимог СОТ і ЄС;
- створення системи страхування експорту;
- організаційне забезпечення розвитку експорту (виставкова діяльність, економічні відділи у складі закордонних дипломатичних установ України);
- інформаційна та консультаційна підтримка експорту.

Основними результатами виконання Стратегії мають бути: забезпечення збалансованого стану зовнішньої торгівлі України, зниження ризиків,

пов'язаних з експортом українських товарів та послуг, покращення структури експорту стосовно збільшення експорту продукції з високою часткою доданої вартості, спрощення умов доступу національних виробників та експортерів до ринків країн світу, створення нових робочих місць, збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, покращення міжнародного іміджу України.

Першим кроком вироблення дієвого механізму державної підтримки національних виробників у зовнішньоекономічній діяльності став законопроект «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» [143]. Цей законопроект спрямований на створення сприятливих умов для поліпшення експортних можливостей вітчизняних підприємств, забезпечення захисту українських експортерів від ризику неплатежів та фінансових втрат, підвищення конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках.

Основною метою запропонованого законопроекту є запровадження механізму державної підтримки експорту високотехнологічних галузей економіки, створення інфраструктури для забезпечення реалізації державної політики щодо страхування, кредитування та гарантування експорту. Інші цілі законопроекту спрямовані на: поліпшення доступу українських виробників і експортерів до обігового капіталу та інвестицій в основні фонди; підвищення конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках, зокрема, шляхом надання підтримки національним підприємствам під час їх участі у міжнародних тендерах за кордоном; захист українських експортерів від ризику неплатежів та фінансових втрат.

Законопроектом пропонуються такі шляхи вирішення існуючих проблемних питань:

- визначаються основні напрями державної політики у сфері страхування, кредитування та гарантування експорту;
- передбачається формування інфраструктури для забезпечення реалізації державної політики щодо підтримки національного експорту шляхом створення та забезпечення функціонування спеціалізованої фінансової установи страхування експорту, визначення уповноваженого банку з реалізації державної політики щодо підтримки кредитування та гарантування національного експорту;

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

- визначаються особливості та умови страхування експорту, джерела формування спеціального рахунка, відкритого в органах Державного казначейства для фінансування діяльності спеціалізованої фінансової установи страхування експорту, та цілі, на які спрямовуються кошти з цього рахунка;
- вводяться терміни та поняття, які не визначені чинним законодавством і використовуються в міжнародній практиці застосування фінансових інструментів підтримки експорту;
- передбачається запровадження координації державної політики у сфері підтримки страхування, кредитування та гарантування експорту;
- передбачається запровадження заходів щодо забезпечення державної підтримки у сфері страхування, кредитування та гарантування експорту;
- планується внесення змін до Бюджетного кодексу та Державного бюджету України, яке передбачатиме визначення фінансування для реалізації державної фінансової підтримки експорту.

Результати впровадження законопроекту передбачають збільшення щорічних обсягів експорту товарів вітчизняних виробників у середньому на 3%, забезпечення стабільної роботи виробників експортної продукції, насамперед машинобудівного комплексу, що сприятиме залученню додаткових інвестицій у підприємства галузі [139].

У програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [141] у сфері міжнародної інтеграції та співпраці для поліпшення умов торгівлі на зовнішніх ринках для вітчизняних виробників передбачено впровадження наступних заходів:

- просування й захист економічних інтересів України шляхом використання механізмів СОТ;
- побудова сприятливих торговельних та інвестиційних режимів, у тому числі шляхом укладання економічно обґрунтованих угод про вільну торгівлю з ключовими партнерами. Проведення аналізу потенційних вигід і ризиків створення ЗВТ, моделювання оптимальних параметрів ЗВТ у рамках переговорів із залученням експертів;

- запровадження механізмів державної фінансової підтримки малого й середнього підприємництва шляхом гарантування й страхування експортних операцій;
- розширення співпраці з міжнародними організаціями, у тому числі фінансовими (зокрема, ОЕСР, Всесвітнім банком, МВФ, Європейським банком реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком тощо), розробка національної дорожньої карти з активізації співпраці з Організацією економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) і набуття членства в ОЕСР у середньостроковій перспективі.

Таким чином, у чинних нормативно-правових документах та існуючих законопроектах щодо державної підтримки експортної діяльності підприємств на теперішній час тільки розробляються конкретні заходи щодо побудови цілісної системи регулювання та підтримки національних товаровиробників на зовнішньому і внутрішньому ринках, але майже всі наведені вище заходи спрямовані на узгодження національного законодавства з вимогами ГАТТ/СОТ, тому постає питання конкретизації методів та заходів протекціоністської політики національної економіки зокрема у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Враховуючи світовий досвід системи державної підтримки експорту, автор роботи [11] зазначає, що основними напрямками розвитку України в цій сфері мають стати:

- використання бюджетних форм підтримки національних експортерів;
- відведення центрального місця серед заходів державної підтримки експорту промислової продукції фінансовій підтримці;
- ефективне функціонування системи державного гарантування експорту;
- пришвидшення процесу становлення й активізації діяльності вітчизняних експортно-кредитних агентств.

Розглядаючи питання механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств та враховуючи необхідність комплексного підходу до вирішення цієї проблеми, автор роботи [101] зазначає, що вона вимагає застосування всіх можливих важелів, які мають прямий чи опосередкований вплив на її здійснення. А об'єктом, щодо якого повинен

застосовуватися найбільший вплив, є конкурентоспроможність продукції та конкурентоспроможність промислових підприємств. У своїй роботі автор пропонує комплексний механізм регулювання зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств на основі конкурентоспроможності (рис. 1.18) [101].

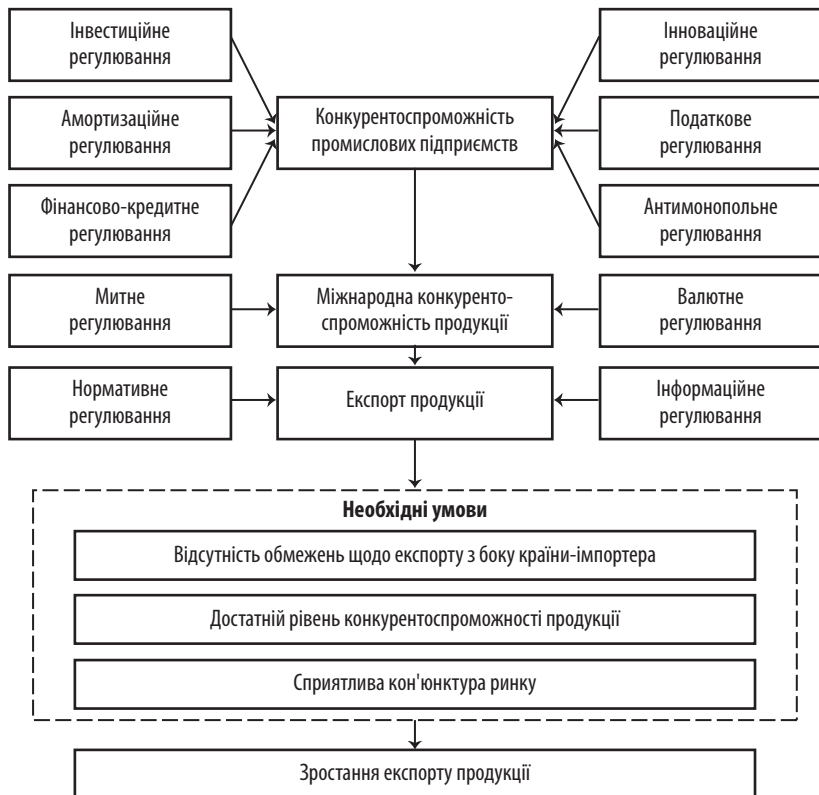
Як видно з рис. 1.18, при ефективному державному стимулюванні можливими є лише три основні перешкоди в активізації експортної діяльності промислового виробництва, зокрема:

- 1) обмеження щодо експорту з боку країни-імпортера – на цю умову вплив має лише держава, усунути її вона може шляхом укладання угод із країнами, які є дійсними чи потенційними імпортерами, або за рахунок участі в міжнародних економічних організаціях, що спрощують умови міжнародної торгівлі між тими країнами, які є їх членами;
- 2) недостатній рівень конкурентоспроможності продукції – ця перешкода та шляхи її подолання лежать виключно у сфері впливу підприємства-експортера, яке може вирішити її за рахунок мобілізації ресурсів (наукових, матеріальних, фінансових, управлінських тощо), впровадження інновацій та покращення параметрів продукції з метою підвищення її конкурентоспроможності до необхідного рівня;
- 3) несприятлива кон'юнктура на зовнішньому ринку – на цю перешкоду підприємство-експортер впливу не має. Можливість розв'язання даної проблеми існує лише за умови значної модифікації продукції або диверсифікації і виходу на нього з новим виробом, але такі дії не вирішують проблеми збуту конкретного виду продукції. Ця перешкода є єдиною, на яку впливу не має ні держава, ні промислове підприємство.

Таким чином, запропонований у роботі [101] механізм дає змогу чіткіше визначати пріоритетні напрями та необхідні важелі й інструменти державного впливу на міжнародні товарні потоки шляхом стимулювання до виробництва промисловими підприємствами конкурентоспроможної продукції.

Розглядаючи можливість застосування в Україні протекціоністської політики та визначаючи комплекс захисних заходів з метою впровадження такої політики, автор роботи [178, с. 132 – 134], виходячи з аналізу зарубіжних

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Рис. 1.18. Схема причинно-наслідкових зв'язків процесу зростання обсягів експорту продукції промислових підприємств на основі конкурентоспроможності

та вітчизняних доробок, зазначає, що така політика є ефективною переважно у короткостроковому періоді. У довготривалішій перспективі починають виявлятися негативні наслідки протекціонізму, пов'язані із консервацією неефективної структури виробництва, зростанням виробничих витрат та, відповідно, ціни готової продукції і, як наслідок, зменшення реальних доходів населення. Тому ефективним може стати раціональне поєднання лібералізаційних та протекціоністських заходів у зовнішньоторговельній політиці України. Причому протекціоністська політика має характеризуватися селек-

1. Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

тивністю, обмеженим терміном впровадження, взаємоузгодженістю з іншими напрямками державної економічної політики.

Заходи протекціоністської політики мають здійснюватися за двома стратегічними напрямками:

- 1) сприяння розвитку зовнішньої торгівлі через зростання експорту, вибіркове обмеження імпорту та раціоналізацію їхньої географічної та товарної структури;
- 2) стимулювання розвитку національної економіки, передусім її реального сектора.

Автор пропонує в основу комплексу протекціоністських заходів покласти такі положення:

- 1) захисні заходи мають бути спрямовані на підтримку тих галузей, котрі можуть забезпечити конкурентоспроможність національної економіки на міжнародному рівні;
- 2) протекціоністська політика має забезпечувати достатній рівень захисту внутрішнього ринку з дотриманням балансу щодо задоволення внутрішнього попиту та дотримання економічної безпеки (продовольчої, технологічної, екологічної тощо);
- 3) у процесі здійснення захисних заходів має бути досягнута рівновага між заохоченням державою пріоритетних форм і напрямів економічної діяльності та державним контролем за діяльністю суб'єктів господарювання у зовнішньоторговельній сфері.

При розробці системи захисних заходів також обов'язково потрібно враховувати сучасні тенденції розвитку світового господарства: глобалізацію світового розвитку; лібералізацію міжнародної торгівлі; інформатизацію та транснаціоналізацію виробництва; посилення конкуренції на світових ринках; зростання технологічної спрямованості експорту; соціалізацію та екологізацію економічного розвитку; активізацію інтеграційних процесів тощо.

З огляду на вищевказане, комплекс протекціоністських заходів щодо забезпечення національних економічних інтересів України має складатися з наступних субкомплексів (рис. 1.19) [178, с. 134]:

Рис. 1.19. Структура комплексу заходів щодо забезпечення національних економічних інтересів України в умовах членства в СОТ

Заходи з удосконалення нормативно-правового забезпечення зовнішньоторговельної діяльності мають бути спрямовані на подальшу гармонізацію національного права з міжнародним та європейським правом з обов'язковим дотриманням вимог СОТ, а також на створення сприятливого регуляторного середовища для суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності.

Удосконалення митно-тарифного захисту має полягати, з одного боку, в оптимізації ставок митного тарифу, а з іншого – в розширенні використання інших елементів митного тарифу (тарифна номенклатура товарів, надання пільг та преференцій за ознакою походження товару тощо) з захисною метою.

Заходи нетарифного протекціонізму мають ґрунтуватися на наданні переваги сучасним захисним засобам – технічним бар'єрам, антидемпінговим, антисубсидійним, попереджувальним заходам тощо.

Щодо фінансової підтримки пріоритетних галузей, автор роботи [178] зазначає, що проблема тут полягає в тому, що правилами СОТ регламентовані суттєві обмеження фінансової підтримки підприємств чи цілих галузей. Тому при наданні такої підтримки треба бути особливо пильними щодо засобів та програмних цілей надання фінансової допомоги. Тому треба більше уваги приділяти не фінансовим формам підтримки, а іншим її проявам – інформаційному сприянню, кадровому забезпеченню, представницьким функ-

ціям державних органів щодо вітчизняних товаровиробників на міжнародній арені тощо.

Виробництво експортної продукції, конкурентоспроможної на зарубіжних ринках, так само як і виробництво заміників імпорту, здатних вдало конкурувати з іноземними аналогами на вітчизняному ринку, є неможливим без модернізації виробництва та підвищення рівня його технологічності, без активної інноваційної діяльності підприємств, котрі виробляють таку продукцію, та без активної підтримки та заохочення до такої діяльності з боку держави.

Особливої підтримки в умовах загальносвітової тенденції до лібералізації торгівлі потребує сільське господарство; водночас вимоги СОТ до державної підтримки сільгоспвиробників є доволі суворими, а отже потрібно віднайти такі форми та методи підтримки, котрі одночасно могли б підвищити рівень фінансової забезпеченості вітчизняних аграріїв та конкурентоспроможність української сільгосппродукції на світових ринках, а з іншого боку – не вийти за межі зобов'язань, взятих Україною при вступі до СОТ [178, с. 134 – 142].

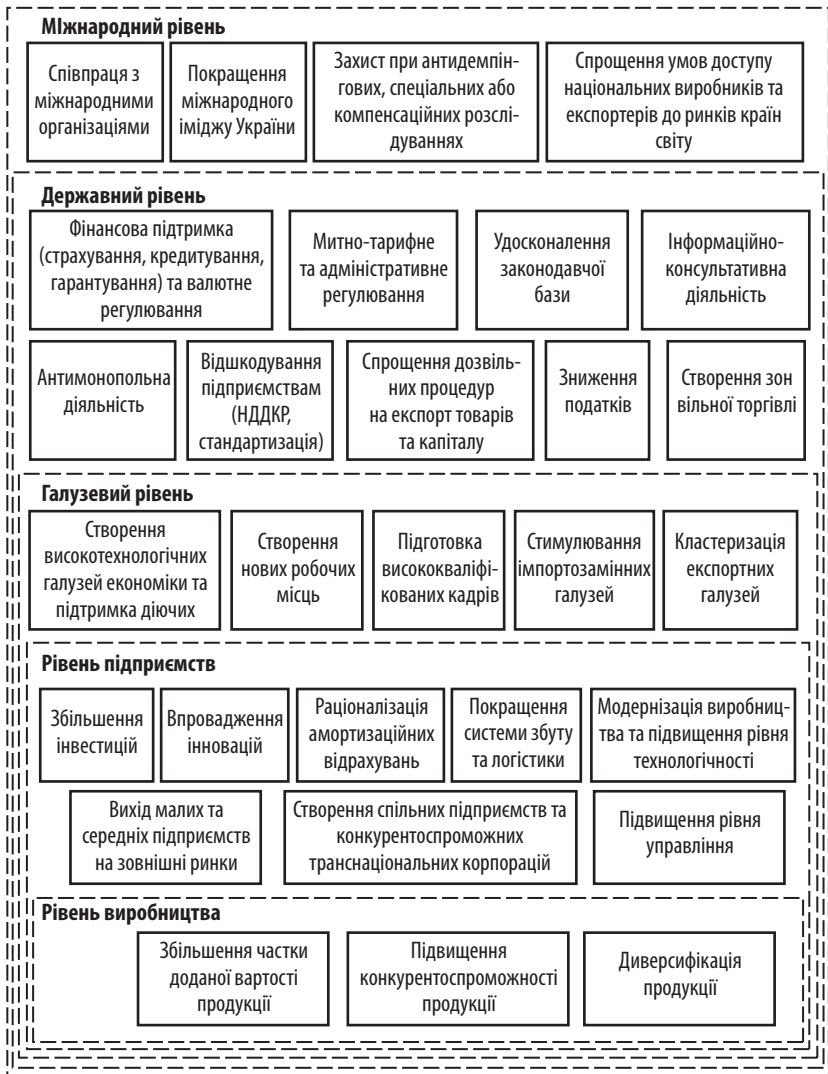
Таким чином, як показало проведене вище дослідження, зараз в Україні розробляються деякі конкретні заходи у сфері підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання, однак не існує комплексної державної програми, що враховуватиме інтереси всіх учасників зовнішньоекономічних відносин.

Враховуючи недоліки та переваги зовнішньоекономічної політики, яка проводиться державою, доцільно розробити комплексну державну програму підтримки експортної діяльності вітчизняних товаровиробників з урахуванням основних напрямів у цій сфері на всіх рівнях. Основні цілі та завдання такої програми наведено на *рис. 1.20*.

Як видно з *рис. 1.20*, розробка комплексної державної програми має охопити всі рівні експортної діяльності, що дасть можливість покращити міжнародний імідж країни, удосконалити політику держави у сфері ЗЕД, покращити галузеву структуру національної економіки, підвищити конкурентоспроможність національного товаровиробника та його продукції.

Водночас зміцнення зовнішньоекономічної діяльності сприятиме посиленню економічної безпеки країни на міжнародній арені, економічному зростанню та покращенню якості життя її населення.

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Рис. 1.20. Основні цілі та завдання програми підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання в Україні

2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

2.1. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози

Перехід України до ринкових відносин та вступ до ВТО супроводжується подальшою лібералізацією економіки та посиленням залучення країни до світового господарства. Інтеграція країни до світової економічної системи потребує виваженої державної зовнішньоекономічної політики серед інших напрямків економічної діяльності держави.

Інтеграція економіки України до світової економічної системи загрожує питанням зовнішньоекономічної безпеки, без гарантування якої країна не може бути повноправним учасником світогосподарських зв'язків, посісти належне місце в міжнародному поділі праці та мати належну систему захисту і протидії глобальним викликам її економічній безпеці зокрема та національній безпеці взагалі. Під час інтеграції держави в систему світогосподарських зв'язків перед нею постає проблема суперечності між необхідністю, з одного боку, інтегруватись у світову економіку, а з іншого – забезпечити гармонійний розвиток національної економіки, захист національних економічних інтересів, внутрішнього ринку і вітчизняного виробника [181, с. 3].

В умовах господарської глобалізації значення зовнішньоекономічних зв'язків для розвитку країни чи регіону є надзвичайно важливим. Сьогодні навіть теоретично неможливо уявити успішну країну, що розраховує тільки на внутрішні ресурси розвитку. Відмова чи недооцінка зовнішніх чинників впливу прирікає територію на відставання. Для багатьох країн світу міжнародна господарська співпраця з притаманною їй конкуренцією стали одним з головних факторів економічного розвитку [193, с. 39 – 40].

Як відзначається в роботі [65, с. 58 – 59], справжньою відповіддю на світогосподарські загрози є підвищення конкурентоспроможності національної економіки на підставі освоєння інноваційної моделі розвитку. Така ситуація – єдина раціональна альтернатива процесу перетворення України на один із фрагментів світової периферії.

У цілому ж підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки є нічим іншим, як інтегрованою формою вирішення практично всього комплексу завдань, що відображають національні інтереси країни [25, с. 3].

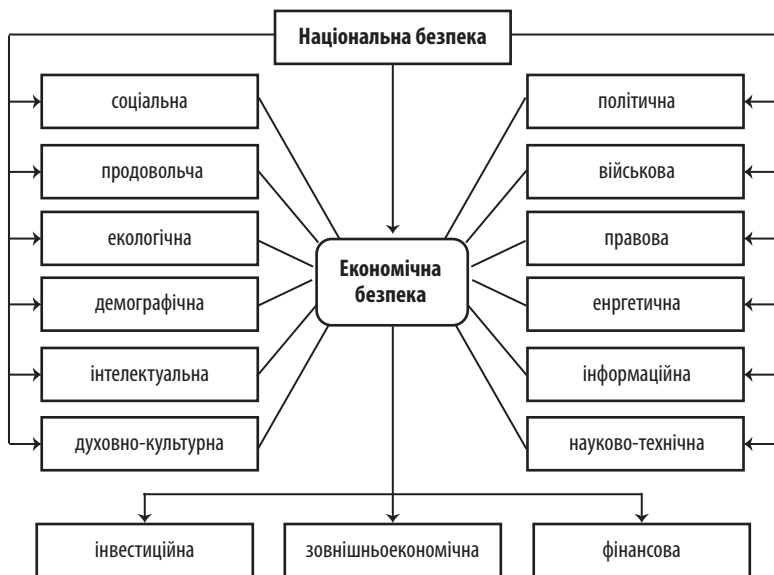
Сьогодні Україна опинилася в тяжкому фінансово-економічному становищі, вирішальним фактором якого були наслідки світової фінансової кризи. У рейтингу Всесвітнього економічного форуму за 2009 – 2010 рр. Україна посіла 82-у позицію серед 133-ох країн – і впала на 10 позицій. Після періоду відносної стабільності рейтингу в 2006 – 2008 рр. (69, 73 і 72-е місце відповідно), країна опинилася у дев'ятій десятці країн, де вона перебувала до цього. Фінансова криза викрила слабкі сторони конкурентоспроможності країни. Так, найбільш різко погіршилися рейтинги України за такими трьома складовими: макроекономічна стабільність (падіння на 15 пунктів), рівень розвитку фінансового ринку (падіння на 21 пункт) і оснащення новими технологіями (падіння на 15 пунктів). Часто саме в тих сферах, де зафіксовано падіння, також спостерігається і найбільше відставання України від інших країн [84, с. 23 – 25].

У міжнародних економічних відносинах на перше місце висувається конкурентоспроможність національних виробників. Відповідно до цього актуалізуються питання забезпечення національної безпеки. Низка авторів [1; 12; 56; 88; 110; 128] розглядає зміст національної безпеки, виходячи з національно-державних інтересів, національної ідеї, взаємозв'язку державної та економічної безпеки країни, як системи, що складається з різноманітних підсистем (рис 2.1) [189, с. 51].

Всі елементи, що входять до структури національної безпеки, тісно взаємопов'язані і доповнюють один одного: кожний з видів національної безпеки може досить яскраво проявитися у сфері дії іншого, доповнюючи або послаблюючи його вплив. Оскільки економіка є життєво важливою стороною діяльності суспільства, держави й особистості, то базисом національної безпеки буде залишатися економічна безпека. Економічна безпека є визначальною у розвитку виробництва та ринкових відносин, обміну товарами і послугами, вона формує вимоги до забезпечення превентивних заходів та заходів захисно-охоронного напрямку. Якщо у зовнішніх стосунках головним чинником є військова безпека, у внутрішніх – соціальна, у глобальному зо-

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

внiшньому оточеннi – екологiчна, то визначальним базисом всiх складових нацiональної безпеки є вiдлагоджений соцiально-економiчний механiзм, вiд якого залежить рiвень благополуччя людей. Тобто економiчна безпека, яка проявляється у сферах впливу iнших видiв нацiональної безпеки, проникаючи в них i взаємодiючи з ними, у свою чергу акумулює в собi iхню дiю, залишаючись одночасно основою (базисом) нацiональної безпеки [23, с. 21 – 22].

Рис. 2.1. Структура національної безпеки

Зовнішньоекономiчна безпека є складовою частиною економiчної безпеки держави, яка має певну самостiйнiсть, i в свою чергу посiдає найважливіше мiсце серед складових нацiональної безпеки, оскiльки саме вона є матерiальною базою всiєї системи безпеки держави i виражає ключовi iнтереси людей, суб'єктiв господарювання, суспiльства та держави [63].

Отже, нацiональна безпека i економiчний розвиток України суттєво залежать вiд зовнішнього середовища: тенденцiй розвитку свiтового господарства, полiтичної й економiчної ситуацiї в свiтi, тому питання зовнішньоекономiчної безпеки набуває суттєвої ваги, що обумовлює потребу в поглибле-

них дослідженнях соціальних та економічних процесів і явищ, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки та впливу на неї позитивних і негативних чинників.

Змістовно-понятійне трактування зовнішньоекономічної безпеки поки що перебуває на стадії становлення. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі майже не зустрічаються поняття зовнішньоекономічної безпеки в «явному вигляді», лише різноманітні її тлумачення фахівцями як складової економічної безпеки, що свідчить про незавершеність методичного опрацювання та необхідність подальших досліджень як у загальнотеоретичному, так і у теоретико-прикладному плані.

Так, автори праці [102, с. 141] визначають зовнішньоекономічну безпеку як складову економічної безпеки, свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на загрози і небезпеки, за якого державними, недержавними та міжнародними інституціями та організаціями створюються необхідні та достатні умови для унеможливлення зовнішньої залежності, дискримінації, диктату, підкорення інтересам інших країн.

В офіційній Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України зазначається, що зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці [114].

Укладачі Методичних рекомендацій щодо оцінки рівня економічної безпеки України та автори роботи [22] під зовнішньоекономічною безпекою розуміють зовнішньоторговельну безпеку, яка полягає у спроможності держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту; забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним економічним інтересам [115, с. 23; 22, с. 282 – 283].

Аналогічними попередньому визначенню зовнішньоекономічної безпеки є визначення, що наведені в працях З. Варналія [65, с. 50 – 51] та В. М. Гейця [118, с. 62].

А. І. Сухоруков під сутністю економічної безпеки держави розуміє здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати власні економічні інтереси і протистояти зовнішнім економічним загрозам, використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці [166, с.49].

В. А. Богомолів [14, с. 214] дає наступне визначення: «Зовнішньоекономічна безпека досягається підвищенням конкурентоспроможності, пристосованістю національної економіки до умов світового ринку, забезпеченням управління та адаптаційної сприйнятливості її як до заходів протекціоністського захисту, так і до політики лібералізації в цілях забезпечення сталого економічного зростання».

А. В. Чесноков під зовнішньоекономічною безпекою розуміє здатність держави через комплекс заходів у зовнішньоекономічній сфері забезпечити сталий розвиток економічної системи та її витривалість до зовнішніх негативних чинників, проявів глобалізаційних перетворень у світогосподарській системі з метою реалізації національних економічних інтересів [181, с. 5]. Пропонуючи виділяти при цьому горизонтальні (соціальний, правовий, фінансовий, екологічний і кадровий) та вертикальні (експортний, імпорتنний, кредитно-інвестиційний) складники.

З. В. Герасимчук та Н. С. Вавдіюк, не даючи безпосередньо визначення сутності поняття зовнішньоекономічної безпеки регіону, включають її окремою функціональною складовою оцінки рівня економічної безпеки регіону та використовують таку її характеристику, як рівень зовнішньоекономічної відкритості [26, с. 51]. Як вважають автори, рівень зовнішньоекономічної безпеки регіону відображає можливість забезпечення високого економічного розвитку регіону через максимальне використання переваг у міжнародному поділі та кооперації праці, здатністю забезпечувати позитивне значення показника зовнішньоторговельного балансу в довгостроковій перспективі.

М. М. Олексієнко пропонує зовнішньоекономічну безпеку регіону вивчати виключно на основі загальної теорії систем та розглядати як підсистему міжнародної економічної безпеки, метою якої є забезпечення захисту економічних інтересів регіону як соціально-економічної системи, а також високого рівня реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу [127, с. 299].

Л. А. Яремко під зовнішньоекономічною безпекою регіону розуміє здатність соціально-економічної системи захищати свої загальні та специфічні інтереси в умовах глобалізації, до яких відносяться: 1) забезпечення стабільних надходжень товарів, які належать до критичного імпорту і відсутні на території країни; 2) усунення екологічно шкідливих наслідків діяльності промисловості та урбанізації; 3) подолання депресивності території, створення працевітких виробництв з метою абсорбування стійких надлишків робочої сили [193, с. 100].

Не визначаючи терміну зовнішньоекономічної безпеки як такого, В. К. Сенчагов розглядає систему міжнародної економічної безпеки як такий стан світового господарства та міжнародних економічних відносин, при якому забезпечується стабільний економічний розвиток держав та створюються умови для взаємовигідної економічної співпраці, які виключають протиправне застосування економічної сили. Система міжнародної економічної безпеки має захистити держави від трьох загроз: 1) стихійного погіршення умов світового економічного розвитку; 2) небажаних наслідків економічних рішень, які прийняті без узгодження між країнами; 3) свідомої економічної агресії з боку інших держав [190, с. 833].

Виходячи з теорії конкурентоспроможності М. Портера, А. П. Градов зазначає, що принаймні дві третини загроз економічній безпеці безпосередньо пов'язано з проблемою конкурентоспроможності національної економіки і одна третина – з нераціональною економічною політикою в соціальній та екологічній сферах. При цьому значна частина загроз в соціальній сфері побічно ініціюється рівнем конкурентоспроможності економіки.

Таким чином, автор робить висновок, що основою забезпечення економічної безпеки країни є постійна, цілеспрямована діяльність держави зі створення необхідних умов: підтримка конкурентних переваг провідних галузей національної економіки на зовнішніх та внутрішніх ринках за рахунок вдосконалення і розвитку всіх детермінант «національного ромба»; досягнення європейського (міжнародного) рівня і якості життя населення країни, у тому числі з урахуванням протидії «екологічній експансії» [30, с. 164].

Як видно з наведених вище визначень та понять терміну «зовнішньоекономічна безпека», трактування суті даного поняття істотно залежить від напрямів досліджень, які проводяться фахівцями у сфері національної та еко-

номічної безпеки, звідси маємо дещо відмінні сутності поняття. В одних випадках зовнішньоекономічна безпека розглядається як стан певного об'єкта, в інших – як умова стійкого економічного розвитку, в третіх – як результат певних суб'єктивно-управлінських дій.

Але майже в усіх наведених визначеннях і поняттях «зовнішньоекономічної безпеки» можна виділити спільні риси: основна ціль даного поняття – економічне зростання; мета – захист національних інтересів в зовнішньоекономічній сфері; методи – підвищення рівня конкурентоспроможності.

Для уточнення суті поняття «зовнішньоекономічна безпека» застосуємо правила логіки побудови визначення понять. При цьому використовуються такі чотири правила [109;115]:

1. Визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» має бути розмірним. Правило розмірності вимагає, щоб обсяг поняття «зовнішньоекономічна безпека», яке визначається, дорівнював обсягу того, яке обумовлює. Інакше кажучи, ці поняття мають перебувати у відношенні рівнообсягу.
2. Визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» не має містити в собі замкнутого циклу. Це правило вимагає, щоб при визначенні поняття «зовнішньоекономічна безпека» не використовувалися інші поняття, які, у свою чергу, були визначені за допомогою першого. Окремим випадком цього правила є недопущення того, щоб визначальне поняття повторювало обумовлене.
3. Визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» має бути зрозумілим. Сутність цього правила полягає в тому, що визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» має вказувати на відомі ознаки, які не потребують визначення і не містять двозначності.
4. Визначення поняття «зовнішньоекономічна безпека» не має містити заперечення. Дане правило стверджує, що негативне визначення не розкриває обумовленого поняття. Воно вказує, чим не є система, не вказуючи, чим вона є.

На основі правил побудови понять дамо таке визначення: «зовнішньоекономічна безпека – це здатність держави протистояти зовнішнім загрозам, адаптувати та реалізовувати свої економічні інтереси на внутрішньому та зо-

внішніх ринках, створюючи конкурентні переваги, які забезпечують стаке економічне зростання». Воно й береться за основу в монографії і буде використовуватися надалі.

Першочерговим завданням зовнішньоекономічної безпеки є моніторинг та оцінка внутрішніх і зовнішні загроз, а також прогнозування розвитку ситуацій, що пов'язані з реалізацією того чи іншого економічного інтересу держави на світовому та внутрішньому ринках.

У методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [114] під загрозами економічної безпеки держави розуміється сукупність наявних та потенційних можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів в економічній сфері.

З. С. Варналій вважає загрозами економічної безпеки держави явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Відповідно до теорії систем, визначення загроз дає автор роботи [183]: «загроза – це небезпека руйнування будь-якої системи, або небезпека нанесення їй більш-менш значного збитку».

Для створення надійної системи забезпечення економічної безпеки держави потрібен ефективний механізм визначення загроз національним інтересам, що створюють безпосередню небезпеку економічній системі, порушуючи цим самим процес суспільного відтворення.

Загрози економічній безпеці видозмінюються залежно від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти. В узагальненому вигляді класифікацію загроз економічній безпеці держави можна провести за такими параметрами (рис. 2.2).

Зовнішньоекономічна безпека проявляється в усіх сферах впливу економічної безпеки, входячи і взаємодіючи з ними в явному або латентному виді, і в свою чергу накопичує в собі їхню дію, залишаючись одночасно окремою сферою економічної і національної безпеки. Таким чином, необхідно визначити, виходячи з системного підходу, всі загрози економічній безпеці, які мають явний або неявний зв'язок з зовнішньоекономічною діяльністю держави.

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Рис. 2.2. Класифікація загроз економічній безпеці держави [65; 175]

Слід зазначити, що зовнішні економічні загрози, які є результатом нормальної діяльності в конкурентному середовищі, безпосередньо стосуються проблеми взаємозалежності. Остання означає, що взаємопереплетіння національних відтворюючих комплексів може не тільки бути корисним для країни, а й спричиняти негативний вплив чинників, започаткованих за її межами. Канали, що пов'язують окремі національні господарства одне з одним і з рештою світової економічної системи, становлять канали переміщення факторів виробництва та передачі економічної інформації [65, с. 69].

Автор роботи [193, с. 96 – 97] зазначає, що рівень зовнішньоекономічних загроз залежить від низки чинників, серед яких провідне місце належить інтенсивності зовнішньоекономічних зв'язків. Кожний вид міжнародної економічної діяльності пов'язаний з ризиком і становить певну загрозу для соціально-економічної позиції території. Щобільше видів діяльності здійснюється, то більшим є рівень сумарних загроз. При цьому варто приховувати також обсяги комерційних операцій, кількість трансакцій та зарубіжних

партнерів. Іншим провідним чинником щодо зовнішньоекономічних загроз є ступінь відкритості економіки. Лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, послаблення державного контролю збільшують рівень загроз. Це обумовлено неврегульованістю міжнародних економічних зв'язків (за винятком товарообмінних), опортуністичними діями зарубіжних контрагентів, недобросовісною конкуренцією тощо. Отже, зовнішньоекономічні загрози пов'язані з двома основними чинниками: ступенем відкритості економіки та інтенсивністю зовнішньоекономічної діяльності.

Проаналізувавши основні загрози економічній безпеці в зовнішньоекономічній сфері, автор роботи [95, с. 482 – 488], робить висновок, що вразливими є три основні сфери господарської діяльності, а саме: 1) фінансова, 2) торговельна, 3) інфраструктура.

Загрози у фінансовій сфері автор вбачає у нераціональному розміщенні та структурі фінансових резервів і політиці НБУ; санкціях FATF (приведення національного законодавства до вимог цієї організації), які можуть ускладнити діяльність вітчизняної банківської системи. У торговельній сфері – вразлива товарна структура (експорт чотирьох товарних груп: чорні метали та вироби з них; паливо мінеральне, нафта та продукти її переробки; зернові культури); географічна концентрація (велика залежність щодо експорту товарів і послуг від Російської Федерації). Стосовно інфраструктури, автор виділяє три сфери: транспортна (можливі загрози з боку інших держав), інформаційна (погіршення рейтингових оцінок стану економіки держави) та науково-дослідницька (фінансування науково-технічних розробок).

Автори дослідження [190, с. 78 – 79] наводять найбільш небезпечні загрози економічній безпеці Російської Федерації, що діяли на протязі останніх декількох років: 1) втрата виробничого потенціалу через високий знос основних фондів; 2) зовнішній борг – небезпека загострення фінансової кризи; 3) нестабільна інвестиційна активність; 4) низька конкурентоспроможність продукції; 5) високий рівень бідності населення та низька якість життя більшої частини російського населення; 6) втеча коштів; 7) можливі різкі зміни курсу рубля (девальвація чи ревальвація рубля через подвійний характер грошової системи, що базується на російській та іноземній валюті).

Визначаючи внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці, автор роботи [65, с. 70 –71] робить наголос на сфері їх спрямування:

1. В *інституційній сфері* – недостатня діяльність гілок влади. Суперечність чинного законодавства та правова неврегульованість широкого кола питань економічного розвитку, зокрема ринкової трансформації економіки, утвердження ефективного конкурентного середовища та ін.
2. У *соціальній сфері* – занижена вартість одного з основних виробничих ресурсів – робочої сили. Наслідком цього є низька платоспроможність населення, брак стимулів зростання його кваліфікаційного потенціалу, нагромадження капіталу, технічного прогресу. Глибока диференціація населення унеможливує створення вагомого прошарку середнього класу; критичної межі досягли бідність та безробіття.
3. *Загрози фінансовій безпеці*. Залишається структурно незбалансованим фінансовий сектор економіки. Низький рівень капіталізації українських банків не відповідає вимогам політики зростання та структурно-інноваційної перебудови економіки. Низький рівень розвитку фондового ринку. Україна ще не посіла належного місця в міжнародному русі капіталів, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою постійного економічного зростання. Не зменшується взаємна заборгованість підприємств та організацій.
4. *Тінізація та корумпованість української економіки*. Тінізація економіки є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці. Вона негативно позначається на всіх сферах суспільного життя, гальмує та викривлює соціально-економічні реформи. Великі масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги та структуру ВВП і спотворюють офіційні дані про стан економіки. Водночас тінізація формує негативний імідж держави серед міжнародної спільноти.
5. *Структурні диспропорції*. Україна отримала у спадщину дуже енергоємний промисловий комплекс, суттєво змінити структуру якого за роки незалежності виявилось неможливо. Відчувається надзвичайно висока зовнішньоекономічна орієнтація та критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, нерациональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою часткою продукції з високою часткою доданої вартості.

На економічній безпеці також позначається критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, а також неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та брак активної державної політики енергозбереження, загострення проблеми підтримання в належному стані ядерних об'єктів на території України.

6. *Недосконалість системи інноваційного розвитку.* За роки незалежності не вдалося створити дієздатних механізмів стимулювання інноваційної діяльності підприємств та організацій, що призвело до деградації наявного науково-технічного потенціалу, повільного оновлення продукції виробничого комплексу. Критичним залишається рівень державного фінансування науково-технічної діяльності.

Підсумовуючи, автор зазначає, що найбільшу небезпеку для України становлять внутрішні загрози в поєднанні із зовнішніми.

До суттєвих загроз у сфері зовнішньої торгівлі автори праці [22, с. 284 – 286] відносять: погіршення зовнішньоторговельного балансу, обмеженість можливостей географічної диверсифікації експорту; недостатню конкурентоспроможність вітчизняних виробників; залежність від імпорту енергоносіїв та окремих видів продукції; дискримінацію України в торговельних відносинах. Внутрішніми проблемами, що посилюють вплив зовнішніх загроз, є недосконала галузева і технологічна структура економіки, високий ступінь зношеності основних фондів, значна ресурсо- та енергоємність виробництва, відсутність власних транснаціональних компаній, висока частка «тіньового» сектора.

Проведений аналіз результатів наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних фахівців дає змогу зробити висновок, що на сьогодні ще не існує закінченого визначення кількості та повної класифікації загроз зовнішньоекономічній сфері. У підходах до визначення кількості та сфер дії загроз присутні значні розбіжності. Однак можна стверджувати, що більшість науковців класифікують економічні (зовнішньоекономічні) загрози за місцем виникнення: зовнішні та внутрішні. Різноманітність кількості і класифікації загроз економічній безпеці зумовлено не тільки складністю їх визначення, але й тим, що кожен автор, залежно від конкретизованих об'єкта та цілей проведеного ним дослідження, акцентує увагу на найважливішому для дослідження аспекті.

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

У табл. 2.1 наведено узагальнені визначення основних напрямів економічних загроз держави (регіону) у науковій літературі.

Як видно з табл. 2.1, до зовнішніх віднесено вісім загроз (найбільш істотну вагу мають такі: нераціональна структура експорту; імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків; відтік валютних коштів; тероризм та криміналізація; неефективне зростання іноземного капіталу; збільшення зовнішнього боргу та обмеженість доступу на зовнішні ринки), до внутрішніх – 13 загроз економічній безпеці (найбільш істотну вагу мають такі: несприятливий політико-правовий клімат; фінансування НДДКР; невелика частка доданої вартості; зниження виробництва високотехнологічної продукції; нестабільна інвестиційна діяльність; спад виробництва; відтік кваліфікованих кадрів; структурна деформація економіки та енергоємність виробництва).

У табл. 2.2 наведено зв'язок і можливі наслідки між основними загрозами економічній та зовнішньоекономічній безпеці держави.

Як видно з табл. 2.2, внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці держави мають тісний зв'язок та можуть створювати численні потенційні загрози зовнішньоекономічній безпеці держави, що залежно від стану та рівня розвитку її економіки матимуть різний характер й рівень гостроти.

Таким чином, проведене вище системне дослідження показало, що зовнішньоекономічна безпека держави не може бути об'єктивно досліджена без урахування її зв'язку з більш загальними рівнями – економічною та національною безпекою країни. Визначивши основні зовнішньоекономічні загрози держави необхідно розробити систему показників (індикаторів), які дадуть змогу своєчасно розробляти та здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повної ліквідації.

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Таблиця 2.1
Узагальнені визначення основних напрямів економічних загроз держави (регіону) в науковій літературі

Загрози	Джерело	[162]	[78]	[115]	[176]	[65]	[140]	[182]	[22]	[181]	[190]	Разом
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Зовнішні загрози:												
Нераціональна структура експорту	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	10
Імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	10
Відтік валютних коштів			•	•	•	•	•	•		•	•	7
Тероризм та криміналізація	•	•			•	•	•	•	•			7
Неефективне зростання іноземного капіталу	•	•	•	•	•		•		•	•		7
Збільшення зовнішнього боргу		•	•		•		•	•		•	•	6
Обмеженість доступу на зовнішні ринки	•			•	•			•	•	•		6
Боротьба за природні ресурси	•		•	•		•	•	•				5
Внутрішні загрози:												
Несприятливий політико-правовий клімат	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	10
Фінансування НДДКР	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•	9

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Закінчення табл. 2.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Невелика частка доданої вартості	•	•	•	•	•	•		•	•		8
Зниження виробництва високотехнологічної продукції	•	•	•	•	•	•	•	•			8
Нестабільна інвестиційна діяльність	•	•	•	•	•	•			•	•	8
Спад виробництва	•	•	•	•	•		•	•			7
Відтік кваліфікованих кадрів	•	•	•	•	•	•	•				7
Структурна деформація економіки	•	•	•	•	•	•		•		•	6
Енергоємність виробництва	•	•	•	•	•			•			6
Зношеність основних фондів	•	•	•	•	•		•			•	5
Тінізація та корумпованість економіки	•	•	•	•	•		•				5
Нерозвиненість інфраструктури	•	•	•	•	•	•			•		5
Погіршення екологічного стану	•	•	•	•	•			•			5
Разом	19	17	17	17	16	15	14	13	10	9	

Загрози економічній безпеці держави та їх можливі наслідки

Загрози економічній безпеці	Наслідки у зовнішньоекономічній безпеці
1	2
Зовнішні загрози:	
Нераціональна структура експорту	Зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі (експорт сировини та імпорт товарів з високою доданою вартістю)
Імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків	Витіснення імпортною продукцією з внутрішнього ринку національних виробників. Залежність від окремих товарів (енергоносії)
Відтік валютних коштів	Зниження валютних резервів держави та ліквідності вітчизняних підприємств
Тероризм та криміналізація	Погіршення інвестиційної привабливості та відтік іноземних інвестицій
Неефективне зростання іноземного капіталу	Деформація галузевої структури економіки, можливі втрати контролю над стратегічними секторами економіки
Збільшення зовнішнього боргу	Загроза фінансової кризи, зниження валютних резервів держави
Обмеженість доступу на зовнішні ринки	Зменшення обсягів експорту продукції, звуження географії зовнішньоторговельних зв'язків
Боротьба за природні ресурси	Можливі військові конфлікти та суттєве загострення конкурентної боротьби
Внутрішні загрози:	
Несприятливий політико-правовий клімат	Ускладнені відносини з міжнародними організаціями та фондами. Низька активність іноземних і вітчизняних інвесторів
Фінансування НДДКР	Відставання в розвитку високотехнологічного сектору економіки і зменшення асортименту його продукції
Невелика частка доданої вартості	Торгівля сировиною та недоотримання фінансових прибутків. Імпортна залежність від товарів з високою доданою вартістю
Зниження виробництва високотехнологічної продукції	Втрата конкурентних переваг на зовнішніх та внутрішньому ринках
Нестабільна інвестиційна діяльність	Недоотримання інвестиційних коштів. Зниження темпу розвитку економіки
Спад виробництва	Зниження приросту ВВП

Закінчення табл. 2.2

1	2
Відтік кваліфікованих кадрів	Нестача кваліфікованих кадрів
Структурна деформація економіки	Залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків
Енергоємність виробництва	Висока собівартість продукції національних виробників і втрата нею конкурентоспроможності
Зношеність основних фондів	Низький техніко-економічного рівень виробництв. Екологічні загрози
Тінізація та коруптованість економіки	Негативний імідж держави в світі. Зниження обсягу і структури ВВП
Нерозвиненість інфраструктури	Суттєве сповільнення зростання в усіх сферах економіки
Погіршення екологічного стану	Торговельні санкції на продукцію національних виробників

2.2. Теорія та практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Нині для цілей аналізу економічної безпеки використовується декілька методів, які ґрунтуються на визначенні кількісних та якісних характеристик, що відображають поточний стан економічної безпеки та можливі напрямки унебезпечення від поточних загроз.

Зовнішньоекономічна безпека держави, як і економічна, може бути оцінена за допомогою різних методів, які можна представити у вигляді декількох груп:

1. Спостереження основних макроекономічних показників та порівняння їх з пороговими значеннями.
2. Метод експертної оцінки для ранжирування територій за рівнем загроз.
3. Оцінка темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками та динаміка їх зміни.
4. Використання економічних інструментів при оцінці наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитків.

5. Методи прикладної математики, зокрема багатовимірною статистичного аналізу [124, с. 132].

6. Змішані методи оцінки.

Розглянемо більш детально теоретичні і практичні аспекти оцінки економічної безпеки, зокрема зовнішньоекономічної, які сьогодні використовуються науковцями і практиками в даній сфері.

В офіційній методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [114] використовується більше ста часткових (абсолютних і відносних) показників. Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки країни в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності.

Рівень економічної безпеки визначається за допомогою інтегрального показника, побудова якого ґрунтується на теорії «адитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових.

Зовнішньоекономічна безпека в даній методиці визначається розширеною системою показників, які характеризують не тільки загальні, але й більш детальні показники експорту-імпорту, що характеризують залежність країни від імпорту та частки продовольства в ньому, виражають географічну залежність країни у зовнішній торгівлі, а також характеристику експорту товарів з великою часткою доданої вартості.

Схожу методику пропонують автори методичних рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [115], де економічна безпека країни визначається за допомогою 22-х показників (загальна кількість становить 35). Методика визначає такі сфери забезпечення економічної безпеки: інвестиційна та інноваційна; фінансова; енергетична; зовнішньоторговельна (визначається за допомогою шести показників); соціальна та демографічна безпека.

Дана методика також ґрунтується на порівнянні фактичних показників з пороговими значеннями для оцінки рівня окремих складових економічної безпеки, які визначаються за допомогою таких підходів: а) аналоговий (полягає у виборі відповідних показників в країнах-аналогах); б) законодавчий (полягає у встановленні порогових значень на законодавчому рівні); в) до-

свід інших країн; г) експертні оцінки; г) порівняльний (визначається авторами в порівнянні з рівнем показників окремих регіонів світу); д) розрахунки фахівців міжнародних організацій.

Методичні рекомендації базуються переважно на розрахунках за офіційними статистичними даними, а для оцінки окремих негативних явищ (тіньова економіка, вплив капіталів за кордон), що впливають на економічну безпеку і не мають загально визнаних та затверджених директивними органами методик вимірювання, – на експертних оцінках.

Відносно зовнішньоторговельної безпеки автори [115, с. 23 – 24] зазначають, що нині є широкий спектр показників, які характеризують дану сферу, однак порогові значення не досліджені і не визначені. На їхню думку, серед основних показників зовнішньоторговельної безпеки, за допомогою яких можна визначити рівень захищеності національної економіки чи наявність зовнішніх загроз, варто виділити такі: покриття імпорту експортом, експортна безпека, імпортна безпека.

Виходячи з системного підходу, автори монографії [22], оцінюючи рівень економічної безпеки, визначають такі її складові: інвестиційна та інноваційна; фінансова; енергетична; зовнішньоторговельна та продовольча.

Відносно зовнішньоторговельної складової особливу увагу приділено таким показникам, як: покриття імпорту експортом, експортна безпека, імпортна безпека. Також у роботі зазначається, що проблемним питанням зовнішньоторговельної безпеки країни є висока відкритість економіки, виходячи з цього, автори пропонують використовувати для моніторингу коефіцієнти економічної взаємодії та відкритості економіки.

До методів спостереження основних макроекономічних показників й порівняння їх з пороговими значеннями відноситься методика, запропонована в роботі [54, с. 109 – 111], в якій визначено кількісні параметри та граничні значення економічної безпеки України.

Індикатори даної методики (загальна кількість становить 17) утворюють три основні групи: 1) індикатори економічної безпеки виробничої сфери; 2) індикатори рівня життя населення; 3) індикатори фінансової сфери.

Індикатори, що характеризують зовнішньоекономічну безпеку, віднесені до першої та третьої групи показників. До першої групи віднесено інди-

катори, які характеризують структуру виробництва і частку імпорту у внутрішньому виробництві, до третьої – індикатор обсягу зовнішнього боргу.

Автори роботи [190] також обґрунтовують необхідність створення індикативної системи аналізу й прогнозування економічної безпеки, ключовою ланкою якої служать граничні значення 19 індикаторів економічної безпеки (всього в роботі використовується близько 150 індикаторів, що характеризують різні сфери економічної безпеки держави). Зіставлення фактичного й прогнозованого рівнів індикаторів економічної безпеки показує вектор розвитку економіки країни, стан її основних систем життєзабезпечення. Як базову основу визначення рівнів граничних значень індикаторів, особливо обсягу ВВП, рекомендується використовувати групу соціальних індикаторів. Дана методологія використовується в оцінці коротко- і довгострокових прогнозів соціально-економічного розвитку країни й проєкції Державного бюджету.

Визначаючи зовнішньоекономічну безпеку держави, автори даної роботи звертають особливу увагу на структуру експорту, зазначаючи необхідність збільшення в ній готових товарів і зниження мінерально-сировинного експорту. Особлива увага у зовнішньоекономічній безпеці держави відводиться показникам що характеризують платіжний баланс і фінансове становище країни, чотири з яких входять до складу ключових індикаторів: зовнішній борг; частка видатків на обслуговування державного боргу; об'єм золотовалютних резервів та відношення виплат по зовнішньому боргу до об'єму річного експорту.

Л. Яремко, аналізуючи розвиток зовнішньоекономічних процесів стосовно регіональних економік, визначає декілька основних індикаторів, що характеризують основні загрози у сфері міжнародних економічних відносин [193, с. 115 – 119]: експортна та імпортна залежність; покриття імпорту експортом; прямі іноземні інвестиції; портфельні інвестиції; операції з отримання зарубіжних кредитів; еміграція робочої сили.

Характеризуючи рівень зовнішньоекономічної безпеки України в умовах європейської інтеграції в рамках дослідження [181, с. 11 – 12], його автором було розроблено і запропоновано модель оцінювання зовнішньоекономічної безпеки, яка включає комплекс коефіцієнтів визначення індикаторів зовнішньоекономічної безпеки, а саме: коефіцієнт відкритості національної

економіки, інтегральний коефіцієнт покриття імпорту експортом, коефіцієнт покриття імпорту експортом товарів, коефіцієнт покриття імпорту експортом послуг, експортна квота, імпортна квота, коефіцієнти Грубеля-Ллойда і Баласса, а також розрахунок авторського інтегрального коефіцієнта зовнішньоекономічної безпеки держави на основі оцінки середньозваженого рейтингу коефіцієнтів.

Інтегральний показник відображає стан зовнішньоекономічної діяльності України з різними групами країн і дає змогу визначити пріоритетність зовнішньоекономічної діяльності за різними групами країн чи інших суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Таким чином, за допомогою методів спостереження основних макроекономічних показників й порівняння їх з пороговими значеннями стану економічної безпеки розраховуються загальний інтегральний та інтегральні показники її складових, що дає можливість провести комплексний аналіз поточного стану економічної безпеки та визначити позитивні й негативні тенденції як окремих її складових, так і часткових показників.

Досить широко в економічній науці використовуються методи експертної оцінки. На їх основі проводиться оцінка інтегрального показника надійності країни. Така оцінка регулярно (раз на півроку) проводиться англійським журналом «Euromoney» [194]. У ньому публікуються результати розрахунків у вигляді ранжованого переліку 169 країн, побудованого за принципом спадання величини інтегрального показника надійності (ІПН). Він є сумою експертних і розрахунково-аналітичних оцінок, що відображають різні політичні або економічні аспекти функціонування країни, та може приймати значення від 0 до 100. У процесі визначення рейтингу країн спочатку обираються країни з максимальним і мінімальним значенням окремого показника, потім визначаються значення цього показника для інших країн, що пропорційно розподіляються у визначеному інтервалі. У процесі оцінки інтегрального показника надійності обчислюються такі оцінки (у дужках вказана їх питома вага): оцінка політичного ризику (25%), показник заборгованості (10%), показник ефективності економіки (25%), показники несплаченого та реструктуризованого боргу (10%), кредитний рейтинг країни (10%), рівень доступності банківського кредиту (5%), можливість залучення короткострокового фінансування (5%), можливість залучення капіталу

на ринку капіталів (5%), процент за форфейтинг (5%). Кожен з них також оцінюється за певною шкалою в балах.

Особливий інтерес становлять також роботи, присвячені вивченню ворожості довкілья до розвитку бізнесу. У цих роботах викладений загальний комплексний підхід до проблеми взаємин підприємницької діяльності із зовнішнім і внутрішнім середовищем. Авторами пропонується оцінювати ворожість будь-якого економічного і підприємницького середовища за допомогою коефіцієнта ворожості, що має значення від 0 до 1 залежно від ступеня протидії ринку впровадженню на нього товару. Зона навколо 0 є зоною мінімальної ворожості. Зона поблизу 1 є зоною максимальної ворожості, тобто ця зона найменш сприятлива для розвитку бізнесу. Необхідно визначити коефіцієнт ворожості як величину, що включає до себе показники можливої реакції тих або інших ринкових факторів на появу товару на даному ринку. При прогнозуванні обсягів зовнішньої торгівлі автори робіт рекомендують урахувати кілька категорій ворожості сегментів світового ринку щодо розвитку зовнішньоторговельної активності:

- природна ворожість;
- наведена ворожість, тобто як відповідна реакція на зовнішньоторговельну активність і на негайні й довгострокові її результати та наслідки;
- організована ворожість (у випадку, коли ворожість ринку щодо розвитку активності нового учасника зовнішньоторговельного бізнесу ініціюється, розвивається і регулюється як опосередкована ворожість, пов'язана з конкурентною боротьбою).

Метод визначення комплексного коефіцієнта ворожості дозволяє вивчати світові ринки з погляду системного аналізу [10, с. 38].

Експертні методи використовуються також при підрахунку оцінки ступеня впливу найбільш небезпечних загроз на стан економічної безпеки України та її стан у розрізі національних економічних інтересів [185].

Таким чином, за допомогою експертних методів оцінки різних рівнів та складових економічної безпеки існує можливість урахування як кількісних, так і якісних характеристик даної сфери. Однак експертні методи також мають і свої недоліки: необхідність старанності відбору експертів даної сфери; складність процедури отримання достовірної інформації; відсутність гаран-

тій достовірності отриманих результатів у зв'язку з можливою зацікавленістю експертів у результатах оцінки.

До методики оцінки темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками та динаміки їх зміни можна віднести методику, запропоновану А. Іларіоновим [90].

На його думку, найважливішим фактором, що у значній мірі визначає багато економічних та соціальних характеристик країни, є рівень її економічного розвитку, обумовлений величиною валового внутрішнього продукту на душу населення. Тому різноманітні критерії економічної безпеки можуть бути зведені до факторів, що забезпечують темпи економічного зростання на душу населення. Визначальним фактором у цій концепції є державна економічна політика і її напрями. Кількісні характеристики державної діяльності (масштаби державного підприємництва, величина державних витрат, бюджетний дефіцит, державний борг, середньорічні темпи приросту грошової маси, рівень інфляції, динаміка валютного курсу, податки на зовнішню торгівлю та ін.), на думку А. Іларіонова, і є показниками економічної безпеки держави.

Основою методики оцінки темпів економічного зростання є також модель індексного аналізу. Дана модель має за основу індексний аналіз та застосування експертних методів оцінки важливості окремих показників [118; 153].

Виходячи з основних правил індексного аналізу, стан та динаміка економічної безпеки описується за допомогою n показників, які представляються у вигляді матриці A розмірністю $n \times m$:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & \dots & a_{3n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & a_{m3} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix},$$

де a_{ij} ($i = \overline{1, m}, j = \overline{1, n}$) – елемент даної матриці, значення якого дорівнює значенню j -го показника в i -й момент часу.

Далі поелементно ділиться кожний стовпчик даної матриці на вектор $\bar{a} = (a_{11}, a_{12}, a_{13}, \dots, a_{1n})$, який співпадає з першим рядком матриці A , і отримують матрицю A' :

$$A' = \begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 & \dots & 1 \\ \frac{a_{21}}{a_{11}} & \frac{a_{22}}{a_{12}} & \frac{a_{23}}{a_{13}} & \dots & \frac{a_{2n}}{a_{1n}} \\ \frac{a_{31}}{a_{11}} & \frac{a_{32}}{a_{12}} & \frac{a_{33}}{a_{13}} & \dots & \frac{a_{3n}}{a_{1n}} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \frac{a_{m1}}{a_{11}} & \frac{a_{m2}}{a_{12}} & \frac{a_{m3}}{a_{13}} & \dots & \frac{a_{mn}}{a_{1n}} \\ a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \end{pmatrix}.$$

Матриця A' характеризує зміну показника в i -й момент часу відносно значення цього показника на початок періоду (в момент часу 1). Далі на основі методу експертних оцінок або інших методів визначають відносну важливість j -го показника економічної безпеки – вектор $\bar{c} = (c_1, c_2, c_3, \dots, c_n)$. Потім на основі вектора c визначається вага кожного показника v_j :

$$v_j = \left(\frac{c_j}{\sum_{j=1}^n c_j} \right).$$

Показник економічної безпеки в момент часу i визначається у такий спосіб:

$$K_i = \sum_{j=1}^m a'_{ij} \times v_j, j = \overline{1, n}.$$

Методи, що мають в основі оцінку темпів економічного зростання та динаміку їх зміни, дають можливість простежити зміну в часі основних показників економічної безпеки країни, однак їм характерні недоліки, пов'язані з визначенням вагових коефіцієнтів та відносною зміною важливості останніх у часі.

Підхід до оцінки національної безпеки на основі співвідношення рівня загроз та потенціалу системи забезпечення національної безпеки (СЗНБ) пропонується у роботі [122, с. 497 – 505].

Дана методика виходить з того, що коли очікувані (прогнозовані) збитки (втрати) країни у i -тій сфері її національної безпеки перевищують величину максимально допустимих для неї збитків (рівень втрат) або коли очікувані збитки (втрати) держави – джерела загроз національним інтересам в i -тій сфері її національної безпеки не досягають критично мінімальної величини недопустимих для держави збитків (рівня втрат) внаслідок проведених державою контрзаходів, то така ситуація має бути оцінена як наявність потенційної загрози національним інтересам держави у сфері, що розглядається. Формалізовано це можна записати у вигляді співвідношення:

$$U_{0,i(t)} > U_{pd,i(t)} \quad (2.1)$$

або $A_{0,i(t)} < A_{nd,i(t)}$

де $U_{0,i(t)}$ – очікувані (прогнозовані) збитки (рівень втрат) держави в i -тій сфері її національної безпеки на момент часу t .

$U_{pd,i(t)}$ – величина максимально допустимих для держави збитків (рівень максимально допустимих втрат) в i -тій сфері її національної безпеки на момент часу t .

$A_{0,i(t)}$ – очікувані (прогнозовані) збитки (рівень втрат) в i -тій сфері національної безпеки держави – джерела загроз національним інтересам країни, в разі проведення останньою контрзаходів на момент часу t .

$A_{nd,i(t)}$ – критично мінімальна величина недопустимих збитків (рівень критично мінімальних недопустимих втрат) в i -тій сфері національної безпеки держави – джерела загроз національним інтересам країни, в разі проведення останньою контрзаходів на момент часу t .

Якщо потенційну загрозу в i -тій сфері національної безпеки неможливо компенсувати наявним потенціалом СЗНБ шляхом його перерозподілу між сферами національної безпеки або шляхом залучення додаткових ресурсів із наявного в розпорядженні держави загального потенціалу і тим самим забезпечити:

$$A_{0,i(t)} > A_{nd,i(t)}, \quad (2.2)$$

то можна стверджувати про переростання потенційної загрози національній безпеці у реальну загрозу.

Аналіз співвідношення (2.1) дає змогу також розподілити на дві групи загрози життєво важливим національним інтересам держави:

- сукупність загроз, які трансформуються у ризики понести збитки (втрати) в тій чи іншій сфері національної безпеки більші, ніж максимально допустимі для держави, внаслідок неспроможності СЗНБ виконати необхідний комплекс відповідних завдань оборонного характеру на момент часу t (перша група загроз);
- сукупність загроз, які трансформуються в ризики нанесення країною збитків (втрат) державі-джерелу загроз національним інтересам, менших, аніж критично мінімальна величина недопустимих збитків (втрат) в тій чи іншій сфері національної безпеки вказаної держави внаслідок неспроможності СЗНБ України виконати необхідний комплекс завдань наступального характеру на момент часу t (друга група загроз).

Наявність та величина вказаних ризиків є функцією потенціалу СЗНБ держави, який може бути спрямовано на протидію вищезазначеним загрозам як першої, так і другої групи. Тому певною мірою достатності потенціалу СЗНБ на момент часу t , в i -тій сфері для протидії загрозам національним інтересам, які автори [122] віднесли до першої групи, пропонується визначати за формулою:

$$Y1_{i(t)} = \frac{U_{pd,i(t)}}{U_{0,i(t)}}. \quad (2.3)$$

Щодо міри достатності вказаного потенціалу на момент часу t , в i -тій сфері для протидії загрозам національним інтересам, які віднесено до другої групи, то її визначають за формулою:

$$Y2_{i(t)} = \frac{A_{0,i(t)}}{A_{nd,i(t)}}. \quad (2.4)$$

Якщо значення $Y1_{i(t)}$ та $Y2_{i(t)}$ більші, ніж одиниця, в будь-якій i -тій сфері національної безпеки, то наявного потенціалу СЗНБ для протидії загрозам національним інтересам першої та другої групи на момент часу t досить.

Якщо має місце $Y1_{i(t)} > 1$, то таку ситуацію можна розглядати як необхідну умову, а якщо має місце $Y2_{i(t)} > 1$ – як достатню умову забезпечення національної безпеки в i -тій сфері на момент часу t .

Виходячи з цього автори вказаного джерела роблять принципове застереження. Досягнення тільки необхідної умови забезпечення національної безпеки свідчить лише про достатність потенціалу СЗНБ в i -тій сфері на момент часу t для виконання виключно завдань оборонного порядку. Вказано-го потенціалу, не досить:

- по-перше, для гарантування національної безпеки в i -тій сфері, оскільки серед загроз національним інтересам з часом дедалі більше можуть переважати реальні загрози;
- по-друге, держава не в змозі проводити активну (можна сказати наступальну, деякою мірою агресивну) політику стосовно держави-джерела загроз національним інтересам в i -тій сфері, з метою зниження рівня реальних загроз національним інтересам аж до переведення їх у категорію потенційних загроз.

Тому в інтересах забезпечення національної безпеки в i -тій сфері дуже важливим є також досягнення достатньої умови, тобто ситуації, коли $Y2_{i(t)} > 1$.

Досить поширеним в економічній літературі також є так званий «ресурсний» підхід до створення системи зовнішньоекономічної безпеки, який базується на показниках трьох груп: а) ресурсне забезпечення діяльності; б) власне діяльність; в) результати діяльності.

Усі три групи показників ґрунтуються на інформаційній базі, яка дозволяє проводити порівняльний аналіз у динаміці, у часовій перспективі. Показники зовнішньоекономічної безпеки ресурсної групи відбивають рівень забезпеченості і ефективності використання трьох груп факторів виробництва: предметів праці, засобів праці і власне праці [117, с. 121].

Перевагою методів оцінки наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитків є визначення ступеню та кількісної міри небезпеки, до недоліків цих методів слід віднести невизначеність загального впливу (інтегрального показника) загроз на безпеку держави та складності, що виникають при визначенні потенціалів та граничних (допустимих) значень безпеки.

Розширено представлено аналіз і методи оцінки економічної безпеки держави засобами прикладної математики у роботі [118, с. 42 – 45]. У ній зазначається, що найважливішим апаратом дослідження системи економічної безпеки України є методи економіко-математичного моделювання, які базуються на різних розділах математики, математичної статистики, а для комп'ютерного розв'язання економіко-математичних задач використовуються обчислювальна техніка, пакети прикладних програм та інші суміжні дисципліни.

Математичні методи дослідження економічних об'єктів дозволяють імітувати ті якості системи, причинно-наслідкову обумовленість яких досить складно визначити у явній формі, внаслідок великої кількості взаємодіючих факторів, зв'язки між якими ускладнені. Математичні методи дають змогу створити формальні структури, які ідентифікуються з реальним об'єктом і дають можливість оцінити якості системи та тенденції її розвитку на основі системи вхідних передумов.

У даному джерелі розглядаються методи математичного моделювання та прогнозування економічної безпеки України. Нижче наведено коротку характеристику цих методів та їх застосування при моделюванні економічної безпеки України.

Метод аналізу й обробки сценаріїв (сценарний підхід) дозволяє проводити багатоваріантний ситуаційний аналіз системи економічної безпеки України. Сценарій є певною оцінкою можливого розвитку. Він пов'язує зміну зовнішніх умов з результуючими змінними. Використання засобів математичного моделювання дозволяє уточнювати і конкретизувати початкові прогнози, створювати нові варіанти сценаріїв у рамках передбачуваної моделі. Застосування цього підходу дає можливість будувати ефективні системи підтримки та прийняття рішень для розв'язання багатьох завдань забезпечення економічної безпеки держави, серед яких:

- прогнозування та аналіз результатів управлінських рішень;
- дослідження ефективності та порівняння заходів, що проводяться;
- вибір або побудова оптимального рішення.

Для моделювання економічної безпеки країни використовуються також і методи оптимізації (методи побудови алгоритмів знаходження максимумів (мінімумів) функції і точок, в яких вони досягаються, при наявності

обмежень та без них) [155]. Метод оптимізації використовується при аналітичному описі процесів, що досліджуються, для синтезу якогось одного обраного критерію безпеки. Однак реальні процеси функціонування країн, насамперед України, описуються великою кількістю показників, що значно звужує сферу застосування критеріїв і недостатньо повно відображає стан економічної безпеки. Але у процесі моделювання кількість показників, що досліджуються, може бути зменшена, що дозволяє застосовувати ці методи при моделюванні економічної безпеки України.

Теоретико-ігрові методи використовуються для аналізу багатосторонніх конфліктних ситуацій з урахуванням їх взаємовпливу. Тому цей метод дає непогані результати, коли реальні процеси можливо формалізувати в ігровій постановці.

Методи багатовимірного статистичного аналізу дозволяють обчислювати характеристики динаміки розвитку показників економічної безпеки, виявляти закономірності минулого розвитку та оцінювати можливість їх перенесення на майбутнє. Для успішного розв'язку цього необхідно:

- мати достатній для прояву статистичних закономірностей обсяг даних;
- забезпечити методологічну порівнянність даних;
- на основі змістовного аналізу показника, що досліджується, обґрунтувати можливість перенесення закономірностей минулого на обраний період прогнозування;
- отримати адекватну математичну модель та на її основі побудувати точкові й інтервальні прогнози.

До методів багатовимірного статистичного аналізу належать такі: кореляційний, регресійний, коінтеграційний, компонентний, факторний, кластерний, частотний, гармонійний, спектральний та крос-спектральний аналізи, аналіз часових рядів.

Із наведених методів багатовимірного статистичного аналізу найчастіше використовується метод кластерного аналізу для групування регіонів або країн за рівнем загроз економічній безпеці [138].

Використання методів теорії штучних нейронних мереж для аналізу економічної безпеки може бути пояснено їх широкими можливостями щодо моделювання складних, нелінійних залежностей та додання проблеми розмірності.

У роботі [118, с. 42] на основі аналізу загальних принципів моделювання об'єктів і процесів, зокрема макроекономічного моделювання [163; 180], запропоновано методика моделювання економічної безпеки держави як складної соціально-економічної системи, яка включає такі етапи:

1. Виділення окремих підсистем економічної безпеки та визначення набору критеріїв-індикаторів економічної безпеки в рамках кожної підсистеми.
2. Визначення зв'язків між вказаними показниками та їх лаговими значеннями.
3. Визначення загального вигляду модельних співвідношень, що пов'язують критерії-показники безпеки.
4. Проведення статистичного аналізу модельних співвідношень, оцінювання їх параметрів, обчислення похибок рівнянь.
5. Перевірка придатності моделі, що полягає у співставленні отриманих по моделі значень показників з реальними. Економічна інтерпретація модельних розрахунків. Аналіз стійкості моделі.
6. Прогнозування показників-критеріїв економічної безпеки держави.

За допомогою цієї методики в роботі [118] проведено моделювання підсистем економічної безпеки України, сконструйовано загальну модель її економічної безпеки, визначено інтегральний показник та розроблено його прогноз.

Методика використовує 96 часткових (абсолютних і відносних) показників, які входять до складу восьми підсистем, що характеризують різні сфери економіки, соціуму та екології. Зовнішньоекономічна безпека в даній методиці визначається трьома складовими: показники, що характеризують стан зовнішньої торгівлі; показники, що відображають стан боргових зобов'язань країни та інших показників, що характеризують зовнішньоекономічні аспекти інвестиційної діяльності, резервні активи та валютний курс.

Таким чином, методи оцінки економічної безпеки, які базуються на застосуванні методів прикладної математики дозволяють будувати моделі та проводити системний аналіз економічних систем, що досліджуються, робити прогнози розвитку систем. Комплексний системний аналіз еконо-

мічних процесів описується великою кількістю показників, а дані методи неможливо коректно застосувати без зменшення або агрегації кількості показників, що досліджуються, що значною мірою звужує межі аналізу та прогнозування.

Отже проведений аналіз, методів та підходів до оцінки сфери зовнішньоекономічної безпеки країни, як складової більш загальних економічної та національної сфер безпеки, показав, що на даний момент використовується їх широкий спектр, однак не існує загальновизнаного. Різні методи, що використовуються при оцінці зовнішньоекономічної безпеки мають як свої переваги, так і недоліки, що унеможливає віддати перевагу одному з них. Тому для оцінки та прогнозування даного явища необхідно виробити методичний підхід, який базувався б на застосуванні багатомірному підходу, що дозволить дослідити різні аспекти даної проблеми, вести постійний її моніторинг та виробляти й приймати ефективні, науково-обґрунтовані заходи на всіх рівнях для запобігання потенційних та зниження існуючих загроз зовнішньоекономічній безпеці.

2.3. Методичний підхід до оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Підходячи до розроблення методики визначення зовнішньоекономічної безпеки країни, необхідно враховувати її системну сутність, оскільки зовнішньоекономічна безпека є частиною економічної безпеки й одночасно як самостійний зовнішній блок взаємодіє з усіма іншими підсистемами національної безпеки і невід'ємна від її внутрішньої сфери [114, с. 4].

Категорію економічна безпека можна розглядати у функціонально-структурному аспекті, тобто як сукупність взаємопов'язаних систем безпеки, які відображають функціонування окремих «блоків» або сфер економічної системи держави. На думку автора джерела [23], це можуть бути інвестиційна, фінансова і зовнішньоекономічна безпеки, які чинять особливий вплив на стан національної безпеки в цілому.

Фінансова безпека стає основним економічним гарантом стабільності, забезпечуючи виробничий базис інфраструктурними інститутами розподілу фінансових та інвестиційних ресурсів.

Інвестиційна компонента – це той чинник, та сила, яка дає змогу економіці розвиватися з урахуванням об'єктивних змін, відповідно до них набувати нових напрямів, форм, видів і способів функціонування (шляхом фінансування тих галузей економіки, які є найбільш перспективними з погляду розвитку світових економічних процесів), зберігаючи одночасно незмінним цільовий базис – задоволення потреб людини шляхом забезпечення процесів виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Враховуючи зростаючий рівень залежності господарського комплексу країни від зовнішнього середовища, особливе місце у питаннях забезпечення національної економічної безпеки посідає її зовнішньоекономічна складова. Оскільки на сучасному етапі обов'язковою умовою розвитку і процвітання національної економіки є включення її у світогосподарські зв'язки, то необхідні механізми регулювання, які, з одного боку, стимулюють інтеграційні процеси, а з іншого – спрямовані на захист від негативних зовнішній дій.

У всіх випадках включення у світогосподарські зв'язки зберігається залежність національної економіки від зовнішніх умов, проте рівень залежності та її характер різноманітні. Збереження необхідного балансу між цією залежністю та самодостатністю економіки і складає основну проблему зовнішньоекономічної безпеки країни [23, с. 22 – 23].

Як показало дослідження теорії і практики оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави, сьогодні більшість науковців використовують методи спостереження основних макроекономічних показників, на основі яких розраховується загальний інтегральний та інтегральні показники її складових, що дає можливість провести комплексний аналіз поточного стану зовнішньоекономічної безпеки та визначити позитивні й негативні тенденції, як окремих її складових, так і часткових показників.

Побудова системи показників має враховувати багато чинників, через що необхідно окреслити основоположні начала, згідно з якими вони можуть бути об'єднані в одну систему, тобто окреслити принципи побудови показників безпеки. Характеристика кожного компонента системи має спиратися на обмежену кількість показників. Вони можуть бути фізичними, економічними, технічними, інформаційними [103, с. 463 – 465].

Розробка системи критеріїв та параметрів зовнішньоекономічної безпеки має базуватися на використанні наступних загальнометодичних ознак:

по-перше, комплектності, необхідності аналізу та урахування всіх сторін об'єкта вивчення; по-друге, системності, урахування низки взаємозв'язків та взаємозалежностей; по-третє, варіантності (альтернативності), виявлення та обґрунтування декількох варіантів виходу з кризової ситуації; по-четверте, прийнятного ризику, тобто виявлення та реалізації доступних заходів по недопущенню виникнення порогових ситуацій [64].

У розв'язанні завдань аналізу, оцінки та моделювання економічної безпеки держави центральне місце посідає проблема вибору системи критеріїв, які б адекватно відображали існуючий стан економіки держави в даний конкретний момент часу, та на їх основі – визначення оцінки забезпечення економічної безпеки. Це дає можливість аналізувати, порівнювати і прогнозувати стан економічної безпеки в часовому просторі [7]. Таким чином, критеріальна оцінка безпеки має містити у собі оцінки: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; рівня ефективності використання ресурсів, капіталу й праці і його відповідності рівню в найбільш розвинутих і провідних країнах, а також рівню, при якому загрози зовнішнього та внутрішнього характеру зводяться до мінімуму; конкурентоспроможності економіки; цілісності території та економічного простору; суверенітету, незалежності і можливості протистояння зовнішнім загрозам [181].

Критерії економічної безпеки є нормативними характеристиками, що мають відповідати таким властивостям [191]:

- вони в кількісній формі відображають загрози економічної безпеки держави;
- мати високу чутливість та мінливість і тому більшою сигнальною здатністю попереджувати суспільство, державу та суб'єктів ринку про можливі небезпеки у зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, заходів, які приймаються урядом у сфері економічної політики;
- виконувати функції індикаторів не окремо один від одного, а лише в сукупності, тобто вони взаємодіють між собою в достатньо сильному ступені.

Але для економічної безпеки вирішальне значення мають не самі показники, а їхні граничні (порогові) значення. Граничні значення – це величини, недотримання значень яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різ-

них елементів відтворення, призводить до формування негативних та руйнівних тенденцій в області економічної безпеки [152; 192].

Найвищий ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в межах припустимих граничних значень, а граничні значення одного показника досягаються не на шкоду іншим. Слід також зазначити, що граничні значення можуть змінюватися в часі залежно від міжнародної, політичної та військової ситуації, ступеня ймовірності тих або інших загроз, нових науково-технічних відкриттів, вимог людей, суспільства і держави.

Отже, можна зробити висновок, що за межами значень граничних показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках.

З цього випливає, що ефективне функціонування системи економічної безпеки припускає:

- визначення базових загроз економічній безпеці держави;
- розробку критеріїв системи економічної безпеки держави в цілому;
- розробку спеціальної підсистеми критеріїв економічної безпеки держави, що включає їх граничні значення;
- формування базових складових системи в цілому, що включає перераховані вище критерії, їх граничні значення та коефіцієнти, які характеризують їх співвідношення;
- формування показника, що відображає стан економічної безпеки держави [118, с. 34].

Перелік порогових значень показників зовнішньоекономічної безпеки має бути суттєво вужче, ніж перелік показників, що використовуються для моніторингу показників зовнішньоекономічної діяльності. З іншого боку, даний перелік має відображати головні сфери економіки країни й виявляти найбільш суттєві загрози її зовнішньоекономічній безпеці. Очевидно, що перелік порогових значень показників зовнішньоекономічної безпеки держави має уточнюватися в залежності від економічної ситуації [20].

У *табл. 2.3* наведено критерії оцінки зовнішньоекономічної безпеки, що використовуються у науковій літературі та нормативних документах вітчизняними та зарубіжними дослідниками даної пробле

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Таблиця 2.3

Показники зовнішньоекономічної безпеки у науковій літературі

Показник	Джерело [65, 66, 169,]		[114]	[118]	[111]	[171]	[181]	[2]	[165]	[193]	[115]	[21]	[190]	[109]	[18]	[183]	[124]	Разом
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	11
Відношення обсягу експорту до ВВП (Експортна квота)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				11
Відношення обсягу імпорту до ВВП (Імпортна квота)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				11
Коефіцієнт покриття імпорту експортом (відношення між обсягами експорту та імпорту)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10
Частка іноземних інвестицій у ВВП	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Відкритість економіки (відношення зовнішньоекономічного обороту до ВВП)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				7
Обсяг зовнішнього боргу	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				7
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	6
Частка імпорту у внутрішньому споживанні	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4
Відношення зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				4

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Продовження табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Частка експорту на одну особу	1		1		1												3
Сальдо зовнішньої торгівельної діяльності	1		1								1						3
Частка імпорту продовольства у внутрішньому споживанні держави		1										1		1			3
Приток прямих іноземних інвестицій у відношенні до ВВП		1		1									1				3
Товарна структура експорту та імпорту	1					1											2
Валютний курс національної грошової одиниці (гривні) відносно долара США та євро			1		1												2
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі		1		1													2
Обсяг зовнішньої торгівлі										1	1						2
Енергоємність та матеріалоемність експорту	1			1													2
Вплив виробництва експортної продукції на екологію	1								1								2
Відношення витрат на обслуговування боргу			1									1					2
Обсяг та структура золотовалютних резервів					1							1					2

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Продовження табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій в основний капітал	1	1														1	2
Частка видатків бюджету на науку	1	1		1													2
Еміграція робочої сили	1	1							1								2
Частка імпорту наукомісткої продукції в загальному обсязі імпорту	1																1
Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) у загальному обсязі експорту товарів	1	1															1
Об'єм експорту										1							1
Об'єм імпорту										1							1
Співвідношення між обсягами залученого капіталу та експортом вітчизняного капіталу	1																1
Співвідношення цін на зовнішньому та внутрішньому ринках	1																1
Співвідношення між обсягами національного виробництва та експорту до певних країн	1																1
Співвідношення тарифного і нетарифного регулювання	1																1

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Темп зростання експорту товарів													1				1
Обслуговування довгострокового зовнішнього боргу			1														1
Резервні активи в тижнях імпорту			1														1
Співвідношення внутрішнього та зовнішнього боргу					1												1
Частка іноземних активів в загальному обсязі					1												1
Дефіцит/профіцит торгового балансу країни у відношенні до загального обсягу зовнішньої торгівлі							1										1
Коефіцієнт платоспроможності національної економіки							1										1
Співвідношення обсягу експорту товарів до загального обсягу промислового виробництва продукції								1									1
Зовнішньоторговельний обіг на душу населення								1									1
Приток прямих іноземних інвестицій на одну особу														1			1
Разом	16	13	12	11	10	6	7	7	7	6	6	5	5	4	3	2	

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Як видно з табл. 2.3, найбільш вживаними критеріями, що використовуються науковцями для оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави, є показники, які характеризують зовнішню торгівлю держави та її структуру, інвестиційну діяльність, фінансово-кредитну сферу та науково-технічну діяльність країни.

Таким чином, виходячи з проведеного дослідження, критеріями зовнішньоекономічної безпеки держави доцільно обрати групу основних показників, які найбільш точно та повно серед наведених відображають стан безпеки держави в даній сфері. Розроблена схема оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави подана на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Структурна схема оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави

Оцінка зовнішньоекономічної безпеки держави, згідно зі схемою, складається із трьох складових: торгівельної, фінансово-інвестиційної та банківсько-кредитної безпеки держави.

До *першої компоненти* зовнішньоекономічної безпеки (торгівельної) увійшли показники макроекономічних характеристик ЗЕД та загальні показники, що відображають географічну спрямованість, науково-технічну сферу та експортну структуру.

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

До другої компоненти зовнішньоекономічної безпеки (фінансово-інвестиційної) увійшли показники, що характеризують загальне фінансове становище держави та інвестиційну діяльність країни.

До третьої компоненти зовнішньоекономічної безпеки (банківсько-валютної) увійшли показники, що відображають становище банківської системи та валютного ринку держави.

Для більш докладного і системного дослідження зовнішньоекономічної безпеки держави оцінка здійснюється окремо за кожною з її складових шляхом визначення середнього арифметичного відношення часткових показників компонент до їх порогових значень. Загальна оцінка зовнішньоекономічної безпеки держави здійснюється шляхом розрахунку інтегрального показника як середньоарифметичного значення його компонент.

Вихідні дані та розрахунок інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2010 – 2011 роках наведено в табл. 2.4. Відповідні дані за період 2000 – 2011 ріки подано у табл. Б.1 – Б.2. (Додаток Б).

Таблиця 2.4

Фактичні дані та рівень інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2010 – 2011 роках

Компонента/Показник	Порогове значення	Фактичні дані		Рівень безпеки, %	
		2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.
1	2	3	4	5	6
Торгівельна складова				78,04	74,02
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	≥ 1	0,95	0,93	95,43	92,51
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	≤ 50	48,52	53,76	103,05	93,00
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	≤ 30	32,14	32,48	93,33	92,38
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	≥ 18	3,66	3,28	20,33	18,21
Фінансово-інвестиційна складова				73,58	56,67
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-1 – 1	-2,2	-5,5	45,45	18,18

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

Закінчення табл. 2.4

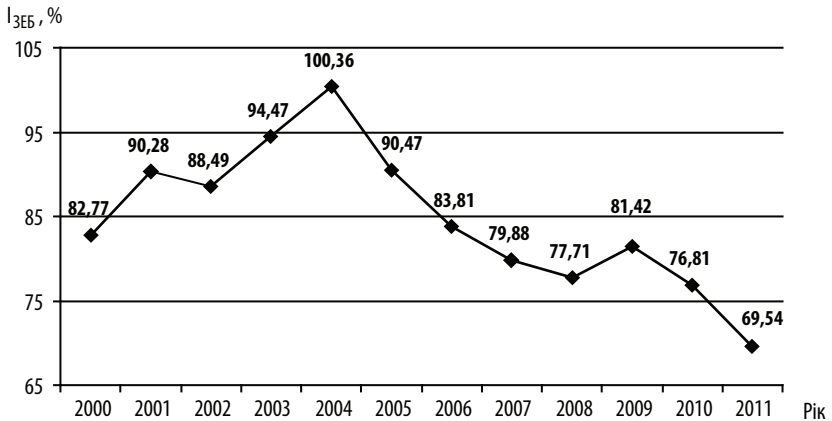
1	2	3	4	5	6
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	≤ 25	86,0	76,6	29,07	32,64
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	5 – 10	4,2	3,6	140,00	120,00
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	20 – 30	19,95	13,97	79,80	55,86
Банківсько-валютна складова				78,80	77,92
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	≤ 30	40,6	41,9	73,89	71,60
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів, %	≤ 25	44,48	44,22	56,20	56,53
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	≤ 106	99,7	100,4	106,31	105,63
Інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки України				76,81	69,54

Як видно з табл. 2.4, у 2011 році рівень інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України становив 69,5%, що на 7,7% нижче за рівень попереднього року. Відбулося суттєве зниження «Фінансово-інвестиційної» складової – 16,9%, та незначне зниження «Торгівельної» – 4,1%, «Банківсько-валютна» складова залишилася на рівні попереднього року.

Прослідимо динаміку рівня інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України за період 2000 – 2011 роки (рис. 2.4).

Як видно з рис. 2.4, інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки України протягом періоду, що аналізувався, мав нестабільний рівень розвитку. З 2000 по 2004 роки відбувалося його зростання (максимальний рівень становив 100,36%), починаючи з 2005 року рівень інтегрального показника знижувався до 2008 року (мінімальний рівень становив 77,71%), у 2009 році відбулося незначне зростання (майже на 4%) з подальшим зниженням у 2010 – 2011 роках до рівня 69,54%. Найбільше зростання інтегрального показника на 7,51% відбулося в 2001 році, а найбільше його зниження – 9,89% спостерігалося в 2005 році.

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

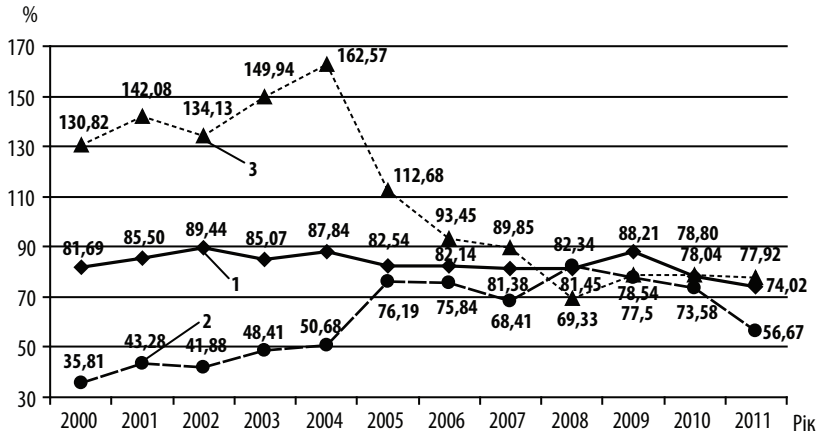
Рис. 2.4. Динаміка рівня інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках

Для більш детального дослідження динаміки розвитку інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України проаналізуємо його складові. Динаміку рівня компонент інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках наведено на *рис. 2.5*.

Як видно з *рис. 2.5*, складові інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках мали нестійку динаміку розвитку: «Торгівельна» складова протягом періоду, що аналізувався, мала відносно стабільний рівень розвитку в межах 74 – 90%; «Фінансово-інвестиційна» складова до 2008 року мала зростаючу тенденцію розвитку, в 2011 році її рівень склав 56,67% що на 25,67% нижче рівня 2008 року; «Банківсько-валютна» складова до 2004 року мала тенденцію до зростання, а після – до зниження й відносної стабілізації в 2009 – 2011 роках на рівні 78%, різниця між її максимальним та мінімальним рівнями за період, що аналізувався, становила 93,24%. Таким чином, до 2004 року зростання рівня інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України відбувалося за рахунок суттєвого підвищення рівня «Фінансово-інвестиційної» та «Банківсько-валютної» складової. Починаючи з 2005 по 2008 рік, на зниження рівня інтегрального показника впливало падіння рівня «Банківсько-валютної» складової, в 2011 році зниження інтегрального показника було наслідком суттєвого

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

падіння рівня безпеки «Фінансово-інвестиційної» складової та незначного падіння «Торгівельної» складової зовнішньоекономічної безпеки.

Рис. 2.5. Динаміка рівня складових інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках:

- 1 – торгівельна складова; 2 – фінансово-інвестиційна складова;
3 – банківсько-валютна складова

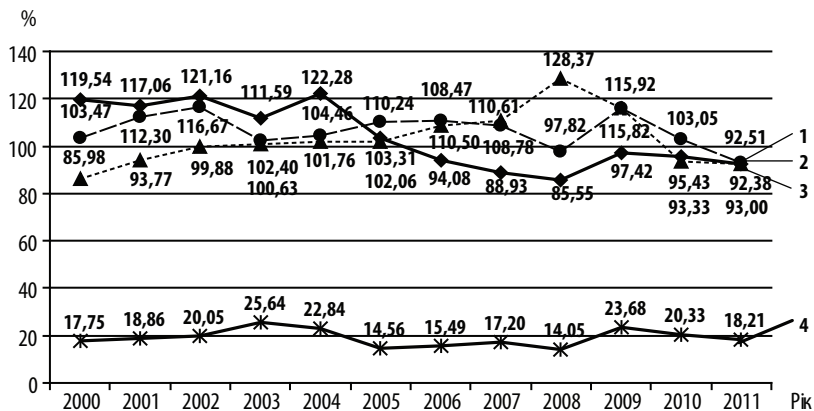
Для виявлення факторів зростання (зниження) інтегрального показника за період, що аналізувався, дослідимо динаміку розвитку часткових показників його компонент.

На *рис. 2.6* наведена динаміка рівнів часткових показників «Торгівельної» складової інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках.

З *рис. 2.6* видно, що всі часткові показники «Торгівельної» компоненти мали циклічну динаміку, причому такі показники як «Коефіцієнт покриття імпорту експортом», «Відношення обсягу імпорту до ВВП» та «Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі» за період, що аналізувався, мали рівень вищий за 85%, а показник «Частки експорту наукомісткої продукції в товарному експорті» не перевищував рівня 30% за відповідний період. Зниження рівня безпеки «Торгівельної» компоненти в 2011 році порівняно з 2010 роком відбулося за рахунок зниження

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

всіх її часткових показників, найбільше зниження (10,05%) відбулося у показника «Відношення обсягу імпорту до ВВП».

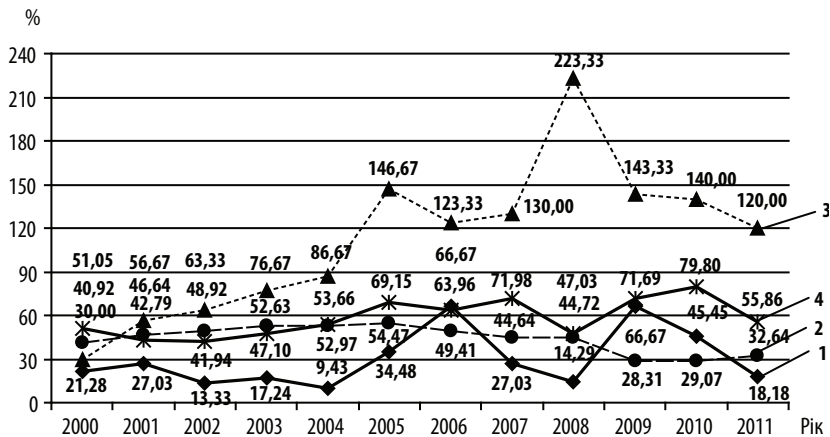
Рис. 2.6. Динаміка рівня часткових показників «Торгівельної» складової інтегрально-го показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках:
 1 – коефіцієнт покриття імпорту експортом; 2 – відношення обсягу імпорту до ВВП;
 3 – питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі;
 4 – частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті

На рис. 2.7 наведена динаміка рівнів часткових показників «Фінансово-інвестиційної» складової інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках.

Як видно з рис. 2.7, часткові показники «Фінансово-інвестиційної» складової інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках мали нестійкий рівень розвитку з циклічною динамікою. Найбільш нестійку, хоча й зростаючу динаміку мав показник «Валові міжнародні резерви України»: максимальний його рівень (223,33%) спостерігався в 2008 році, мінімальний (30,0%) – у 2000 році, різниця між початковим його рівнем та на кінець періоду, що аналізувався, становить 90,0%. Також суттєве коливання рівня спостерігалось у показника «Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП», до того ж він мав найнижчий рівень серед інших показників компоненти з 2000 по 2008 роки, мінімальне його

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

значення (9,43%) було в 2004 році, а максимальне (66,67%) – у 2006 та 2009 роках. У 2011 році зниження рівня даного показника на 27,27% негативно вплинуло на зміну рівня «Фінансово-інвестиційної» складової, призвело до її зниження на 16,21% порівняно з 2010 роком.

Рис. 2.7. Динаміка рівня часткових показників «Фінансово-інвестиційної» складової інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках:

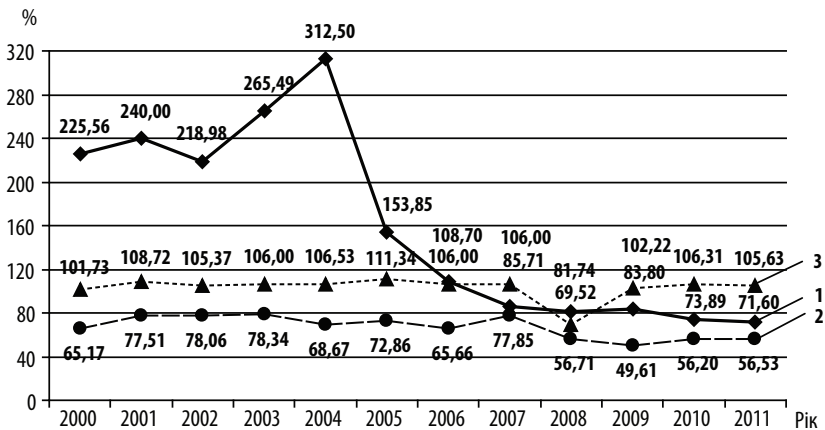
- 1 – відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП; 2 – відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП; 3 – валові міжнародні резерви України;
- 4 – відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП

На *рис. 2.8* наведено динаміку рівнів часткових показників «Банківсько-валютної» складової інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках.

Як видно з *рис. 2.8*, часткові показники «Банківсько-валютної» складової інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України за період, що аналізувався, мали циклічний рівень розвитку, з суттєвою різницею рівнів з 2000 по 2006 рік. Так, показник «Частки іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу» до 2004 року мав зростаючу тенденцію, а з 2005 року – тенденцію до зниження, найбільше падіння його рівня відбулося в 2005 році – більше ніж у 2 рази, різниця між максимальним (312,50%) його рівнем у 2004 та мінімальним (71,60%) на кінець

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

періоду, що аналізувався, становить 240,9%, або більше ніж 4 рази. Досить стійкою була динаміка показника «Темпи зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США», який протягом періоду, що аналізувався, мав рівень безпеки вище за 100%, крім 2008 року. Найнижчий рівень безпеки серед часткових показників даної компоненти протягом 2000 – 2011 років мав показник «Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів», максимальний його рівень (78,34%) спостерігався в 2003 році, мінімальний (49,61%) – у 2009 році.

Рис. 2.8. Динаміка рівня часткових показників «Банківсько-валютної» складової інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках:

- 1 – частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу;
- 2 – відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів;
- 3 – темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США

Таким чином, дослідивши динаміку рівнів компонент та часткових показників інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках та характер їх зміни за останній рік можна зробити такі висновки: на зниження рівня інтегрального показника в 2011 році вплинуло падіння рівня його «Фінансово-інвестиційної» та «Торгівельної» складових, як наслідок зниження рівнів її часткових показників; серед часткових показників найбільший вплив на рівень інтегрального показника в 2011 році

2. Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни

мали «Валові міжнародні резерви України» (120,0%), «Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США» (105,63%) та «Відношення обсягу імпорту до ВВП» (93,0%); найменший вплив на рівень інтегрального показника в 2011 році мали «Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП» (18,18%), «Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті» (18,21%) та «Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП» (32,64%).

На завершальному етапі аналізу динаміки розвитку інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України необхідно спрогнозувати його значення в часі. Як видно з рис. 2.4, до 2004 року динаміка інтегрального показника характеризувалася зростаючою тенденцією, а після до 2011 року – спадаючою з незначним зростанням у 2009 році. Тому для його прогнозування було вибрано період за 2004 – 2011 рр., на якому чітко простежується від’ємний лінійний взаємозв’язок.

З використанням пакету прикладних програм STATISTICA 6.0 було оцінено рівняння лінійної регресійної залежності інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки країни від часу [16]:

$$I_{ЗЕБ} = -3,49 \times t + 98,22. \quad (2.5)$$

Коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,8325$), що характеризує частку варіації залежної змінної ($I_{ЗЕБ}$), яка пояснена за допомогою даного рівняння, має досить високе значення. За значенням F-критерію оціненого рівняння лінійної регресійної визначено його статистичну значущість: розраховане значення F-критерію ($F_{\text{роз}} = 29,81$) значно перевищує його критичне значення ($F_{\text{крит}} = 5,99$). Розраховані значення t-критерію для визначення значущості коефіцієнтів рівняння лінійної регресійної за модулем перевищують їх стандартні помилки більше ніж у три рази, що вказує на їх високу статистичну значущість [16; 83; 150; 151; 167].

Розраховане прогнозне значення показника зовнішньоекономічної безпеки України на 2012 рік за моделлю (2.5) склало 66,78%, а довірчий інтервал прогнозного значення – 58,87%-74,68%.

Таким чином, проведена оцінка стану зовнішньоекономічної безпеки України показала, що її рівень є недостатньо високим, а в деяких сферах навіть критичний. Отримане прогнозне значення інтегрального показника зо-

внішньоекономічної безпеки України вказує на подальше її зниження в майбутньому. При найкращому варіанті розвитку у сфері зовнішньоекономічної безпеки країни значення її інтегрального показника не перевищить 75%, а при найгіршому – 60%. Тому необхідно провести комплексне системне дослідження факторів зовнішньоекономічної безпеки країни з метою виявлення проблем та причин, що на них впливають, й виробити науково обґрунтовані заходи щодо подолання останніх.

3. МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ З ДІАГНОСТИКИ ПРОБЛЕМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

3.1. Сутність поняття та принципи діагностики зовнішньоекономічної безпеки

Зовнішньоекономічна безпека держави охоплює багато сфер економіки та характеризується значною кількістю зв'язків між ними. Тому для адекватного розуміння причин підвищення/зниження зовнішньоекономічної безпеки держави недостатньо проведення її оцінки та аналізу складових і часткових показників. Для цього потрібно провести комплексну діагностику зовнішньоекономічної безпеки держави з урахуванням взаємозв'язків між її складовими й частковими показниками.

Системна діагностика зовнішньоекономічної безпеки покликана оцінити ситуацію в країні із позиції її безпеки та рівня загроз, визначити, які зі складових зовнішньоекономічної безпеки знаходяться в небезпечній зоні, де і за якими індикаторами на них найбільш сильно діють загрози, обґрунтувати цілі й перспективи та окреслити напрями подальшого розвитку в даній сфері, що дозволить прийняти науково обґрунтовані управлінські рішення.

Розглянемо більш детально сутність, мету, завдання, принципи та специфіку проведення економічної діагностики у сфері зовнішньоекономічної безпеки держави.

Термін «діагностика» уперше з'явився в медицині. Під цим терміном розумівся метод спеціального дослідження людини з метою встановлення медичного висновку про стан її здоров'я і, в разі виявлення відхилень, визначення виду хвороби та причин її появи. Грецькою мовою термін «діагноз» означає «точно розпізнати, досліджувати, скласти думку». У медицині діагностування є частиною циклу лікувального процесу.

Як відомо, лікувальний процес включає в себе такі етапи: обстеження пацієнта, експрес-діагностування, фундаментальне діагностування, визначення курсу лікування, організація лікування, контроль за перебігом хворо-

би й ефективністю лікувального впливу. За умови погіршення стану пацієнта або неефективності лікувальної дії лікар знову обстежує хворого і коригує курс його лікування.

Широке застосування методи діагностики знайшли в техніці. Під діагностуванням складних технічних систем, що функціонують у межах заданих режимів, розуміють комплекс завдань щодо контролю, перевірки і прогнозування їх технічного стану.

Діагностичні процедури можуть бути застосовані і в економіці. Якщо провести аналогію між медициною, технікою та економікою, то можна побачити, що основні етапи діагностичного методу у всіх цих сферах багаті в чому схожі.

Так, економічна діагностика виявляє ознаки «захворювання» економіки підприємства, вид і ступінь важкості економічної «хвороби», причини її появи.

Як і у медицині й техніці, в економіці важливе значення має раннє виявлення ознак економічної «хвороби», розпізнавання причин, які її викликали. Чим точніше буде встановлений «діагноз», тим ефективнішим буде і «лікування» [67, с. 10 – 11].

Таким чином, найважливішим процесом діагностики є ідентифікація, що включає розпізнавання ознаки, визначення її діагностичної значущості та встановлення попереднього діагнозу.

Серед вчених-економістів немає однозначного підходу до визначення поняття «економічної діагностики». Так, В. Ш. Раппопорт [145] відзначає: «Діагностика – управлінська робота з виявлення проблем і вузьких місць системи управління підприємством». На думку Е. М. Короткова [98], діагностика – прийом встановлення і визначення ознак і причин деформацій і відхилень об'єкта від норми, тенденцій, задуму, цілі та ін. [131, с. 88 – 89].

Р. І. Шніпер [186] під економічною діагностикою розуміє «вивчення стану суб'єкта господарювання, вплив факторів розвитку соціально-економічних процесів та виявлення відхилень від нормального розвитку. Економічна діагностика орієнтована як на розпізнавання економічних протиріч, так і розробку заходів для їх вирішення. Комплексний характер економічної діагностики полягає в тому, щоб просліджувати динаміку процесів,

що досліджуються, у взаємозв'язку, дослідити прямі і зворотні зв'язки між процесами. Діагностичні методи покликані відбивати причинно-наслідкові зв'язки і залежності».

О. Г. Дмитрієва [62] вважає, що «економічна діагностика близька до економічного аналізу, однак це не одне й те саме. Вони розрізняються за цілями, завданнями і використовуваним інструментарієм». Аналіз визначає кількісне значення параметрів, виявляє відхилення різних параметрів від норми. Діагностика (постановка діагнозу) – це «агрегований синтетичний висновок про стан об'єкта, що досліджується, який здійснюється на основі різної аналітичної інформації, її синтезу та зіставлення. Отже, основна відмінність економічної діагностики від аналізу полягає в її цільовій спрямованості на виявлення відхилень від норми, виявленні патології». При цьому сукупність операцій, яка локалізує причину відхилення об'єкта від нормального функціонування, називають функціональною діагностикою, а ту, що визначає відхилення параметрів об'єкта від заданої норми, – параметричною діагностикою.

Французький економіст Б. Колас [96] вважає, що займатися діагностикою – значить розглядати в динаміці симптоми явищ, які можуть затримати процес досягнення поставлених цілей і вирішення завдань, наразити на небезпеку заплановану діяльність. Це передбачає коригувальні рішення і/або перегляд цілей і прогнозів. Знання ознаки (симптому) дозволяє швидко і досить точно встановити характер порушень, не виконуючи безпосередніх вимірів, тобто без дій, що потребують додаткового часу і коштів [68, с. 10 – 11].

На актуальність проблем специфічних властивостей економічної діагностики вказує Т. О. Загорна [68, с. 21], до них автор відносить: вивчення нових якостей об'єкта управління в результаті розвитку соціально-економічної системи; виявлення причинно-наслідкових зв'язків у розвитку об'єкта і суб'єкта управління; визначення меж експертних знань менеджера і використаних експертних систем у діагностиці; моніторинг за зміною станів ситуації в умовах високої ентропії ринкового макросередовища, що істотно знижує керованість і ступінь інформаційного контролю та імовірність прогнозування; необхідність підвищення ефективності антикризових і прогностичних функцій діагностики.

Отже, економічна діагностика являє собою процес дослідження, що дозволяє проаналізувати результати функціонування та поточний стан об'єкта, визначити відхилення його розвитку від норми та встановити причинно-наслідкові зв'язки між проблемами та їх причинами, для вироблення ефективних заходів перспектив розвитку.

Як зазначає Л. А. Костирко [99, с. 12 – 18], на сучасному етапі сформувалися чотири різновиди концепцій діагностики:

- аналітична концепція: передбачає систематичне оцінювання об'єкта діагностики за обраними параметрами на підставі наявних даних;
- інформаційна концепція: розглядає діагностику як систему ідентифікації проблем об'єкта дослідження, причин, що їх зумовили, з метою інформаційного забезпечення прийняття обґрунтованих управлінських рішень;
- антикризова концепція: має на увазі діагностику поточних та потенційних кризових явищ системи з метою запобігання їхньому негативному впливу на її діяльність;
- консультативно-дорадча концепція: прирівнює систему діагностики до дорадчих інформаційних систем економічного спрямування локального типу, які ґрунтуються на використанні сучасних програмних продуктів і спрямовані на виконання конкретних завдань діагностики.

Мета діагностики – встановити діагноз об'єкта дослідження і зробити висновок про його стан на дату завершення цього дослідження та на перспективу. Реалізувавши мету на основі даних діагнозу, можна буде вибрати правильну економічну (політичну, соціальну) політику, стратегію і тактику.

Мета діагностики полягає у визначенні заходів, спрямованих на налагодження роботи всіх складових елементів системи і способів їх реалізації. Не можна здійснювати управління на будь-якому господарському й управлінському рівні, не маючи чіткого уявлення про його стан [68, с. 18].

Характеристику економічної діагностики як процесу наведено на *рис. 3.1* з визначенням предмета, об'єкта, мети, комплексу завдань та методологічних засад.

Отже, процес діагностики може мати дослідницький, пошуковий та пізнавальний характер. Об'єктом діагностування можуть бути високооргані-

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

нізовані системи або їх елементи. Завданням діагностування є визначення заходів, прийняття управлінських рішень, які спрямовані на удосконалення роботи всіх складових елементів системи та способів їх реалізації, усунення негативного впливу та відхилень критеріальних значень. Методи економічної діагностики дозволяють більш детально зрозуміти і дослідити характер розвитку, властивості, розкрити причинно-наслідкові зв'язки системи та визначити кількісні та якісні її параметри.

Рис. 3.1. Характеристика економічної діагностики як процесу [27, с. 10]

Завдання діагнозу тісно переплітаються з двома іншими задачами: задачами прогнозу, тобто передбачення, та задачами генезису, аналізу походження. В економічній діагностиці дуже часто прогноз дозволяє уточнити діагноз. Дослідження процесу розвитку об'єкта також допомагає краще усвідомити його реальний стан. У той же час діагностика є вихідним пунктом прогнозу,

оскільки без чіткої і достовірної констатації сформованого положення неможливо оцінити альтернативи розвитку об'єкта. Щодо генезису об'єкта, тобто історії його розвитку, то без такого аналізу, як правило, буває важко обґрунтувати причини, що призвели до поточного стану [62, с. 11].

Процес діагностування, безумовно, містить у собі процедури аналізу. При цьому його основними завданнями є:

- вивчення та оцінка стану об'єкта в умовах обмеженої інформації;
- визначення відхилень від нормального або оптимального стану об'єкта дослідження. Варто звернути увагу на те, що поняття «оптимальний стан» і «нормальний стан» є різними за економічним змістом;
- дослідження причин цих відхилень та виявлення причинно-наслідкових зв'язків між показниками;
- інтерпретація параметрів, процесів і тенденцій, що відбуваються;
- підготовка коригувальних рішень щодо оптимізації діяльності об'єкта (окремих його елементів) та способів реалізації цих заходів;
- розробка та адаптація інструментарію діагностики для проведення досліджень [4, с. 58 – 59].

Таким чином, коло завдань, що вирішується в ході діагностики, досить широке. Це дозволяє говорити про існування великої кількості різновидів економічної діагностики, які на сьогодні класифікуються за багатьма ознаками. Основні з них наведено в *табл. 3.1*.

Для того щоб правильно оцінити стан об'єкта діагнозу, необхідна система критеріїв, спроможних адекватно відобразити специфіку конкретного об'єкта з урахуванням факторів, що впливають на нього в той чи інший період часу. Це, у першу чергу, побудова системи показників для оцінки стану об'єктів, розробка якісних і кількісних характеристик, шкали для вимірювання певних значень цих характеристик і показників [68, с. 19].

За вітчизняним досвідом в діагностиці соціально-економічних систем виділяють такі напрямки [67, с. 16]:

1. Вивчення соціально-економічної системи як об'єкта діагностики.
2. Побудова та дослідження відповідних моделей соціально-економічної системи.

3. Дослідження діагностичних систем та їх взаємозв'язок з об'єктами діагностики.

Таблиця 3.1

Різновиди економічної діагностики

Класифікаційна ознака	Різнovid
Рівень діагностичного об'єкта	Глобальна Макродіагностика Мікродіагностика
Часовий діапазон дослідження	Стратегічна (перспективна) Оперативна (поточна) Ретроспективна
Періодичність проведення	Періодична Разова Моніторинг
Тематика та осяжність проблеми	Комплексна Тематична Системна
Цільова спрямованість	Загальносистемна Елементна
Суб'єкти здійснення	Зовнішня Внутрішня

Перший напрям передбачає вирішення таких завдань:

- вивчення умов функціонування та стану виробничих соціально-економічних систем;
- вивчення елементів систем та зв'язків між ними;
- вивчення можливих станів системи;
- аналіз можливостей проведення дослідження ознак, що характеризують стан системи; збір та обробка статистичних даних, що дозволяють визначити імовірність станів системи;
- збір експериментальних даних про витрати, пов'язані з дослідженнями виробничих соціально-економічних систем.

Другий напрям передбачає вирішення таких завдань:

- розробка методів діагностування кризи та причини її виникнення;
- формування правил побудови моделей, що дозволяють визначити кризовий стан системи.

Третій напрям передбачає вирішення таких проблем:

- аналіз наявних діагностичних систем;
- виявлення принципів побудови діагностичних систем;
- розробка методів аналізу та застосування діагностичних систем;
- оцінка оптимальних способів діагностики;
- вибір критеріїв інформативності базових показників.

Діагностика також передбачає класифікацію можливих відхилень основних параметрів явищ, що досліджуються, їх проявів, процедури збору й опрацювання діагностичної інформації. У загальному вигляді проведення діагностичних досліджень, звичайно, допускає порівняння стану обраного об'єкта з якою-небудь нормою або еталоном для того, щоб виявити наявність відхилень і визначити їх характер – позитивний або негативний. Цей перший тип визначається як діагноз, що виявляє відхилення від норми або патологію. Він застосовується в тих випадках, коли необхідно отримати висновок про відповідність техніко-економічних та інших параметрів об'єктів, що діагностуються, наявним вітчизняним аналогам.

Наступна традиційна форма, або другий тип діагнозу, дозволяє визначити приналежність об'єкта, що досліджується, до конкретного класу або групи сукупності. Застосування цього типу дає можливість упорядкувати і систематизувати зміни, що відбуваються в результаті проведення конкретних досліджень. Прикладом тут є розподіл результатів на принципово нові і модифіковані. Проведення діагностичних досліджень передбачає отримання висновків про позитивний чи негативний стан об'єкта.

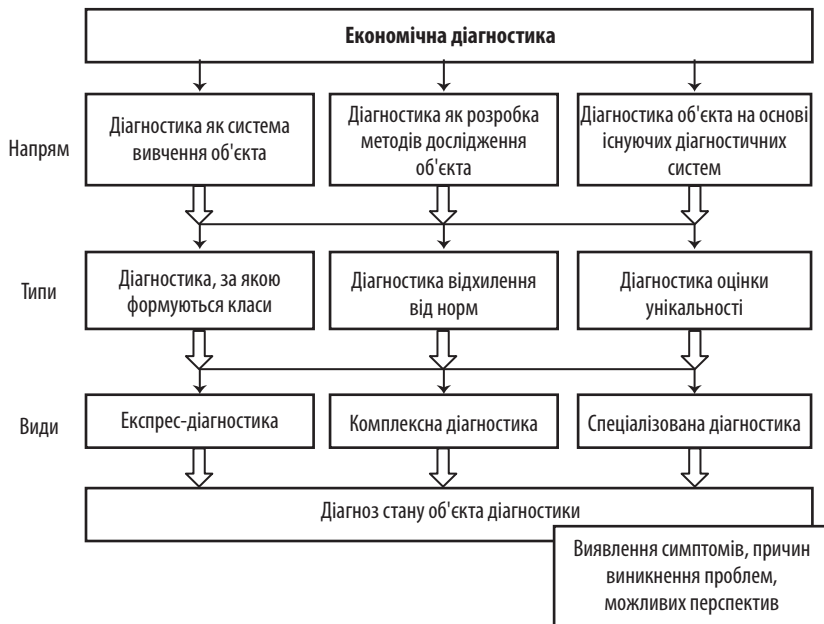
Третій тип діагнозу дозволяє оцінити обраний об'єкт як унікальне поєднання ознак. Він використовується в ситуаціях, коли неможливо провести порівняльні оцінки і зіставлення через відсутність базових параметрів (їх просто немає). Відмітною його рисою є те, що тут немає потреби в статистичній або іншій інформації для доведення переваги об'єкта діагнозу. Дослі-

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

джуючи стан об'єкта як унікальне поєднання ознак, достатньо переконалися в їх наявності і дати їм докладну характеристику [68, с. 19 – 20].

В залежності від мети діагностики використовуються різні види діагностичного аналізу. Класифікацію типів та видів діагностики можна навести за допомогою схеми, наведеної на *рис. 3.2*.

Рис. 3.2. Класифікація типів та видів економічної діагностики [67; 100; 170]

Проведення експрес-діагностики передбачає незначні витрати часу для отримання невеликої кількості інформативних показників, які дають об'єктивну характеристику становища об'єкта діагностики та дозволяють виявити проблеми і запропонувати можливі заходи для виходу з критичної ситуації. Результати експрес-діагностики є попередніми, а висновки мають імовірнісний характер.

При проведенні комплексної діагностики визначається існуючий стан об'єкта діагностики, детально вивчаються проблеми етапу експрес-діаг-

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ностики і виявляються причини виникнення кризових ситуацій на основі аналізу розширеного кола даних. Комплексний характер діагностики міститься у вирішенні питань спостереження динаміки процесів та дослідження прямих і зворотних зв'язків між процесами.

Спеціалізована діагностика проводиться за необхідністю діагностики елементів системи за виділеним напрямом.

В *табл. 3.2* наведено класифікацію форм діагнозу та діагностичних підходів [62, с. 14].

Таблиця 3.2

Класифікація форм діагнозу та діагностичних підходів

Критерій класифікації	Форми діагнозу			
Форми результату діагнозу	Діагноз, що встановлює відхилення від норми (патологію)	Діагноз, що відносить об'єкт до певної групи, класу, типу	Діагноз, що базується на оцінці унікального сполучення ознак об'єкта діагнозу	
Діагностичні підходи	Діагноз при гіпотезі зрозумілості діючої моделі соціально-економічного поведіння	Діагноз при гіпотезі зрозумілості парадигм розвитку	Діагноз при гіпотезі незрозумілості діючої моделі соціально-економічного механізму й парадигм поведіння	Діагноз при гіпотезі незрозумілості парадигм розвитку
Динамічні якості діагнозу	Діагноз об'єкта в статичності		Діагноз об'єкта в динаміці	
Форми організації процесу діагнозу	Аналітична діагностика	Експертна діагностика		Діагностика на моделі

Загальною відмінною рисою всіх систем, що пропонуються, є їх описовість. Необхідною ж вимогою до системи діагностичних індикаторів служить їхня орієнтованість на пошук патологій розвитку, вузьких місць або ж на встановлення приналежності об'єкта до певної групи, класу, типу [62, с. 15].

До базових принципів здійснення та побудови системи економічної діагностики як компоненти загальнонаукової системи цінностей, можна віднести такі [89; 92; 97; 100; 107; 108; 112; 113; 129; 144; 146; 154; 172; 196; 197; 198; 199].

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

Науковість. Теоретико-методологічний аспект економічної діагностики має відповідати вимогам економічних законів, узагальнювати інноваційний досвід, науково обґрунтовувати методику проведення досліджень, формування економічного діагнозу.

Системність. Передбачає врахування всіх елементів, компонентів, чинників, взаємозв'язків та взаємодії між ними з метою формування комплексного уявлення про об'єкт економічної діагностики та охоплення усіх істотних складових.

Цілеспрямованість. Будь-яка діагностика, зокрема економічна, спрямовується на досягнення певних цілей (комплексних, часткових, елементних), що і визначає надалі її характер, властивості та особливості задіяних у цей процес суб'єктів, методів, методик, бізнес-індикаторів, критеріїв тощо.

Об'єктність. Економічна діагностика та її характеристики безпосередньо залежать від обраного об'єкта діагностики, його масштабності, складу, динамічності.

Багатоваріантність. Наявність альтернатив проведення економічної діагностики, що обумовлене специфікою функціонування системи, проходженням різних фаз економічного розвитку та інших факторів.

Уніфікованість. Для забезпечення порівнянності, співвимірності, ідентичності інтерпретації діагностична база має бути уніфікованою, універсальною для усіх суб'єктів діагностики, що запобігатиме маніпулюванню, довільному трактуванню та викривленню результатів соціально-економічної діагностики.

Інтегрування. Передбачає поєднання різнотипних та різнорівневих даних з метою формування комплексної інформаційної картини за результатами економічної діагностики обраних об'єктів на засадах синтезу та перетворення інформації, що дає змогу забезпечити узгодженість за різними сферами, рівнями та видами діяльності.

Декомпозиційність. ґрунтується на аналітичних засадах та здатності порівневого роздібнення об'єкта економічної діагностики з метою деталізованого оцінювання його параметрів та характеристик.

Об'єктивність. Економічна діагностика має ґрунтуватись лише на точній, реальній інформації, обґрунтованих методиках, методах; здійснюва-

тись фаховими суб'єктами з використанням відповідного ресурсного забезпечення (технічного, програмного, інформаційного), що мінімізуватиме суб'єктивність, неточність та недостовірність результатів оцінювання.

Конкретність. Полягає у чіткості формулювання та дотримування вимог щодо всіх складових економічної діагностики, точності та кількісного шкалювання діагностичних параметрів та критеріїв.

Оптимальність. Означає, що весь комплекс діагностичних процедур, заходів, рішень, елементів має бути найкращим для досягнення встановлених цілей та виконання функцій діагностики.

Оперативність. Припускає мінімальні витрати часу по збору та обробці необхідної інформації для прийняття управлінських рішень за результатами діагностики.

Гнучкість. У зв'язку із мінливістю середовища функціонування необхідно забезпечувати гнучкість та адаптивність елементів системи соціально-економічної діагностики без змін її складу та структури.

Адекватність. Передбачає цілковиту відповідність параметрів соціально-економічної діагностичної системи цілям суб'єктів діагностики.

Повнота. Полягає у необхідності під час здійснення економічної діагностики обраних об'єктів охоплювати максимально доступний масив інформаційних даних, характеристик, властивостей, елементів, що унеможливають ігнорування важливої інформації.

Економічна доцільність. Використовуючи систему соціально-економічної діагностики, необхідно порівнювати позитивні ефекти і наслідки від її використання та витрати на підтримку її функціонування, при цьому, наприклад, в межах елементної діагностики немає сенсу використовувати потужні комплексні діагностичні системи.

Пізнаваність. Передбачає необхідність виконання основного призначення економічної діагностики – ідентифікації, оцінювання, дослідження існуючого, ретроспективного та перспективного стану діагностованого об'єкта з метою формування цілісної інформаційної картини, яка надалі є основою для прийняття управлінських рішень.

Логічність. Усі діагностичні процедури мають реалізовуватись у певній логічній послідовності з урахуванням взаємозалежності та етапності.

Часова погодженість. Полягає у тому, що необхідно враховувати часову погодженість економічної діагностики у кількох розрізах, а саме: репрезентативний період діагностики; систематичність та періодичність здійснення діагностики; своєчасність та оперативність здійснення соціально-економічної діагностики; динамічність та старіння параметрів об'єктів діагностики тощо.

Динамічність. Діагностична система еволюційно, цілеспрямовано чи іманентно розвивається та змінюється під впливом середовища функціонування, що зумовлює зміну параметрів її складових елементів.

Спадковість. Полягає в синтезуванні нових системних концепцій, опираючись на продуктивні сили, що склалися, та виробничі відносини, на інноваційні досягнення в області, що досліджується.

Стійкість. Регламентує встановлення границь стійкості та реакції системи на збурювання, визначення її ефективності й швидкості реакції на такі збурювання та формування напрямів по підвищенню стійкості системи.

Достовірність інформаційної бази. Йдеться про необхідність використання під час здійснення діагностики доступної, повної, адекватної, об'єктивної, точної інформаційної бази, що дасть можливість отримати якісні результати економічної діагностики та нівелювати суб'єктивні чинники.

Обмеженість індикативної бази. Економічна діагностика об'єкта має здійснюватися на засадах системи бізнес-індикаторів, обсяг яких доцільно мінімізувати з включенням лише найрепрезентативніших та виключенням взаємопов'язаних, взаємообернених, надмірно деталізованих.

Обґрунтованість критеріальної бази. Передбачає формування уніфікованої, продуманої, обґрунтованої критеріальної бази, яка слугуватиме еталоном оптимальності параметрів об'єктів, що досліджуються.

Обмежена відкритість результатів. Полягає у тому, що у переважній більшості результати економічної діагностики є конфіденційними і не підлягають вільному відкритому розповсюдженню, хоча певні діагностичні системи ідентифікаційного спрямування націлені саме на оприлюднення інформації про рейтинги, кластери тощо.

Завершеність. Економічна діагностика функціонування системи чи її окремих складових має завершитись конкретними висновками зі встанов-

ленням діагнозу ситуації, тобто лише оцінювання певних параметрів, їх відстеження без кінцевих узагальнень у діагностиці є неприпустимим.

Дієвість. Основне призначення економічної діагностики полягає в розробленні на її засадах управлінських рішень, спрямованих на використання шансів та можливостей об'єкта дослідження або ж на усунення недоліків, проблем, «вузьких місць».

У ракурсі розглянутих основних теоретико-методологічних аспектів соціально-економічної діагностики, у сфері безпеки зовнішньоекономічної діяльності країни вона має синтезувати різного роду інформацію, що базується на: виявленні особливостей, умов та передумов функціонування й розвитку зовнішньоекономічної безпеки держави; аналізу тенденцій та факторів, що впливають на відтворювальні процеси; дослідженні зовнішнього та внутрішнього середовища та трансформаційних особливостей становлення, функціонування й розвитку зовнішньоекономічних відносин.

Вихідні методичні принципи діагностики зовнішньоекономічної діяльності держави мають базуватися на системному підході та структурно-функціональному, порівняльному аналізі безпеки зовнішньоекономічної діяльності країни; динамічному підході до проблематики, що досліджується, урахуванню специфіки зовнішньоекономічної безпеки країни з використанням різних індикаторів, що характеризують як окремі напрями, так і загальну зовнішньоекономічну безпеку держави.

Основним завданням діагностики безпеки зовнішньоекономічної діяльності держави є виявлення та діагностування найбільш вірогідних загроз, що можуть з'явитися у майбутньому, а не тільки фіксування загроз, що вже мають місце в даній сфері. Випереджаюче управління на основі здійснення планомірної діагностики загроз зовнішньоекономічній безпеці держави, своєчасного виявлення факторів дестабілізації, прогнозування можливих проблем, виявлення перспективних резервів у сфері розвитку зовнішньоекономічної діяльності спрямоване на пошук та вибір альтернативних заходів і механізмів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

3.2. Теорія та практика діагностики соціально-економічних процесів

Соціально-економічна діагностика дозволяє отримати агреговані висновки про рівень організації зовнішньоекономічної діяльності країни та створює передумови створення механізмів управління безпекою держави в даній сфері. Такі висновки є синтезом різного роду інформації, яка базується на: виявленні особливостей, умов та передумов функціонування й розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни; аналізу тенденцій та факторів, що впливають на відтворювальні процеси ринкової системи; дослідження конкурентної сфери та трансформаційних особливостей становлення, функціонування та розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Дослідження рівня соціально-економічної безпеки виступає важливим засобом констатації і формалізації якісних та кількісних параметрів суспільного та економічного розвитку. Будучи за своєю суттю цілеспрямованою діяльністю зі встановлення ступеня відповідності характеру розвитку соціально-економічних процесів критеріям реалізації національних інтересів у соціально-економічній сфері та запобіганню всіляких загроз, діагностування покликане розв'язати дві найважливіші проблеми в галузі соціально-економічної безпеки будь-якої держави. *По-перше*, розкрити логіку та методологію дослідження, оцінки рівня соціально-економічної безпеки на основі аналізу системи глибоких причинно-наслідкових зв'язків її формування. *По-друге*, визначити методи та механізми, що дають можливість максимально ефективно впливати на параметри соціально-економічної безпеки, приводити її рівень у відповідність до вимог соціально-економічного розвитку країни [157, с. 158].

Соціально-економічна система будь-якої держави має значну кількість зв'язків між її елементами. Тому для адекватного розуміння функціонування системи в цілому недостатньо аналізу поведінки її окремих підсистем. Для цього потрібна комплексна діагностика державної соціально-економічної системи у всім різноманітті її елементів і зв'язків між ними.

На *рис. 3.3* наведено загальну схему проведення системної діагностики соціально-економічних процесів.

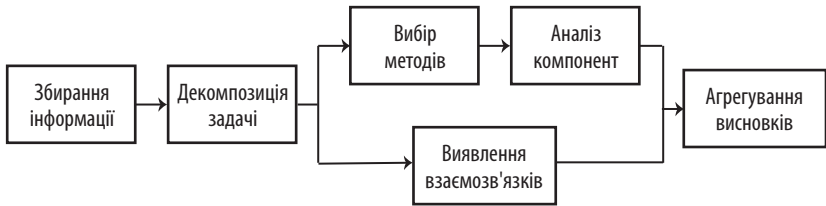

Рис. 3.3. Загальна схема проведення системної діагностики [179]

Проведення системної діагностики соціально-економічних процесів створює інформаційну базу для наступного прийняття управлінських рішень. Її результати дозволяють:

- Використовувати в подальшій роботі підготовлений структурований опис соціально-економічної системи, що включає ключові кількісні параметри та взаємозв'язки.
- Визначити основні причини наявних соціально-економічних проблем.
- Підготувати рішення з урахуванням виявлених тенденцій і оцінок ситуації по кожній сфері соціально-економічної системи.
- Сформувати розуміння наявних резервів і обмежень.
- Попередньо виявити напрями, за якими потім буде доцільно провести ґрунтовні дослідження з метою підготовки практичних рекомендацій.
- Сконцентрувати зусилля на розробці рішень для найбільш проблемних сфер.
- Одержати розуміння передового досвіду інших держав, а також уникнути повторення негативного результатів.

В цілому, ефективне проведення системної діагностики можливо тільки у випадку чіткого розуміння її призначення та механізму використання отриманих результатів [179].

Вибір окремих соціально-економічних процесів як об'єктів діагностики може проводитися на підставі цільових настанов проведеного дослідження, на підставі аналізу соціально-економічного стану або окремих груп індикаторів. Такий підхід дозволяє більш чітко діагностувати проблемні області (процеси) у системі управління соціально-економічною діяльністю для наступного детального дослідження [94, с. 15].

Здійснювати економічну діагностику соціально-економічного розвитку доцільно в певній послідовності в розрізі різних етапів, самим відповідальним з яких є перший етап – цілеполягання, чітке формулювання конкретного прикладного завдання. Тут добре зарекомендувало себе поєднання відомих методів побудови «дерева цілей» зі встановленням пріоритетів діяльності структур, що організують проведення діагностики [104, с. 70].

У роботі [55] представлено обґрунтоване використання алгоритму проектування та пізнання великих та складних систем, який складається з таких етапів:

1. етапи, що обумовлюють виникнення системи:
  - 1.1. виявлення актуального протиріччя в об'єкті діагностування;
  - 1.2. визначення головного та другорядних діагностичних питань;
  - 1.3. структурно-функціональний аналіз актуального середовища, яке складає систему більшого ієрархічного рівня відносно об'єкта діагностування;
2. етапи, що утворюють систему:
  - 2.1. проектується організаційна структура (конструкція) діагностичної системи, визначаються її елементи;
  - 2.2. встановлюються відношення між елементами організаційної структури діагностичної системи;
3. етап, що організовує систему:
  - 3.1. виявляються інформаційний та ресурсний зв'язки між елементами діагностичної системи, при тому, що в ролі останнього типу зв'язку виступає методичне забезпечення діагностичного процесу.

Теоретичною основою дослідження соціально-економічної безпеки України є теорія економічних систем та застосовуваний до них системний підхід. Як інструментарій системного підходу розглядається системний аналіз, що дозволяє на будь-якому етапі прийняття рішень визначити ланцюги зворотних зв'язків у соціально-економічній системі. При цьому даний механізм діє лише в умовах складної та надскладної системи [106].

Системність аналізу органічно пов'язана з його комплексністю. Системність – поняття більш ємне, ніж комплексність, і тому останню можна вва-

жати важливою складовою системного аналізу. Методологічна єдність системності та комплексності соціально-економічного аналізу знаходить свій вираз в єдності політичного та економічного, економічного та соціального, економіко-соціально-екологічного підходів; в єдності цілого та його частин; в розробці єдиної, універсальної системи показників; у використанні всіх видів соціально-економічної інформації [168, с. 16].

Системний аналіз ґрунтується на закономірностях системної цілісності об'єкта, на взаємозумовленості структури та функції. При цьому залежно від вектора цього аналізу, тобто спрямованості від структури до функції або навпаки, виділяють описувальний та конструктивний аналіз. Основна мета описувального аналізу спрямована на з'ясування того, як функціонує система, у якій задана структура. Конструктивний аналіз припускає підбір під задані цілі, функції структури системи. Обидва види досить часто доповнюють один одного [164 с. 258].

Технологія системного аналізу являє собою сукупність кроків з реалізації методології системного підходу з метою одержання інформації про систему. Ю. М. Плотинський виділяє в системному аналізі такі етапи [136, с. 150]: формулювання основних цілей і завдань дослідження; визначення границь системи, відділення її від зовнішнього середовища; складання списку елементів системи (підсистем, факторів, змінних і т.д.); виявлення суті цілісності системи; аналіз взаємозалежних елементів системи; побудова структури системи; встановлення функцій системи і її підсистем; узгодження цілей системи і її підсистем; уточнення границь системи та кожної підсистеми; аналіз явищ емергентності; конструювання системної моделі.

В соціально-економічній діагностиці використовується цілий комплекс наукових методів, способів, прийомів дослідження, що забезпечують системний підхід до пізнання того або іншого явища або процесу розвитку системи [59, с. 48].

Системний підхід передбачає максимальну деталізацію явищ, що досліджуються, та процесів на елементи (власне аналіз), їхню систематизацію та синтез [149, с. 33]. Такий напрям у методології дослідження базується на вивченні об'єктів як складних систем, які складаються з окремих елементів із чисельними внутрішніми та зовнішніми зв'язками. Виходячи з того, що соціально-економічна діагностика розвитку системи являє собою систему

методів, прийомів комплексного дослідження, оцінки стану та виявлення характеру порушень нормального ходу соціально-економічних процесів, важливим напрямом діагностики є вибір методів проведення досліджень. У кожному конкретному випадку вибір методів визначається відповідно до обраної мети дослідження та конкретних параметрів системних ситуацій та проблем.

З одного боку, аналіз соціально-економічних процесів і явищ виявляє в них спільні риси та відмінності, за якими виділяються окремі групи проблем і явищ, визначає їхні особливості, а з іншого – узагальнює інформацію (дані) як за цими групами, так і в цілому по всьому об'єкту дослідження [15]. Інакше кажучи, методи аналізу та синтезу припускають вивчення соціально-економічних явищ як вроздріб (аналіз), так і в цілому (синтез).

Соціально-економічна діагностика безпеки країни має проводитися в двох вимірах: у статичі (одномоментно) і в динаміці (за кілька періодів). Як відзначає О. М. Дмитрієва, залежно від характеру цілей діагнозу розрізняють діагностику статичного стану та діагностику процесу [62, с. 13]. Виходячи з цього, вибір методів економічної діагностики буде відрізнятися для статичного аналізу та для вивчення процесів розвитку системи в динаміці.

Діагностика об'єкта в статичі може здійснюватися за допомогою аналітичних і експертних методів, а діагностика об'єкта в динаміці – методів моделювання й також за допомогою експертних методів [59, с. 51].

Найпоширенішим методом діагностики соціально-економічних систем та процесів, що полягає в накопиченні інформації та первісній її обробці, як в статичі, так і в динаміці, є моніторинг.

У роботі [60, с. 22] автори зазначають, що проведення моніторингу соціально-економічних процесів сприяє створенню інформаційної бази для оцінювання соціально-економічного розвитку, прогнозування перспективних напрямів державної соціально-економічної політики та внесення обґрунтованих коректив у практику соціально-економічних перетворень.

Соціально-економічний моніторинг – це систематичне відстеження перебігу процесів соціально-економічного розвитку території, фіксації його параметрів у системі об'єктивних та суб'єктивних показників, побудові їх динамічних рядів із виходом на узагальнюючі показники, що забезпечує можливість аналізу головних тенденцій соціально-економічного розвитку [5, с. 14].

Дослідження динаміки соціально-економічних змін завдяки соціально-економічному моніторингу забезпечується акумулюванням та обробкою інформації; візуалізацією та аналізом результуючої інформації; фіксацією змін; розробкою науково обґрунтованих рекомендацій щодо реалізації відповідних управлінських рішень; оцінкою ефективності реалізованих заходів. Досвід розвинених держав свідчить, що здійснення соціального моніторингу є необхідною передумовою оцінки ефективності і коригування соціально-економічної політики [91, с. 15].

Автори роботи [190, с. 790] також визначають суттєву роль проведення моніторингу соціально-економічних процесів у ході діагностики економічної безпеки: «Найважливіша функція держави – організація системи діагностики та моніторингу економічної безпеки. Діагностика економічної безпеки – це оцінка соціально-економічної ситуації в країні з позиції економічної безпеки та рівня загроз національним інтересам держави в галузі економіки. Діагностика економічної безпеки повинна дати відповіді на запитання: які сфери економіки перебувають у небезпечній зоні? яка глибина входження в цю небезпечну зону? де та, за якими індикаторами найбільш сильно діють загрози національним інтересам країни в галузі економіки?».

Діагностика економічної безпеки здійснюється в ході моніторингу загроз національним інтересам країни в галузі економіки, тобто в ході аналізу динаміки соціально-економічного розвитку держави з позиції економічної безпеки. Саме в процесі моніторингу виявляються зміни, що відбулися, в рівні економічної безпеки країни, сфері економіки, у яких найбільш сильна дія загроз національним інтересам держави, причини та фактори, що спричинили ці загрози.

По суті моніторинг факторів, що визначають загрози економічної безпеки країни, являє собою діагностику та виявлення негативних, а часом і кризових явищ у тій або іншій сфері економіки. В ході моніторингу цих факторів важливо не тільки фіксувати загрози, що вже з'явилися, але виявляти та діагностувати найбільш імовірні загрози, які можуть з'явитися в майбутньому.

Таким чином, виникає завдання визначення черговості та пріоритетності подолання найбільш гострих імовірних загроз економічній безпеці. Головними критеріями для визначення пріоритетності та черговості мають бути масштаби негативних наслідків від тих або інших загроз економічній безпеці

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

та строки їх настання. Тому необхідне ранжирування всіх загроз економічній безпеці за масштабами негативних наслідків та строками їх настання.

Далі мають бути викладені результати моніторингу та проаналізовано зміни рівня економічної безпеки в найважливіших сферах економіки за аналізований період, виявлені ті сфери економіки, в яких загрози економічній безпеці найбільше сильно діють, визначені фактори та причини, що викликали ці загрози та збиток економіці й населенню від їхньої дії [190, с. 791–794].

Таким чином, проведення соціально-економічного моніторингу створює інформаційне підґрунтя для подальшої системної діагностики та прогнозування явища, що досліджується, за допомогою різноманітних методів діагностики або їх поєднання, в залежності від цілей та завдань.

У табл. 3.3 наведено основні методи соціально-економічної діагностики, що використовуються в ході проведення системного аналізу.

Таблиця 3.3

Основні методи соціально-економічної діагностики [13; 67; 68]

Назва методу	Зміст методу
1	2
Неформалізовані методи	Логічне, суб'єктивне дослідження
Експертний	Оцінка ситуації високодосвідченими фахівцями
Морфологічний	Систематизація набору альтернативних рішень за можливими злучаннями варіантів та вибір найбільш ефективних варіантів
Рейтинговий	Систематизація, ранжирування та визначення найкращих результатів за певними показниками
Фактографічний	Аналіз зафіксованих фактів у засобах масової інформації, наукових роботах тощо
Логічне моделювання	Побудова сценаріїв, систем показників, аналітичних таблиць
Фундаментальний	Вивчення основних тенденцій та визначення основних напрямів динаміки
Технічний	Відображення бажаних згладжених очікувань
Формалізовані методи	Чіткі формалізовані аналітичні залежності
Факторні	Виявлення, класифікація та оцінка ступеня впливу окремих факторів
Кон'юнктурний	Встановлення поточного стану з позицій співвідношення негативних та позитивних факторів впливу

1	2
Математичний	Ланцюгові підстановки, арифметичні різниці, відносні величини, елімінування, диференціальний, логарифмічний, інтегральний аналіз
Статистичний	Кореляційний, регресійний, дисперсійний, кластерний, екстраполяційний, коваріаційний аналіз; методи головних компонентів, багатомірне шкалювання, середніх і відносних величин, групування; графічний та індексний методи обробки рядів динаміки
Методи дослідження операцій	Використання теорії графів, ігор, масового обслуговування; побудова дерева цілей і ресурсів, сітьове планування
Економетричні	Матричний, гармонійний, спектральний аналіз, виробничі функції, міжгалузевий баланс
Економіко-математичне моделювання та оптимальне програмування	Дескриптивні (описні), предикативні (прогностичні) та нормативні моделі; системний аналіз, машинна імітація; лінійне, нелінійне, динамічне програмування

Як видно з табл. 3.3, методи діагностики соціально-економічних процесів у загальному вигляді можна розділити на якісні та кількісні, експертні та аналітичні, статичні та динамічні. Розглянемо деякі методи діагностики докладніше.

Експертний метод (експертні оцінки) застосовуються у випадках, коли вирішення поставленого завдання параметричними методами неможливе. Процедура експертної діагностики охоплює такі етапи: 1) виявлення проблем для експертної оцінки та їх структуризація; 2) вибір методики і форми опитування експертів, розробка анкет, таблиць, питань; 3) визначення структури та чисельності експертної групи, підбір експертів з-поміж високосвідчених фахівців у відповідній сфері діяльності; 4) заповнення експертами таблиць, анкет у довільній або чітко визначеній формі; 5) статистична обробка заповнених і закодованих анкет, таблиць опитування; 6) оцінка надійності отриманих результатів; 7) підсумкова оцінка стану об'єкта на основі думок експертів [67, с. 19 – 22].

Сутність методу полягає в тому, що оцінки визначаються на основі висновків експертів, яким доручається аргументоване обґрунтування своєї точки зору про стан і розвиток об'єкта діагностики. Методи експертних оцінок, як правило, мають якісний характер.

Перевагою експертних методів є їх відносна простота практично в будь-яких ситуаціях, у тому числі в умовах неповної інформації. Важливою особливістю цих методів є можливість діагностувати якісні характеристики.

До *недоліків* експертних методів належать: суб'єктивність думок експертів та обмеженість їхніх суджень [68, с. 36].

Морфологічний метод належить до перспективних методів. Він дозволяє систематизувати отриманий набір альтернативних рішень, вибрати з них найбільш ефективні за економічними критеріями. Послідовність пошуку найкращого рішення передбачає такі кроки: задається точне формулювання завдання; визначають окремі стадії (етапи) роботи; складають перелік можливих методів і засобів виконання кожного етапу; роблять записи етапів і можливих шляхів їх реалізації у вигляді матричної моделі так званого «морфологічного ящика»; послідовним ланцюжком з'єднують елементи «морфологічного ящика» та аналізують отримані варіанти досягнення кінцевої мети з погляду можливості та економічної доцільності.

Рейтинговий метод базується на зрівнянні між собою та розташуванні в певному порядку (ранжируванні) окремих показників або об'єктів діагностування.

Фактографічний метод базується на вивченні всіх опублікованих, зафіксованих фактів, що характеризують об'єкт діагностики.

Логічне моделювання використовується, як правило, для якісного опису об'єкта діагностики. Воно засноване на використанні таких способів, як: аналогія, екстраполяція, експертна оцінка можливого або бажаного стану об'єкта моделювання. Різновидом логічного моделювання є імітаційне моделювання, яке використовується головним чином для пошуку рішень у діалоговому режимі на ЕОМ. При цьому на базі економіко-математичних моделей задаються різні початкові та граничні умови й розглядаються різні варіанти з метою отримання бажаного результату.

Фундаментальний аналіз базується на такому принципі: будь-який фактор має певне значення, яке певним чином впливає на об'єкт діагностики. Фундаментальний аналіз здійснюється із застосуванням економіко-математичних моделей.

Факторний аналіз передбачає багатомірне статистичне дослідження низки факторів, що мають як позитивний, так і негативний вплив на об'єкт

діагностики. Метою цього методу є виявлення генеральних, головних чинників, що визначають основні характеристики об'єкта діагностики.

Кон'юнктурний аналіз передбачає дослідження кон'юнктури зовнішнього ринку, тобто поточного стану попиту та пропозиції товарів і послуг країни. Він відображає економічну та виробничу спроможність держави, ефективність її зовнішньоекономічної діяльності.

Математичний аналіз передбачає використання математичних прийомів та способів діагностики соціально-економічних процесів. У рамках математичного аналізу використовуються:

- диференціальний аналіз (базується на пошуку функціональної залежності в рівняннях, похідних різного порядку від функцій і незалежних змінних);
- логарифмічний аналіз (його мета – знаходження степеневі залежності різних показників);
- інтегральний аналіз (з урахуванням зворотних зв'язків, що дозволяють циклічно проводити перерахунок окремих параметрів, а інші параметри переводить у збалансований стан після вибору відповідного варіанта розрахунку);
- кластерний аналіз (базується на таксономії, тобто на класифікації залежностей і визначенні зв'язків сукупностей соціально-економічних показників за заданою матриці коефіцієнтів кореляції між ними; автоматичній класифікації процесів, що описані багатьма ознаками);
- метод елімінування дозволяє виділити дію одного фактора на узагальнюючі показники об'єкта діагностики, унеможливаючи дію інших факторів.

Статистичний аналіз, який є основою соціально-економічної діагностики, охоплює:

- аналіз середніх і відносних величин, який застосовують для визначення середніх значень показників, що характеризують об'єкт діагностики, і обчислення відносних показників – коефіцієнтів, що відображають співвідношення між різними показниками;
- групування, тобто об'єднання у групи окремих показників, що характеризують об'єкт діагностики. Формування груп здійснюється за ознаками, які можуть бути факторними і результативними;

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

- графічний аналіз, який дозволяє графічно відобразити зміни, що відбулися з об'єктом діагностики;
- індексний метод обробки рядів динаміки, який застосовується для визначення змін у часі співвідношень різних показників, що характеризують досягнутий рівень розвитку об'єкта діагностики;
- кореляційний аналіз, який дозволяє через кількісну оцінку зв'язку між двома або декількома взаємопов'язаними явищами визначити вид і тісноту залежності;
- регресійний аналіз, який дозволяє встановити зміни результативності ознаки під впливом одного чи декількох факторів;
- дисперсійний аналіз, який відрізняється від кореляційного і регресивного тим, що вивчення впливу факторів на результативну ознаку здійснюється за значеннями дисперсійних факторів, що характеризують їх абсолютні зміни (коливальність або варіацію). Відносна коливальність (коваріація) показників, що характеризують ефективність господарювання, досліджується в коваріаційному аналізі;
- екстраполяційний аналіз, який базується на характеристиках змін стану об'єкта діагностики в минулому і продовженні отриманих тенденцій на майбутнє;
- метод багатомірного шкалування дозволяє одержати просторове відображення об'єкта діагностики в розмірності, що значно менша за його початкову;
- метод головних компонент, який застосовується для порівняльного аналізу складових частин (параметрів) аналізу стану об'єкта діагностики. Головні компоненти є основними характеристиками лінійних комбінацій складових параметрів з найбільшими значеннями дисперсії.

Методи дослідження операцій і прийняття рішень охоплюють:

- теорію графів, яка використовується у діагностиці як основа графічного моделювання. Схеми, діаграми, структури є графами;
- теорію ігор, яка базується на виборі оптимальних рішень в умовах ринкової конкуренції і невизначеності. Розглядаючи різні варіанти, як правило, обирають стратегію дій, що забезпечують найкращі результати;

- побудова дерев цілей і ресурсів, що здійснюється в рамках системного підходу до соціально-економічної діагностики. Вибір цілей суттєво впливає на стан соціально-економічного розвитку. На основі поставлених цілей і з урахуванням реальних можливостей розробляються способи їх досягнення, підбираються методи управління, виконуються різні зміни в організаційній структурі управління;
- сітьове планування. Це доволі поширений метод, який базується на використанні сітьових графіків.

До **економетричних методів** належать матричний, гармонійний і спектральний аналіз, виробничі функції і міжгалузевий баланс.

Матричний аналіз соціально-економічної діагностики базується на побудові прямокутних таблиць (матриць), елементи яких відображають зв'язки соціально-виробничих структур.

Гармонійний аналіз являє собою розклад функціональних залежностей, що характеризують соціально-економічні процеси, за окремими функціями, гармонійним коливанням.

Спектральний аналіз означає розклад соціально-економічних процесів за складом (спектром), тобто за сукупністю, всіх значень показників, що характеризують об'єкт діагностики.

Виробничі функції необхідні для визначення кількісного взаємозв'язку обсягів випуску продукції (товарів, робіт, послуг) із змінними величинами витрат.

Міжгалузевий баланс належить до базових економічних моделей. Аналіз показників міжгалузевого балансу за квадрантами (розділами) дає можливість встановити натурально-речові, трудові та вартісні пропорції, структуру виробничих зв'язків.

Економіко-математичне моделювання відображає переважно виробничий аспект прогнозів, а також соціальні аспекти розвитку (моделі, що пов'язані з прогнозуванням доходів і споживання населення, демографічними прогнозами, а також рухом населення і трудових ресурсів у територіальному та галузевому розрізах).

Оптимальне програмування має за мету знаходження оптимального значення цільової функції (екстремуму), змінні якої мають належати деякій

зоні допустимих значень (системі обмежень). Воно охоплює побудову дескриптивних, предикативних та нормативних моделей, машинну імітацію; лінійне, нелінійне, динамічне і випукле програмування.

Дескриптивні моделі мають характер опису й охоплюють схематичний опис певних залежностей. У соціально-економічній діагностиці вони можуть бути використані для опису технологічних схем виробництва товарів і послуг.

Предикативні (передбачувані, прогностичні) моделі є основою прогнозування. Вони можуть мати генетичний, пошуковий або нормативний, цільовий характер.

Нормативні моделі базуються на пошуку найкращого, оптимального рівня соціально-економічного стану.

Нелінійне програмування передбачає нелінійний характер або цільової функції, або обмежень, або того та іншого разом. Форма цільової функції і нерівностей обмежень може мати різний характер.

Випукле програмування розглядає випуклі цільові функції, які мінімізуються, і випуклі системи обмежень.

Лінійне програмування є різновидом випуклого програмування і відображає лінійний пропорційний характер змін.

Динамічне програмування базується на побудові дерева рішень, кожний ярус якого є послідовним кроком (етапом) для розкриття наслідків кожного попереднього рішення і відкидання неефективних варіантів. Цей метод використовують в соціально-економічній діагностиці для формування оптимальної стратегії за варіантами розвитку у певний момент часу або на перспективу [67; 68].

Отже, при проведенні соціально-економічної діагностики застосовується досить широкий спектр методів, однак кожен з них має своє переваги та недоліки, тому не можна віддати перевагу жодному з них, що вимагає їхнього комплексного застосування.

Комплексний підхід до соціально-економічної діагностики передбачає паралельне застосування декількох методів аналізу даних з метою об'єктивізації результатів оцінки та залежності від конкретних завдань дослідження. Так, для оцінки соціально-економічної ситуації доцільно здійснюва-

ти опитування експертів-професіоналів, інтерпретувати отримані результати шляхом порівняння їх з даними наукового аналізу соціально-економічної статистики.

Для прогнозування та оцінки соціально-економічних процесів (явищ) доцільно застосовувати такий підхід, як ситуаційний аналіз імітаційних моделей складних систем. Цей підхід інтегрує в собі методи соціальної експертизи: використовує процедури професійної експертизи, підпорядковує завданню моделювання ситуації, що отримані шляхом соціальної експертизи (соціологічних опитувань) та соціально-економічної статистики.

Необхідна адаптація найпоширеніших методів управління й аналізу, що практикуються в сучасній економіці, до специфічних умов об'єкта діагностики. У цей час розробляються методики різноманітного діагностичного соціально-економічного аналізу, що поєднують у собі ретроспективне та перспективне дослідження динамічних рядів. Такий аналіз дозволяє встановити характер порушень нормального ходу соціально-економічних процесів.

Отже, в загальному вигляді метод соціально-економічної діагностики є поєднанням системного підходу (як загальної вихідної методологічної установки) з різними методичними прийомами, апробованими в різних областях прикладної інформатики, економіки, соціології та інших дисциплін. Ці прийоми реалізуються у вигляді певних технологій вирішення завдань соціально-економічної діагностики залежно від їхнього цільового призначення [104, с. 70 – 71].

Для дієвого застосування зазначених методів проведення дослідження необхідно виробити інструментарій. Таким може бути система параметрів, показників, індикаторів, що дозволяють дати кількісну й якісну оцінку соціально-економічного процесу. Розробка й використання системи показників необхідна для комплексного, системного дослідження причинно-наслідкових зв'язків соціально-економічних явищ і процесів [59, с. 60].

Таким чином, проведене дослідження теорії та практики проведення соціально-економічної діагностики показало необхідність створення комплексної методики забезпечення безпеки країни. Така методика має включати в себе системний аналіз ретроспективного, поточного та прогнозного становища соціально-економічних процесів, що впливають на стан безпеки

країни, зокрема в зовнішньоекономічній сфері, і тим самим забезпечувати обґрунтування державної політики.

3.3. Методичний підхід до діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

Проведений у розділі 2 попередній аналіз та прогноз розвитку рівня зовнішньоекономічної безпеки України показав, що в країні простежується тенденція до його зниження. У такій ситуації виникає необхідність вироблення методики системної діагностики причин виникнення негативних тенденцій у даній сфері та вироблення заходів щодо їх усунення та попередження.

Враховуючи запропоновану методику оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави, наведену у попередньому розділі, сутнісною основою системи діагностики зовнішньоекономічної безпеки держави має бути системне дослідження, що виявлятиме відхилення рівня безпеки від норми (встановлюватиме патологію).

Системний підхід до розробки методики діагностики зовнішньоекономічної безпеки передбачає здійснення всебічного аналізу розвитку процесу. Такий підхід може бути здійснено лише із застосуванням декількох методів дослідження, оскільки необхідно враховувати динаміку розвитку процесу, провести структурний аналіз та дослідити поточний стан процесу.

Саме такий підхід дозволяє виявити відхилення фактичних характеристик зовнішньоекономічної безпеки від нормативних. Після чого має бути проведено системне дослідження причин виникнення патологій у сфері зовнішньоекономічної безпеки держави, запропоновано необхідні рекомендації, що дадуть змогу прийняти науково обґрунтовані управлінські рішення реалізації стратегії забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

На *рис. 3.4* наведено узагальнену схему процесу проведення діагностики зовнішньоекономічної безпеки держави.

Ґрунтуючись на узагальненій схемі проведення системної діагностики, наведеній на *рис. 3.4*, дослідження динаміки компонент та часткових показників інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України було проведено з використанням методів статистичного аналізу рядів динаміки

[9; 20; 83; 123; 188], що дають можливість визначення характеристики динаміки явища, що досліджується, за тривалий період:

Рис. 3.4. Узагальнена схема методики проведення діагностики зовнішньоекономічної безпеки держави

- середній рівень ряду визначає узагальнену величину рівнів. Середній рівень абсолютних рівнів для моментних рядів динаміки розраховується за формулою середньої хронологічної:

$$\bar{Y} = \frac{Y_1 + Y_2 + Y_3 + \dots + Y_{n-1} + \frac{Y_n}{2}}{n-1}, \quad (3.1)$$

де Y_n – кінцевий рівень ряду;

Y_1 – початковий рівень ряду;

n – число рівнів ряду.

- коефіцієнт варіації визначає ступінь відносного розкиду величини, показує, яку долю середнього значення цієї величини складає її середній розкид. Коефіцієнт варіації розраховується за формулою:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{Y}} \times 100\%, \quad (3.2)$$

де $\bar{Y}$ – середнє арифметичне ряду;

σ – середньоквадратичне відхилення, розраховується за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2}{n-1}}. \quad (3.3)$$

- середня величина абсолютного значення 1% приросту визначає, скільки одиниць середнього абсолютного приросту (зниження) приходить на кожен процент приросту (зниження). Середня величина абсолютного значення 1% приросту визначається за формулою:

$$\bar{A}_{\%} = \frac{\bar{\Delta}}{[(\bar{K} - 1) \times 100]}, \quad (3.4)$$

де $\bar{\Delta}$ – середній абсолютний приріст, розраховується за формулою:

$$\bar{\Delta} = \frac{Y_n - Y_1}{n-1}; \quad (3.5)$$

де $\bar{K}$ – середній коефіцієнт зростання, розраховується за формулою:

$$\bar{K} = n-1 \sqrt{\frac{Y_n}{Y_1}}. \quad (3.6)$$

Розрахунок статистичних характеристики рядів динаміки компонент та показників зовнішньоекономічної безпеки в 2000 – 2011 роках наведено в табл. 3.4.

Як видно з табл. 3.4, компонента «Торгівельна безпека» інтегрального показника за період, що аналізувався, характеризувалася досить високим рівнем розвитку, стійкою динамікою з незначним зниженням рівня.

Серед часткових показників даної компоненти найгірші характеристики динаміки розвитку в 2000 – 2011 роках мали «Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті» та «Коефіцієнт покриття імпорту експортом». Показниками цієї компоненти, що мали кращу динаміку розвитку в 2000 – 2011 роках, були «Відношення обсягу імпорту до ВВП» та «Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі»

Компонента «Фінансово-інвестиційна безпека» інтегрального показника в 2000 – 2011 роках мала найнижчий рівень розвитку серед інших компонент, нестійку динаміку з незначним зростанням рівня.

Таблиця 3.4

Статистичні характеристики компонентів та показників зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках

Характеристики динаміки Компонента/Показник	$\bar{Y}$			V			$\bar{A}_{\%}$		
	Значення	Ранг	Загальний ранг	Значення	Ранг	Загальний ранг	Значення	Ранг	Загальний ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Торгівельна безпека	0,8359		2	5,32		3	-0,0078		2
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	1,0389	2	7	13,00	2	8	-0,0107	1	2
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	1,0730	4	9	6,69	4	11	-0,0099	2	3
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	1,0400	3	8	11,35	3	9	0,0089	4	10
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	0,1915	1	1	19,10	1	6	0,0018	3	7
Фінансово-інвестиційна безпека	0,6222		1	27,08		2	0,0045		3
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	0,3103	1	2	65,64	1	1	-0,0020	2	6
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	0,4441	2	3	21,04	4	5	-0,0037	1	5
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	1,1500	4	10	46,71	2	3	0,0061	4	9

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

Закінчення табл. 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	0,5841	3	4	22,17	3	4	0,0053	3	8
Банківсько-валютна безпека	1,1052		3	29,69		1	-0,0105		1
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	1,6120	3	11	54,54	1	2	-0,0141	1	1
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	0,6749	1	5	15,31	2	7	-0,0061	2	4
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	1,0288	2	6	10,51	3	10	0,0103	3	11

Частковими показниками даної компоненти, що мали найгірші характеристики динаміки розвитку в 2000 – 2011 роках, були «Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП» та «Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП». Показниками цієї компоненти, що мали кращу динаміку розвитку за період, що аналізувався, були «Валові міжнародні резерви України» та «Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій».

Компонента «Банківсько-валютна безпека» інтегрального показника за період, що аналізувався, характеризувалася високим рівнем розвитку, нестійкою динамікою та незначним зниженням рівня.

Динаміка розвитку кращого часткового показника даної компоненти в 2000 – 2011 роках була у «Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США», гіршими показниками були «Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу» та «Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів».

Аналізуючи загальну динаміку часткових показників, можна відмітити, що найкращими з них у 2000 – 2011 роках були такі: «Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі»; «Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду»; «Відношення обсягу імпорту до ВВП».

До часткових показників, що мали нестабільну динаміку в зальному розрізі, за період, що аналізувався, можна віднести такі: «Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП»; «Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП»; «Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті».

Щоб дослідити ступінь впливу компонент і часткових показників на інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки держави, було проведено структурне дослідження за допомогою моделей детермінантного факторного аналізу.

Для розрахунку інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки країни ($I_{ЗЕБ}$) було використано адитивну модель вигляду:

$$I_{ЗЕБ} = \frac{1}{3} \sum_{i=1}^3 \frac{1}{n_i} \sum_{j=1}^{n_i} ЧП_{j,i}, i = \overline{1,3}, j = \overline{1, n_i}, \quad (3.7)$$

де $ЧП_{j,i}$ – відповідний частковий показник i -ї компоненти $I_{ЗЕБ}$.

У зв'язку з цим для визначення величини впливу компонент і часткових показників на приріст інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки держави було застосовано спосіб часткової участі [8; 24; 187].

Спосіб часткової участі розраховується за формулою:

$$\Delta I_{ЗЕБ}^{ij} = \frac{\Delta K_i}{\sum_{j=1}^{n_i} \Delta ЧП_j} \Delta ЧП_l, \quad i = \overline{1,3}, \quad j = \overline{1, n_i}, \quad l = \overline{1, n_i}, \quad (3.8)$$

де ΔK_i та $\Delta ЧП_j$ – прирости i -ї компоненти та j -го часткового показника;

$\Delta I_{ЗЕБ}^{ij}$ – приріст інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки в залежності від приросту l -го часткового показника.

Структурну динаміку ступеня впливу компонент і часткових показників на інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки держави в 2009 – 2011 роках наведено у табл. 3.5, у табл. В.1 (Додаток В) представлено динаміку за весь період, що аналізувався.

Як видно з табл. 3.5 та табл. В.1, найбільший негативний вплив на структуру інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки мала компонента «Фінансово-інвестиційна безпека», частка зміни якої в його структурі в 2011 році складала $-77,57\%$, також негативний вплив мала компонента «Торгівельна безпека», частка зміни якої в структурі становила $-18,40\%$, незначний негативний вплив на структуру інтегрального показника в 2011 році був обумовлений зниженням компоненти «Банківсько-валютна безпека» $-4,03\%$.

Серед часткових показників у 2011 році найбільш негативний вплив на інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки мали зниження наступні: «Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП» ($-31,27\%$); «Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій» ($-27,45\%$) та «Валові міжнародні резерви України» ($-22,93\%$). Позитивний вплив у структурі інтегрального показника в 2011 році мали лише два часткових показники: «Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП» ($4,09\%$) та «Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів» ($0,51\%$).

Для врахування останніх тенденцій розвитку компонент і часткових показників зовнішньоекономічної безпеки країни за даними 2011 року було проведено діагностику їх досягнутого рівня та темпу приросту (табл. 3.6).

Таблиця 3.5

Структурна динаміка ступеня впливу компонент і часткових показників на інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки держави в 2009 – 2011 роках

Компонента/Показник	Рік									
	2009			2010			2011			
	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Торгівельна безпека	60,70		2	-73,52		1	-18,40		2	
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	26,63	3	7	-3,57	4	7	-3,35	2	6	
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	40,44	4	8	-23,09	2	4	-11,53	1	4	
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	-28,00	1	3	-40,81	1	1	-1,09	4	8	
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	21,63	2	6	-6,05	3	5	-2,43	3	7	
Фінансово-інвестиційна безпека	-43,52		1	-28,33		2	-77,57		1	
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	117,65	4	11	-38,35	1	2	-31,27	1	1	
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	-36,86	2	2	1,37	3	8	4,09	4	11	
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	-179,69	1	1	-6,03	2	6	-22,93	3	3	

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

Закінчення табл. 3.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	55,37	3	9	14,67	4	10	-27,45	2	2
Банківсько-валютна безпека	82,82		3	1,86		3	-4,03		3
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	6,15	2	5	-23,88	1	3	-3,51	1	5
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	-21,27	1	4	15,88	3	11	0,51	3	10
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	97,93	3	10	9,86	2	9	-1,04	2	9

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Таблиця 3.6

Досягнутий рівень та темп приросту компонент і часткових показників інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки держави в 2011 році

Компонента/Показник	Досягнутий рівень			Темп приросту		
	Значення показника	Ранг	Загальний ранг	Значення показника	Ранг	Загальний ранг
Торгівельна безпека	74,02		2	-5,14		2
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	92,51	3	8	-3,06	3	7
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	93,00	4	9	-9,76	2	5
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	92,38	2	7	-1,02	4	8
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	18,21	1	2	-10,43	1	4
Фінансово-інвестиційна безпека	56,67		1	-22,98		1
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	18,18	1	1	-60,00	1	1
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	32,64	2	3	12,27	4	11
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	120,00	4	11	-14,29	3	3
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	55,86	3	4	-29,99	2	2
Банківсько-валютна безпека	77,92		3	-1,12		3
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	71,60	2	6	-3,10	1	6
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	56,53	1	5	0,59	3	10
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	105,63	3	10	-0,64	2	9

Як видно з табл. 3.6, у 2011 році компоненти інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки мали не досить високий рівень та від'ємний темп приросту. Найбільший рівень серед компонент у 2011 році був у «Банківсько-валютної безпеки» (77,92%), темп приросту якої становив -1,12% до попереднього року, дещо нижчий за неї рівень мала компонента «Торгівельної безпеки» (74,02%), темп її приросту становив -5,14%, найнижчий рівень був у компоненти «Фінансово-інвестиційної безпеки» (56,67%), яка також мала найнижчий темп приросту -22,98%.

Серед часткових показників зовнішньоекономічної безпеки країни найвищий досягнутий рівень та темп приросту спостерігався у таких показників: «Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США» (105,63%), темп його приросту становив -0,64%; «Коефіцієнт покриття імпорту експортом» (92,51%), темп його приросту становив -3,06% та «Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі» (92,38%), темп приросту якого становив -1,02%. До часткових показників, що мали найнижчий досягнутий рівень та темп приросту, відносяться наступні: «Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП» (18,18%), темп приросту якого становив -60,0%; «Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті» (18,21%), темп приросту якого становив -10,43%; «Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій» (55,86%), темп приросту якого склав -29,99%.

Таким чином, проведена діагностика динаміки розвитку, структурного впливу та досягнутого рівня компонент і часткових показників зовнішньоекономічної безпеки України показала, що вони мають нестійкий розвиток у часі та нестабільний структурний вплив на інтегральний показник, дослідження досягнутого їх рівня показало, що у більшості із них він має не досить високий рівень, а темп приросту вказує на їх ймовірніше подальше зниження. Отже проведена загальна діагностика сфери зовнішньоекономічної безпеки України підтверджує отриманий прогноз зниження значення її інтегрального показника в 2012 році.

Наступним етапом діагностики проблем у сфері зовнішньоекономічної безпеки країни є визначення черговості та пріоритетності заходів щодо її підвищення на основі комплексного дослідження динаміки, структури та поточного рівня розвитку факторів, що впливають на неї.

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Визначення негативного впливу компонент і показників на стан зовнішньоекономічної безпеки країни було проведено за допомогою адитивної згортки рангів (табл. 3.7), що дало можливість урахувати характеристики динаміки розвитку за аналізований період, структурний вплив та досягнутий рівень у 2011 році одночасно.

Таблиця 3.7

Визначення негативного впливу компонент і часткових показників на зовнішньоекономічну безпеку України

Компонента/Показник	Вплив			
	Внутрішньо-компонентний		Загальний	
	Сума рангів	Ранг	Сума загальних рангів	Ранг
Торгівельна безпека			13	2
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	13	2	38	5
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	17	3	41	8 – 9
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	20	4	50	10
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	10	1	27	3
Фінансово-інвестиційна безпека			9	1
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	7	1	12	1
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	17	3	38	5
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	20	4	39	7
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	16	2	24	2
Банківсько-валютна безпека			14	3
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	9	1	31	4
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	12	2	41	8 – 9
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	15	3	55	11

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

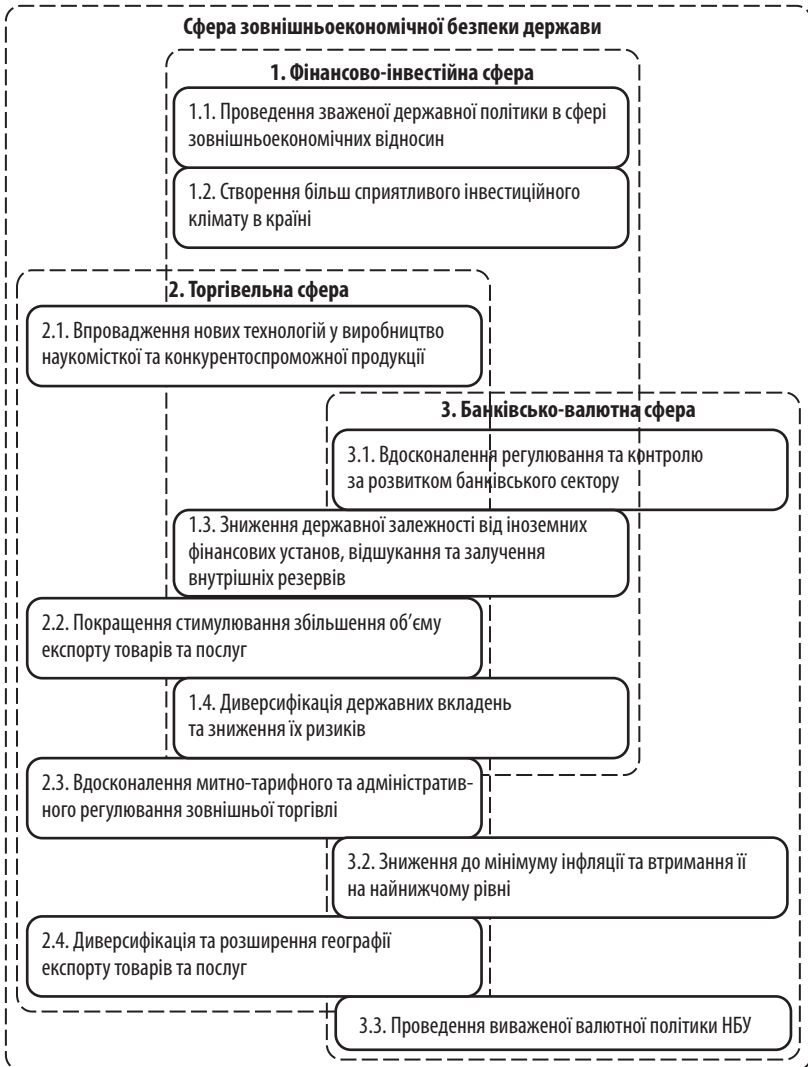
Як видно з табл. 3.7, серед компонент найбільш негативний вплив на зовнішньоекономічну безпеку країни має «Фінансово-інвестиційна», далі відповідно «Торгівельна» та «Банківсько-валютна» компоненти. Серед часткових показників найбільш негативний вплив мають «Відношення салдо платіжного балансу України до ВВП», «Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій» та «Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті», часткові показники, що мають найменший негативний вплив, такі: «Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США», «Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі» та «Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів».

Для визначення пріоритетних заходів вирішення проблем (загроз) у сфері зовнішньоекономічної безпеки України, з урахуванням отриманих вище результатів дослідження, було побудоване дерево ієрархії напрямків нівелювання загроз (рис. 3.5).

Виходячи з рис. 3.5, основними заходами у сфері підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки України на даному етапі є вдосконалення проведення державної політики у сфері зовнішньоекономічних фінансових відносин, покращення інвестиційного клімату країни, вдосконалення регулювання та контролю розвитку національного банківського сектора та роботи його регулятора, проведення політики стимулювання експорту конкурентоспроможних наукоємних товарів та послуг, їх диверсифікація й географічна спрямованість, а також підтримка вітчизняних виробників та створення імпортозамінних виробництв.

Враховуючи наведені вище напрями нівелювання проблем у сфері зовнішньоекономічної безпеки України було розроблено комплекс заходів, який має визначені чіткі способи подолання та попередження основних загроз, що впливають на її стан.

У табл. 3.8 наведено комплекс основних способів, що спрямовані на усунення та попередження загроз у сфері зовнішньоекономічної безпеки України.

Рис. 3.5. Дерево ієрархії напрямів нівелювання загроз у сфері зовнішньоекономічної безпеки України

Таблиця 3.8

Основні способи усунення та попередження загроз у сфері зовнішньоекономічної безпеки України

Загроза	Спосіб усунення/попередження
1	2
Вихід з рівноваги платіжного балансу України	Покращення стану зовнішньої торгівлі товарами та послугами, шляхом послаблення її залежності від кон'юнктури зовнішнього ринку Залучення довгострокових прямих іноземних інвестицій Рівномірна виплата доходів за інвестиціями та борговими зобов'язаннями Підтримка стабільного обмінного курсу національної валюти
Зниження інвестиційної привабливості країни	Приведення законодавчої бази у відповідність до міжнародної Надання пільгових умов для іноземних інвестицій спрямованих у розвиток пріоритетних галузей та на ту їх частку, що реінвестується в Україні
Зниження інвестиційної привабливості країни	Надання податкових кредитів на імпортоване інвестиційне устаткування Формування та підтримка позитивного іміджу країни
Низька частка інноваційної продукції в структурі експорту продукції	Збільшення державного фінансування в інноваційний сектор економіки Створення пільгових умов для підприємств, що випускають інноваційну продукцію Стимулювання освоєння та впровадження високотехнологічних виробництв Перерозподіл експортних доходів із сировинних та низькотехнологічних у високотехнологічні галузі Диференційоване оподаткування (зниження податку зі зростанням ступеня переробки)
Зростання впливу іноземного капіталу	Проведення виваженої інвестиційної політики державою спрямованої на стабільний розвиток економіки Виділення пріоритетів розміщення іноземного капіталу у сферах економіки з високою доданою вартістю Прийняття пакету законів, що відповідатимуть міжнародним нормам і регламентуватимуть діяльність ТНК в країні
Зростання зовнішнього боргу держави	Зведення до мінімуму зовнішніх позик Оптимізація структури існуючого боргу та забезпечення більш сприятливих умов його погашення Прийняття збалансованого державного бюджету
Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі	Диверсифікація експорту товарів та послуг, збільшення в його структурі товарів з високою доданою вартістю

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. 3.8

1	2
	<p>Державна підтримка національних експортерів на світових ринках</p> <p>Спрощення та прискорення механізмів і процедур експортного контролю</p> <p>Кредитування та страхування експортних операцій</p> <p>Залучення до зовнішньоекономічної торгівлі малих та середніх підприємств</p>
Зниження валових міжнародних резервів	<p>Формування оптимальної структури золотовалютних резервів на принципах максимального рівня захищеності, ліквідності та дохідності</p> <p>Інвестування резервів на вигідних для держави умовах у високоліквідні зарубіжні фінансові активи</p> <p>Посилення контролю за використанням резервів НБУ з боку Уряду та ВР України</p>
Зростання об'єму імпорту	<p>Проведення ефективної протекціоністської митно-тарифної політики (у межах прийнятих зобов'язань СОТ)</p> <p>Посилення захисту внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції з боку імпортерів</p> <p>Проведення дієвої політики імпортозаміщення</p> <p>Збільшення у структурі імпорту товарів інвестиційного призначення та зниження частки енергоносіїв</p>
Зростання депозитів в іноземній валюті	<p>Проведення збалансованої бюджетної, монетарної та адміністративної антиінфляційної політики</p> <p>Стимулювання залучення депозитів у національній валюті</p> <p>Поступова ревальвація національної грошової одиниці</p>
Зростання частки провідної країни-партнера	<p>Розширення сфери зовнішньоекономічних відносин шляхом подальшої інтеграції у світове господарство</p> <p>Організація інформаційно-правової та аналітично-дослідної діяльності з підтримки експортерів на зовнішніх ринках</p> <p>Створення зон вільної торгівлі та стимулювання транскордонного співробітництва</p> <p>Удосконалення та модернізація транспортної інфраструктури країни</p>
Зміна курсу національної валюти	<p>Стабілізація обмінного курсу гривні на основі збалансованості та прогнозованості валютного ринку</p> <p>Розробка заходів автоматичного нівелювання внутрішніх та зовнішніх ризиків</p> <p>Поступове зниження регулятивних обмежень валютного ринку країни</p>

3. Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки країни

Представлені у табл. 3.8 способи попередження (усунення) виявлених загроз (проблем) зовнішньоекономічній безпеці України спрямовані не лише на нівелювання, а й на мобілізацію зусиль по перебудові структури економіки країни, у відповідності до вимог ринку, та її адаптацію в системі світових економіко-господарських відносин, що передбачають інтенсивні заходи спрямованого державного регулювання.

Таки чином, у результаті проведеного дослідження було розроблено науково-методичний підхід до діагностики зовнішньоекономічної безпеки України, що дає можливість проведення оперативного моніторингу основних показників в даній сфері, своєчасного виявлення, усунення та попередження загроз (проблем), і є основою вибору стратегічних напрямів розвитку, прийняття управлінських рішень, розробки дієвих управлінських заходів та контролю за їх реалізацію.

ВИСНОВКИ

Результатом запропонованого дослідження є вирішення науково-практичного завдання подальшого розвитку теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій щодо оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки України.

1. Зовнішньоекономічна діяльність України характеризується широкою інтегрованістю у світогосподарські зв'язки, що є важливим чинником розвитку й реформування її економіки. Проте в країні існує ціла низка суттєвих проблем: від'ємне торговельне сальдо, незбалансована галузева структура, експорт сировини та товарів із низькою доданою вартістю, висока залежність економіки від імпорту енергоносіїв, географічна та регіональна диспропорція, тому головним завданням державної політики в цій сфері є системне стимулювання експортного потенціалу.

Проведений аналіз чинних нормативно-правових, законодавчих і програмних документів у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності України показав, що більшість із них мають декларативний характер і потребують подальшого адаптування до міжнародно визнаних норм та правил. Також в країні відсутня чітко окреслена стратегія експортної діяльності, що вимагає розробки комплексної державної цільової програми на основі науково обґрунтованої концепції у цій сфері. Тому в межах даного дослідження запропоновано основні напрямки, цілі та завдання програми підтримки експортної діяльності підприємств України, які охоплюють всі рівні експортної діяльності, що дасть можливість покращити міжнародний імідж країни, удосконалити політику держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності, покращити галузеву структуру національної економіки, підвищити конкурентоспроможність національного товаровиробника та його продукції.

2. Уточнення трактування поняття «зовнішньоекономічна безпека» через визначення її цілей, мети та методів дозволило сформувати його наступним чином: здатність держави протистояти зовнішнім загрозам, адаптувати та реалізовувати свої економічні інтереси на внутріш-

ньому та зовнішніх ринках, створюючи конкурентні переваги, які забезпечують стає економічне зростання.

Таке уточнення сприяло більш ґрунтовному підходу до визначення основних загроз у даній сфері, що дало можливість системного дослідження останніх у взаємозв'язку з більш загальними рівнями – економічною та національною безпекою країни.

3. Дослідження теорії та практики оцінки ЗЕБ країни дало можливість розробити методичний підхід, що ґрунтується на найбільш прийнятному та інформаційному методі – моніторингу основних макроекономічних показників й порівнянні їх з пороговими значеннями. Оцінка ЗЕБ України за наведеним методичним підходом дозволила дослідити як загальний її рівень, так і в розрізі компонент і часткових показників, та визначити позитивні і негативні тенденції у сферах, що характеризують зовнішню торгівлю держави та її структуру, інвестиційну діяльність, фінансово-кредитну сферу та науково-технічну діяльність країни.
4. Проведене змістовне дослідження діагностики у сфері ЗЕБ країни показало, що її ефективне здійснення дає можливість більш чітко визначити проблемні області (процеси) у системі управління соціально-економічною сферою. Однак технологія системної діагностики в даній сфері суттєво залежить від цілей проведення аналізу, що визначають специфіку застосування методичних прийомів з різноманітних областей і напрямів наукових дисциплін, та їхню адаптацію для дослідження соціально-економічних процесів.

У межах запропонованого дослідження було розроблено комплексну методику діагностики зовнішньоекономічної безпеки держави. Її застосування дозволило об'єктивно врахувати характеристики динаміки розвитку, структурного впливу та досягнутого рівня безпеки України, що дало можливість розробити комплекс заходів виявлення, нівелювання й попередження загроз (проблем) у сфері ЗЕБ, що, у свою чергу, є підґрунтям вибору стратегічних напрямів розвитку, прийняття управлінських рішень, розробки дієвих управлінських заходів та контролю за їх реалізацію.

Література

1. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 4–13.
2. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний та регіональний виміри) : [Монографія] / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук, Й. М. Дорош. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 324 с.
3. Асаинов А. Ж. ВТО как институт регулирования международных торговых отношений / А. Ж. Асаинов // Актуальные вопросы экономики и управления : материалы междунар. заоч. науч. конф. – М.: РИОР, 2011. – 218 с.
4. Афанасьев М. В. Економічна діагностика : Навч.-метод. посіб. / М. В. Афанасьєв, Г. В. Білоконенко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 296 с.
5. Аfenкіна О. Актуальні питання реалізації соціальної політики держави на регіональному рівні / О. Аfenкіна // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 2 (30). – С. 91 – 98.
6. Бабанін О. С. Проблеми і перспективи формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС / О. С. Бабанін О. С. // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4 (13). – С. 219 – 224.
7. Баженова О. В. Методика визначення оцінки економічної безпеки держави / О. В. Баженова // Актуальні проблеми розвитку підприємницької діяльності в Україні. [Збірник наукових праць]. – Київ, 2003. – № 3 – С. 4–9.
8. Баканов М. И. Теория экономического анализа / М. И. Баканов, А. Д. Шелест. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
9. Бадинова В. С. Статистика в вопросах и ответах : Учеб. пособ. / Бадинова В. С. – М. : ТК. Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 344 с.
10. Барабин В. В. Экономическая безопасность государства / В. В. Барабин – М. : ЭКОПРЕСС, 2001. – 311 с.

11. Белінська Я. В. Державна підтримка експорту : зарубіжний досвід та уроки для України / Я. В. Белінська // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2(8). – С. 120 – 131

12. Бельков О. А. Понятійно-категоріальний апарат концепції національної безпеки / О. А. Бельков // Безопасность. – 1994. – № 3. – С. 91–94.

13. Бердникова Т. Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия : учеб. пособие [для вузов по экон. и управлен. спец.] / Т. Б. Бердникова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 214 с.

14. Богомолов В. А. Экономическая безопасность: Учеб. пособ. / В. А. Богомолов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.

15. Борисов Е. Ф. Основы экономической теории / Е. Ф. Борисов, Ф. М. Волков. – М. : Высшая школа, 1993. – 224 с.

16. Боровиков В. П. Программа STATISTICA для студентов и инженеров / Боровиков В. П. – М. : КомпьютерПресс, 2001. – 302 с.

17. Бочаров В. А. Основы логики / В. А. Бочаров, В. И. Маркин. – М. : Инфра-М, 1998. – 296 с.

18. Буркальцева Д. Д. Державні механізми управління макроекономічною безпекою України / Д. Д. Буркальцева // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 11. – С. 29– 37.

19. Варналій З. С. Забезпечення економічної безпеки України в умовах глобалізації інвестиційних процесів / З. С. Варналій // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України»], (Київ, 27 червня 2001 р.) / Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки при РНБО України. – К. ;, 2001. – С. 123 – 131.

20. Васнев С. А. Статистика : Учеб. пособ. / Васнев С. А. – М: МГУП, 2001. – 170 с.

21. Вічевіч А. М. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності : Навч. посіб. / А. М. Вічевіч, О. В. Максимець. – Львів : Афіша, 2004. – 140 с.

22. Власюк О. С. Система економічної безпеки держави / [О. С. Власюк, А. І. Сухоруков, І. В. Недін та ін.] ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки – К. : Стіло, 2010. – 684 с.

23. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К. : НІПМБ, 2008. – 48 с.

24. Вовк С. П. Модель детермінованого факторного аналізу в економіці : Учеб. посіб. / Вовк С. П. – Таганрог : Изд-во ТГРУ, 2004. – 38 с.

25. Гельвановский М. И. Конкурентоспособность национальной экономики: проблемы статистического сопровождения / М. И. Гельвановский // Вопросы экономики. – 2004. – № 7 – С. 3–15.

26. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : [Монографія] / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк. – Луцьк : Настир'я, 2006. – 244 с.

27. Гетьман О. О. Економічна діагностика : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.

28. Глобализация и постсоветское общество // Серия : Аспекты / Под ред. С. Е. Кухтерина, А. Ю. Согомонова. – М. : Издательство ООО «Стови», 2001. – 224 с.

29. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 року № 436-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19 – 20, № 21 – 22, ст. 144) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>

30. Градов А. П. Национальная экономика / Градов А. П. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с

31. Григорова Л. И. Украинско-российское приграничное сотрудничество / Л. И. Григорова, Д. П. Шарфетдинова // Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2008. – С. 61–64.

32. Григорова Л. І. Економічна безпека України як транзитивної держави у сфері міжнародної економічної діяльності / Л. І. Григорова, С. П. Штифанюк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Економічна. Випуск 575. – 2002. – С. 313 – 316.

33. Григорова Л. І. Основні домінанти та тенденції українсько-казахських зовнішньоторговельних відносин / Л. І. Григорова, С. В. Беренда // Вісник

Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Економічна. Випуск 786. – 2007. – С. 165 – 171.

34. Григорова Л. І. Україна у світовій торгівлі: національна економічна безпека та протекціонізм в умовах набуття членства в СОТ / Л. І. Григорова, Ю. І. Чемісова // Наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2006. – С. 39–40.

35. Григорова Л. І. Україна, Росія, Білорусь – реалії і перспективи транскордонного співробітництва / Л. І. Григорова, А. Н. Ачкасов // Регіон: стратегія та пріоритети. – 2002. – № 1-2. – С. 53–55.

36. Григорова Л. І. Харківська область: стан та перспективи зовнішньоекономічних зв'язків / Л. І. Григорова, М. В. Попов // Наук.-практ. конф. «Міжнародний бізнес», тези допов. – К., 2001. – С. 47–49.

37. Григорова-Беренда Л. И. Теория и практика диагностики социально-экономических процессов / Л. И. Григорова-Беренда, В. Е. Хаустова // Культура народов Причерноморья. – № 242. – 2012. – С. 72–77.

38. Григорова-Беренда Л. І. Діагностика зовнішньоекономічної безпеки України / Л. І. Григорова-Беренда, Є. М. Крячко // Моделювання регіональної економіки. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: Плай, 2012. – № 1 (19). – С. 319 – 333.

39. Григорова-Беренда Л. І. Зовнішньоекономічне співробітництво України та Греції / Л. І. Григорова-Беренда, І. С. Уварова // Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2010. – С. 32 – 34.

40. Григорова-Беренда Л. І. Митна політика України в контексті утворення зони вільної торгівлі з ЄС / Л. І. Григорова-Беренда, В. С. Бондара // Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2012. – С. 154–156.

41. Григорова-Беренда Л. И. Влияние внешнеэкономической деятельности предприятий Украины на ее экономическое развитие / Л. И. Григорова-Беренда, В. А. Зинченко // Социально-экономическое развитие Украины и ее регионов: проблемы науки и практики : [Монография] / Под ред. В. С. Пономаренко, Н. А. Кизима, Е. В. Раевневой – Х. : ФЛП Александрова К. М.; ИД «ИНЖЭК», 2010. – С. 235–245.

42. Григорова-Беренда Л. І. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України / Л. І. Григорова-Беренда, В. А. Зінченко // Проблеми економіки. – 2011. – № 2. – С. 25–35.

43. Григорова-Беренда Л. І. Визначення сутності поняття зовнішньоекономічна безпека / Л. І. Григорова-Беренда // Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції 11–12 листопада 2010 р. – Х. : ФОРП Павленко О. Г., ВД «ІНЖЕК», 2010. – С. 23–25.

44. Григорова-Беренда Л. І. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози / Л. І. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 39–46.

45. Григорова-Беренда Л. І. Теоретичні аспекти діагностики соціально-економічного розвитку / Л. І. Григорова-Беренда // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 10-11 травня 2012 р. – Х. : ФОРП Александрова К. М.; ВД «ІНЖЕК», 2012. – С. 117–118.

46. Григорова-Беренда Л. І. Влияние внешнеэкономической деятельности на экономическое развитие Украины / Л. І. Григорова-Беренда, В. А. Зінченко // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» : Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції 27-28 травня 2010 р. – Х. : ФОРП Александрова К. М., ВД «ІНЖЕК», 2010. – С. 69–72.

47. Григорова-Беренда Л. І. Аналіз основних положень державної програми підтримки експортної діяльності підприємств / Л. І. Григорова-Беренда // Бизнес Информ. – 2011. – № 12. – С. 16–23.

48. Григорова-Беренда Л. І. Теорія і практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави / Л. І. Григорова-Беренда, В. Є. Хаустова // Проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 28–34.

49. Григорова-Беренда Л. І. Аналіз діючого в Україні законодавства з питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств / Л. І. Григорова-Беренда // Бизнес Информ. – 2011. – № 10. – С. 80–87.

50. Григорова-Беренда Л. І. Засади державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України / Л. І. Григорова-Беренда // Соціально-

економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 19–20 травня 2011 р. – Х. : ФОРП Александрова К. М.; ВД «ІНЖЕК», 2011. – С. 97–100.

51. Григорова-Беренда Л. І. Оцінка зовнішньоекономічної безпеки держави: основні підходи та напрямки їх використання / Л. І. Григорова-Беренда, В. А. Зінченко // Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22–23 листопада 2011 р. – Х. : ФОРП Павленко О. Г., ВД «ІНЖЕК», 2011. – С. 89–92.

52. Григорова-Беренда Л. И. Определение и анализ основных внешнеэкономических угроз государства / Л. И. Григорова-Беренда // Бизнес Информ. – 2010. – № 12. – С. 194–199.

53. Григорова-Беренда Л. И. Трансграничное сотрудничество и международная конкурентоспособность Украины / Л. И. Григорова-Беренда, О. Н. Манжак // Міжнар. наук.-практ. конф. «Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва», тези допов. – Х., 2010. – С. 15–17.

54. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : [Монографія] / Губський Б. В. – К. : ДП «Укрархбудін-форм», 2001. – 122 с.

55. Гуляк Р. Е. Розробка методологічних принципів економічної діагностики та їх застосування при створенні механізму діагностики розвитку ресурсної компоненти економічного потенціалу міста / Р. Е. Гуляк // Економіка та держава. – 2011. – № 6. – С. 84–88.

56. Гусаков Н. П. Национальные интересы и внешнеэкономическая безопасность России / Н. П. Гусаков, Н. А. Зотова. – М. : Компания «Евразийский регион», 1998. – 269 с.

57. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

58. Державне регулювання економіки : Навч. посіб. / [С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін.]. – 2-е вид. доопрац. і допов. – К. : КНЕУ, 2004. – 440 с.

59. Диагностика развития регионов: структура, границы, методы : [Монографія] / [Василенко В. Н., Гудзь П. В., Кратт О. А. и др] ; под науч. ред. В. Н. Василенко. – Донецк : Юго-Восток, 2009. – 286 с.

60. Діагностика соціального розвитку регіону : наук. розробка / [З. В. Балабаєва, С. В. Овчаренко, І. Л. Росколотько та ін.]. – К. : НАДУ, 2010. – 40 с.

61. Дідківський М. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : Навч. посіб. / М. І. Дідківський. – К. : Знання, 2006. – 462 с.

62. Дмитриева О. Г. Региональная экономическая диагностика / Дмитриева О. Г. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского Университета экономики и финансов, 1992. – 274 с.

63. Дмитриченко Л. И. История экономических учений : Учеб. пособ. / Дмитриченко Л. И. – Донецк : Китис : ДонГУ, 1999. – 449 с.

64. Дронов Р. В. Подходы к обеспечению экономической безопасности / Р. В. Дронов // Экономист. – 2001. – № 2. – С. 43–54.

65. Економічна безпека : Навч. посіб. / Під заг. ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

66. Економічна безпека : Навч. посіб. / [В. І. Франчук, Л. В. Герасименко, З. Б. Живко та ін.] ; за ред. В. І. Франчука. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 244 с.

67. Економічна діагностика : Навч. посіб. / [Косянчук Т. Ф., Лук'янова В. В., Майорова Н. І., Швид В. В.] ; за заг. ред. Т. Ф. Косянчук – Львів : Новий Світ – 2000, 2009 – 452 с.

68. Загорна Т. О. Економічна діагностика. Навч. посіб. / Загорна Т. О. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.

69. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 5 – 6, ст. 30) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>

70. Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» від 20.05.2010 року № 2278-VI (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 33, ст. 470) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2278-17>

71. Закон України «Про економічну самостійність Української РСР» від 03.08.1990 року № 142-XII (Відомості Верховної Ради УРСР, 1990, № 34, ст. 499) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=142-12>

72. Закон України «Про Єдиний митний тариф України» від 05.02.1992 року № 2097-ХІІ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, №19, ст. 259) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2097-12>

73. Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 року № 1540а-ХІІ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 46, ст. 616) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1540%E0-12>

74. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 року № 959-ХІІ (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 29, ст. 377) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>

75. Закон України «Про Митний тариф України» від 05.04.2001 року № 2371-ІІІ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 24, ст. 125) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2371-14>

76. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року № 280/97-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст. 170) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>

77. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 року № 679-ХІV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 29, ст. 238) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>

78. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964 – ІV. – (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>

79. Закон України «Про підприємництво» від 07.02.1991 року № 698-ХІІ (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 14, ст. 168) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=698-12>

80. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від

21.12.2000 року № 2181-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 10, ст. 44) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2181-14>

81. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 року № 93/96-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 19, ст. 80) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=93%2F96-%E2%F0>

82. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 року № 85/96-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 18, ст. 78) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85%2F96-%E2%F0>

83. Замков О. О. Математические методы в экономике : Учеб. / Замков О. О., Толстопятенко А. В., Черемных Ю. Н. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, Изд-во «ДИС», 1997. – 368 с.

84. Звіт про конкурентоспроможність України 2010 : Назустріч економічному зростанню та процвітанню. Опубліковано Фондом «Ефективне Управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.feg.org.ua.

85. Зовнішня торгівля України : Стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», – 2010. – 100 с.

86. Зовнішня торгівля України : Стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», – 2011. – 102 с.

87. Зовнішня торгівля України : Стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», – 2012. – 102 с.

88. Иванченко В. Общность критериев экономической и государственной безопасности / В. Иванченко // Экономист. – 1996. – №5. – С. 3–14.

89. Ивлев В. Balanced ScoreCard – альтернативные модели [Електронний ресурс] / В. Ивлев, Т. Попова. – Режим доступу: <http://www.balancedscorecard.ru/bsc878.html>.

90. Илларионов А. Н. Критерии экономической безопасности / А. Н. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – №10. – С. 35–57.

91. Калачова І. В. Методологічні засади формування соціальної статистики та її використання в управлінні : Автореф. дис. на здобуття наук. сту-

пеня докт. екон. наук : спец. 08.00.10 «Статистика» / І В. Калачова. – К., 2007. – 36 с.

92. Каплан Р. С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Роберт С. Каплан, Дэвид П. Нортон ; пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 304 с.

93. Кирилов В. И. Логика / В. И. Кирилов, А. А. Старченко. – М. : Юрист, 1998. – 256 с.

94. Клисторин В. И. Диагностика региональных финансов / В. И. Клисторин // Регион : экономика и социология. – 2004. – № 2. – С. 3–22.

95. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика. Із досвіду професійного аналітика / Т. Т. Ковальчук, В. П. Горбулін. – К. : Знання, 2004. – 638 с.

96. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы. Концепции и методы : Учеб. пособ. / Б. Коласс ; пер. с франц. под ред. Я. В. Соколова. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.

97. Коробков А. The Balanced Scorecard: новые возможности для эффективного управления [Електронний ресурс] / А. Коробков. – Режим доступу: <http://www.vernikov.ru/material64.html>.

98. Коротков Э. М. Концепция менеджмента / Коротков Э. М. – М. : Дека, 1997. – 304 с.

99. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства : [Монографія] / Костирко Л. А. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Х. : Фактор, 2008. – 336 с.

100. Кузьмін О. Є. Соціально-економічна діагностика діяльності підприємства в умовах глобалізації: сутність, види, принципи здійснення / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, Н. Я. Петришин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Логістика. Випуск 690. – 2010. – С. 623–628.

101. Кунін В. Є. Механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств / В. Є. Кунін // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 114–120

102. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека : у визначеннях та поняттях : словник-довідник / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Текст, 2008. – 398 с.

103. Лапін В. А. Теорія національної безпеки : Підручник. / Лапін В. А. – К. : КНТ, 2009. – 631 с.

104. Лексин В. Н. Региональная диагностика: сущность, предмет и метод, специфика применения в современной России (вводная лекция предлагаемого учебного курса) / В. Н. Лексин // Российский экономический журнал. – 2003. – № 9–10. – С. 64 – 86.

105. Лісова Л. О. Державна підтримка українського експорту / Л. О. Лісова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2. – Т. 1. – С. 228 – 231.

106. Локтионов М. В. О системных методологиях в менеджменте / М. В. Локтионов // Вестник МГУ. – 2000. – № 5. – С. 105 – 120.

107. Лысенко Д. В. Экономический анализ : Учебник / Лысенко Д. В. – М. : Проспект, 2007. – 376 с.

108. Лысенко Д. В. Экономический анализ : Учебник / Лысенко Д. В. – М. : Проспект, 2007. – 376 с.

109. Мартинюк В. П. Методичні підходи до розрахунку інтегрального показника економічної безпеки держави / В. П. Мартинюк // Стратегічна панорама. – 2009. – № 1. – С. 101 – 108.

110. Медведев В. Проблемы экономической безопасности России / В. Медведев // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 111–125.

111. Международная экономическая деятельность Украины : Учебн. / [Ю. В. Макогон, С. В. Громенкова, В. А. Медведкина и др.]. – Донецк : ДонДУУ, 2009. – 570 с.

112. Мельник О. Г. Діагностика діяльності машинобудівного підприємства на засадах системи економічних індикаторів : [Монографія] / Мельник О. Г. – Львів: Видавництво ДП «Видавничий дім «Укрпол»», 2009. – 188 с.

113. Мельник О. Г. Формування системи бюджетування та збалансованої системи індикаторів діяльності підприємства: теоретичні засади та методичні положення (на прикладі машинобудування) : [Монографія] / Мельник О. Г. – Львів : Видавництво МДП «Видавничий дім «Укрпол»», 2008. – 240 с.

114. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>

115. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2003. – 42 с.

116. Митний Кодекс України від 11.07.2002 року № 92-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 38-39, ст. 288) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92-15>

117. Михайленко А. И. Механизм обеспечения экономической безопасности России / А. И. Михайленко // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 7. – С. 119–127.

118. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство : [Монографія] / За ред. В. М. Гейця. – Х. : ВД «Інжек», 2006. – 240 с.

119. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : Стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України». – 2011. – 282 с.

120. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : Стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», – 2011. – 282 с.

121. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : Стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», – 2012. – 305 с.

122. Національна безпека України: теорія і практика : Навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук, В. М. Литвин. – К. : Кондор, 2007. – 614 с.

123. Никитин А. Я. Анализ и прогноз временных рядов в экологических наблюдениях и экспериментах : Учеб.-метод. пособ. / А. Я. Никитин, И. А. Сосунова. – Иркутск : Изд-во Иркутск. гос. пед. ун-та, 2003. – 82 с.

124. Новикова И. В. Индикаторы экономической безопасности региона / И. В. Новикова, Н. И. Красников // Вестник томского государственного университета. – 2001. – № 1. – С. 132–138.

125. НРА «Рюрік» Аналітичний огляд банківської системи України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rurik.com.ua/.../bank_system_4kv2010.pdf.

126. НРА «Рюрік» Аналітичний огляд банківської системи України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rurik.com.ua/.../bank_system_IV_kv_2011.pdf.

127. Олексієнко М. М. Уточнення сутнісних характеристик зовнішньоекономічної безпеки регіону та окреслення пріоритетів її зміцнення / М. М. Олексієнко // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций : региональный аспект. [Сборник научных трудов]. – Донецк : ДонНУ, 2010. – С. 298 – 301

128. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. В. А. Олейникова. – М. : ЗАО «Бизнес-школа» «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

129. Осовська Г. В. Менеджмент організацій / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К. : Кондор, 2005. – 860 с.

130. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

131. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : Монографія / [М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко, Ю. С. Копчак]. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003.– 144 с.

132. Перенчук О. П. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності України в сучасних умовах / О. П. Перенчук // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций : региональный аспект. [Сборник научных трудов]. – Донецк : ДонНУ, 2009. – С. 420 – 425.

133. Платіжний баланс і зовнішній борг України, 2010 рік : [аналіт.-стат. вид.] / Т. А. Гальчинська, Н. І. Чепурнова, С. А. Ніколайчук та ін. ; Нац. банк України. – К. : Нац. банк України, 2011. – 105 с.

134. Платіжний баланс і зовнішній борг України, 2011 рік : [аналіт.-стат. вид.] / Т. А. Гальчинська, Н. І. Чепурнова, С. А. Ніколайчук та ін. ; Нац. банк України. – К. : Нац. банк України, 2012. – 123 с.

135. Платіжний баланс України за 2004 рік : [аналіт.-стат. вид.] / Т. А. Гальчинська, Н. І. Чепурнова, Н. О. Березюк та ін. ; Нац. банк України. – К. : Нац. банк України, 2005. – 92 с.

136. Плотинский Ю. М. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов : Учеб. пособ. для вузов / Ю. М. Плотинский. – М. : Логос, 1998. – 279 с.

137. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI (Голос України, 2010, № 229 – 230) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>

138. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование : [Монография] / Пономаренко В. С., Клебанова Т. С., Чернова Н. Л.– Х. : ИД «ИНЖЭК», 2004.– 144 с.

139. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zed/strategy/ukr/4612.html>

140. Предборський В. А. Економічна безпека держави / Предборський В. А. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.

141. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» (Комітет з економічних реформ при Президентові України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

142. Проект «Національної стратегії розвитку експорту України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zed/strategy/ukr/4589.html>

143. Проект Закону України «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrexport.gov.ua/ukr/zed/ukr/4611.html>

144. Пястолов С. М. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия / Пястолов С. М. – 3-е изд., стер. – М. : Академия, 2004. – 336 с.

145. Раппопорт В. Ш. Диагностика управления: практический опыт и рекомендации / Раппопорт В. Ш. – М. : Экономика, 1988. – 127 с.

146. Редченко К. Показательное несогласие [Електронний ресурс] / К. Редченко. – Режим доступу: http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27

147. Рішення РНБО «Про звіт Кабінету Міністрів України щодо результатів членства України в Світовій організації торгівлі» від 26.06.2009 року (Офіційний вісник Президента України, 2009, № 28, ст. 919) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0010525-09>

148. Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо захисту інтересів національних товаровиробників на зовнішньому ринку» від 05.01.2011 року № 35-р (Урядовий кур'єр, 2011, № 23) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=35-2011-%F0>

149. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия : Учеб. пособ. / Г. В. Савицкая. – 4-е изд., перераб. и доп. – Минск : ООО «Новое знание», 1999. – 688 с.

150. Садовникова Н. А. Анализ временных рядов и прогнозирование : Учеб. пособ. / Н. А. Садовникова, Р. А. Шмойлова. – М. : Изд-во МГУЭСИИ, 2004. – 200 с.

151. Светульников С. Г. Методы социально-экономического прогнозирования : учебник для вузов. Том II / С. Г. Светульников, И. С. Светульников. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 103 с.

152. Сенчагов В. К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России / В. К. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 97–106.

153. Сидоренко-Стеценко Д. В. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її вимірювання / Д. В. Сидоренко-Стеценко // Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки. Випуск 152. – 2009. – С. 109–114

154. Система корпоративного управління: формування та оцінювання на засадах економічних індикаторів (на прикладі машинобудування): [Монографія] / О.Є. Кузьмін, А.М. Дідик, О.Г. Мельник, О.В. Муқан; під ред. д.е.н., проф. О.Є. Кузьміна. – Львів: «Тріада плюс», 2008. – 369 с.

155. Словарь по кибернетике / [А. А. Дородницын и др.] ; под ред. : В. С. Михалевич. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Гл. ред. Укр. сов. энцикл., 1989. – 751 с.

156. Солонінко К. С. Міжнародна економіка : Навч. посіб. / К. С. Солонінко. – К. : Кондор, 2008. – 380 с.

157. Соціальна економіка : Навч. посіб. / [О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 196 с.

158. Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 року – Випуск 10. – Міністерство економіки України, департамент макроекономіки [Електронний Ресурс]. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>

159. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. П. Павленко]. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 567 с.

160. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. П. Павленко]. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.

161. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держ. ком. статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. О. Е. Остапчук]. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.

162. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=105%2F2007>

163. Султан К. Методологічні аспекти розробки та практичного застосування макроеконометричної моделі України : [Монографія] / Султан К., Лук'яненко І. Г., Городніченко Ю. О. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. – 204 с.

164. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : Учеб. пособ. / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.

165. Сухоруков А. І. Вплив відкритості економіки на економічну безпеку України / А. І. Сухоруков, А. Г. Шемяєва // Стратегічна панорама. – 2009. – № 1. – С. 44–55.

166. Сухоруков А. І. Методологія оцінки рівня економічної безпеки / А. І. Сухоруков // Вісник КНТЕУ. – 2008. – № 1. – С. 49–55

167. Теория статистики : Учебно-методический комплекс / [Минашкин В. Г., Шмойлова Р. А., Садовникова Н. А. и др.]. – М. : Изд. центр ЕАОИ, 2008. – 296 с.

168. Теория экономического анализа. Учебник. / Под ред. М. И. Баканова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2005, – 536 с.

169. Ткаченко О. Г. Організаційно-правові засади зовнішньоекономічної безпеки в Україні : Навч. посіб. / О. Г. Ткаченко, Т. В. Філіпенко. – Донецьк : ДонДУУ, 2008. – 153 с.

170. Трененков Е. М. Диагностика в антикризисном управлении / Е. М. Трененков, С. А. Дведенидова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – №1. – С. 3–25

171. Трофимова В. В. Механізм забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України / В. В. Трофимова // Проблемы материальной культуры. Серия : Экономические науки. Выпуск 93. 2006. – С. 123–127.

172. Трофимова Л. Н. Теоретико-методологический аспект экономической диагностики эффективности деятельности хозяйствующего субъекта (на примере торговой организации) / Л. Н. Трофимова // Аудит и финансовый анализ. – 2008. – № 4. – С. 215–222.

173. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.94 року (Дата набрання чинності для України: 16.05.2008 року, Міжнародний документ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_342

174. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : [Монографія] / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – 528 с.

175. Фінанси : Підручник. / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

176. Флейчук М. І. Методичні аспекти аналізу рівня економічної безпеки регіону / М. І. Флейчук, М. Д. Янків // Вісник ЛКА. Серія : Економіка. Випуск 23. – 2006. – С. 40–47.

177. Фомичев В. И. Международная торговля : Учеб. / В. И. Фомичев. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 446 с.

178. Фостик Б. Забезпечення національних економічних інтересів України в умовах СОТ / Богдан Фостик // Міжнародна економічна політика. – 2009. – № 10–11. – С. 131 – 145.

179. Фурщик М. А. Системная диагностика региональной экономики : задачи, информация, методы / М. А.Фурщик, С. В.Марков // Теория и практика системных преобразований. [Труды ИСА РАН]. – М. : КомКнига, 2006. – С. 222–250.

180. Холден К. Економічне прогнозування: вступ / К. Холден, Д. А. Піл, Дж. Л. Томпсон. – К. : Інформтехніка – ЕМЦ, 1996. – 216 с.

181. Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : Автореф. дис. канд. екон. наук : 08.05.01 / А. В. Чесноков; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 19 с.

182. Чимитова А. Б. Вопросы устойчивого и безопасного развития региона : Учеб. пособие / А. Б. Чимитова, Е. А. Микульчинова. – Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2007. – 216 с.

183. Шатунова Н. Н. Угрозы экономической безопасности государства: сущность, виды, система индикаторов / Н. Н. Шатунова // Вестник ОрелГИЭТ. – 2008. – № 1. – С. 97–106

184. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : Навч. посіб. / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2006. – 435 с.

185. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : [Монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

186. Шнипер Р. И. Регион: диагностика и прогнозирование / Шнипер Р. И. / отв. ред. В.В. Кулешов ; ИЭОПП СО РАН. – Новосибирск : 1996. – 135 с.

187. Экономико-математические методы в анализе хозяйственной деятельности предприятий и объединений / [Бутник-Сиверский А. Б., Сайфулин Р. С., Рейльян Я. Р. и др.]. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 200 с.

188. Экономико-математические методы и прикладные модели : Учеб. пособ. / [Федосеев В. В., Гармаш А. Н., Орлова И. В. и др.] ; под ред. В. В. Федосеева. – [2-е изд.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 304 с.

189. Экономическая безопасность региона в контексте национальной экономической безопасности Российской Федерации : [Монографія] ; Под ред. Н. В. Фирюлиной. – М. : МГУП, 2003. – 471 с.

190. Экономическая безопасность России: Общий курс : Учебник / под. ред. В. К. Сенчагова. – 2-е изд. – М. : Дело, 2005. – 896 с.

191. Экономическая безопасность хозяйственных систем / Учебник / под. ред. А. В. Колосова. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 446 с.

192. Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки / Под ред. В. К. Сенчагова. – М. : ЗАО «Финстатинформ», 1998.– 621 с.

193. Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України : теоретико-методологічний підхід : [Монографія] / Яремко Л. А. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.

194. Euromoney country risk [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.euromoneycountryrisk.com

195. Jarvis C. J. Officially Supported Export Credits : Developments and Prospects [Electronic resource] / Jarvis C. J., Kuhn M., Horváth B. // World Economic and Financial Surveys. – December 1, 1995. – Mode access : <http://www.imf.org>.

196. Kaplan R.S., Norton D.P. The balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. – Boston. Ma.: Harvard Business School Press, 1996.

197. Maisel L.S. Performance Management // The Balanced Scorecard Approach // Journal of Cost Management. – 1992. – Summer. – P. 47–52.

198. Norton D., Kaplan R. Linking the Balanced Scorecard to Strategy // California Management Review. – 1996. – Vol. 4. – Fall. – P. 53–79.

199. Norton D., Kaplan R. Putting the Balanced Scorecard to work // Harvard Business Review. – 1993. – September-October. – P.142.

200. Stephens M. Export Credit Agencies, Trade Finance and South East Asia [Electronic resource] / M. Stephens // IMF Working Paper No. 98/175. – December 1, 1998. – Mode access : <http://www.imf.org>.

201. Wang J.-Y. Officially Supported Export Credits in a Changing World [Electronic resource] / [Wang J.-Y., Mansilla M., Kikuchi Y., Choudhury S.] // World Economic and Financial Surveys. – July 1, 2005. – Mode access : <http://www.imf.org>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Динаміка експорту-імпорту товарів та послуг за регіонами України в 2001 та 2011 роках [57; 85–87, 159–161]

Регіон	Експорт, млн дол.				Імпорт, млн дол.				Сальдо, млн дол.			
	2001 р.	частка, %	2011 р.	частка, %	2001 р.	частка, %	2011 р.	частка, %	2001 р.	ранг	2011 р.	ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Україна	19809,1		82186,4		16922,6		88843,4		2886,5		-6657,0	
АР Крим	293,6	1,5	995,5	1,2	131,1	0,8	1506,0	1,7	162,5	8	-510,5	22
Вінницький	210,4	1,1	701,6	0,9	150,8	0,9	440,3	0,5	59,6	13	261,3	8
Волинський	174,6	0,9	679,7	0,8	182,0	1,1	1084,2	1,2	-7,5	21	-404,5	21
Дніпропетровський	2897,3	14,6	10757,9	13,1	1008,1	6,0	7187,5	8,1	1889,2	2	3570,4	3
Донецький	3004,6	15,2	17797,5	21,7	848,4	5,0	5130,4	5,8	2156,2	1	12667,1	1
Житомирський	142,2	0,7	531,2	0,6	126,3	0,7	475,1	0,5	15,9	19	56,1	14
Закарпатський	264,4	1,3	1465,5	1,8	247,9	1,5	2043,7	2,3	16,5	18	-578,2	23
Запорізький	1370,8	6,9	4394,4	5,3	543,9	3,2	2365,5	2,7	827,0	4	2028,9	5
Івано-Франківський	316,8	1,6	1027,9	1,3	202,6	1,2	1134,5	1,3	114,2	9	-106,6	17
Київський	327,8	1,7	2164,3	2,6	395,1	2,3	4518,1	5,1	-67,4	25	-2353,8	26
Кіровоградський	83,7	0,4	459,8	0,6	38,5	0,2	233,4	0,3	45,2	14	226,5	9
Луганський	1257,5	6,3	6863,1	8,4	221,9	1,3	1806,2	2,0	1035,6	3	5057,0	2

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. А.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Львівський	408,4	2,1	1360,7	1,7	633,2	3,7	3284,3	3,7	-224,8	26	-1923,6	25
Миколаївський	545,2	2,8	1869,3	2,3	278,5	1,6	1118,5	1,3	266,7	7	750,8	6
Одеський	1036,8	5,2	2702,8	3,3	632,7	3,7	3345,7	3,8	404,2	6	-642,9	24
Полтавський	735,4	3,7	3389,1	4,1	183,9	1,1	1316,1	1,5	551,5	5	2073,0	4
Рівненський	95,9	0,5	638,8	0,8	117,7	0,7	450,7	0,5	-21,7	24	188,2	10
Сумський	244,1	1,2	1060,7	1,3	142,2	0,8	899,8	1,0	101,9	10	160,9	11
Тернопільський	50,4	0,3	250,1	0,3	37,1	0,2	332,6	0,4	13,3	20	-82,6	16
Харківський	463,8	2,3	2154,6	2,6	484,7	2,9	2506,4	2,8	-20,9	23	-351,7	20
Херсонський	146,3	0,7	380,1	0,5	46,1	0,3	242,3	0,3	100,2	11	137,8	13
Хмельницький	96,5	0,5	427,9	0,5	71,4	0,4	569,1	0,6	25,2	16	-141,2	18
Черкаський	209,7	1,1	1070,6	1,3	112,4	0,7	522,8	0,6	97,4	12	547,8	7
Чернівецький	62,6	0,3	143,3	0,2	39,2	0,2	164,0	0,2	23,4	17	-20,7	15
Чернігівський	147,5	0,7	425,8	0,5	158,9	0,9	603,0	0,7	-11,4	22	-177,2	19
м. Київ	2972,6	15,0	12322,4	15,0	3687,5	21,8	25201,4	28,4	-714,8	27	-12879,0	27
м. Севастополь	79,5	0,4	249,1	0,3	51,3	0,3	104,9	0,1	28,2	15	144,2	12

Таблиця А.2

Динаміка експорту-імпорту товарів за регіонами України в 2001 та 2011 роках [57, 85–87, 159–161]

Регіон	Експорт, млн дол.			Імпорт, млн дол.			Сальдо, млн дол.			ранг		
	2001 р.	частка, %	2011 р.	частка, %	2011 р.	частка, %	2001 р.	2011 р.	2011 р.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Україна	16264,7		68394,2		15775,1		82608,2		489,6		-14214,0	
АР Крим	218,3	1,3	676,0	1,0	125,8	0,8	1466,0	1,8	92,5	10	-790,1	23
Вінницький	208,6	1,3	661,7	1,0	150,5	1,0	384,6	0,5	58,1	12	277,1	8
Волинський	171,1	1,1	646,4	0,9	179,6	1,1	1059,6	1,3	-8,6	21	-413,2	20
Дніпропетровський	2844,6	17,5	10363,2	15,2	973,2	6,2	6717,2	8,1	1871,4	2	3646,0	3
Донецький	2954,7	18,2	17197,6	25,1	830,2	5,3	4622,8	5,6	2124,5	1	12574,8	1
Житомирський	140,5	0,9	515,5	0,8	126,3	0,8	460,1	0,6	14,2	16	55,3	13
Закарпатський	253,7	1,6	1397,6	2,0	243,6	1,5	1997,9	2,4	10,1	18	-600,3	22
Запорізький	1316,6	8,1	4151,2	6,1	502,5	3,2	2271,0	2,7	814,2	4	1880,2	5
Івано-Франківський	307,1	1,9	942,0	1,4	198,8	1,3	1068,3	1,3	108,3	8	-126,3	17
Київський	304,5	1,9	1696,2	2,5	386,0	2,4	4260,3	5,2	-81,6	25	-2564,1	26
Кіровоградський	76,4	0,5	443,4	0,6	36,8	0,2	226,9	0,3	39,6	13	216,5	9
Луганський	1236,4	7,6	6505,0	9,5	211,8	1,3	1743,2	2,1	1024,6	3	4761,8	2
Львівський	302,1	1,9	1201,9	1,8	611,6	3,9	3202,3	3,9	-309,5	26	-2000,4	25
Миколаївський	485,6	3,0	1654,4	2,4	265,7	1,7	1041,5	1,3	219,9	6	612,9	6

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Одеський	601,7	3,7	1541,1	2,3	592,3	3,8	3145,4	3,8	9,5	19	-1604,3	24
Полтавський	601,8	3,7	3356,3	4,9	170,3	1,1	1132,4	1,4	431,5	5	2223,9	4
Рівненський	78,3	0,5	543,1	0,8	111,7	0,7	431,0	0,5	-33,3	23	112,1	11
Сумський	237,0	1,5	1017,4	1,5	118,2	0,7	814,1	1,0	118,8	7	203,3	10
Тернопільський	49,3	0,3	241,4	0,4	36,4	0,2	324,1	0,4	12,9	17	-82,7	16
Харківський	430,4	2,6	1845,8	2,7	475,5	3,0	2277,3	2,8	-45,1	24	-431,4	21
Херсонський	129,9	0,8	339,2	0,5	45,5	0,3	238,5	0,3	84,4	11	100,6	12
Хмельницький	92,9	0,6	393,7	0,6	70,5	0,4	554,7	0,7	22,5	15	-161,0	19
Черкаський	208,3	1,3	1058,4	1,5	109,1	0,7	508,9	0,6	99,3	9	549,5	7
Чернівецький	61,4	0,4	136,6	0,2	38,4	0,2	163,0	0,2	23,0	14	-26,4	15
Чернігівський	143,4	0,9	418,7	0,6	155,9	1,0	562,5	0,7	-12,5	22	-143,8	18
м. Київ	2604,5	16,0	9061,7	13,2	3483,6	22,1	22775,4	27,6	-879,0	27	-13713,7	27
м. Севастополь	48,8	0,3	124,1	0,2	47,1	0,3	101,7	0,1	1,7	20	22,5	14

Таблиця А.3

Динаміка експорту-імпорту послуг за регіонами України в 2001 та 2011 роках [57, 85–87, 159–161]

Регіон	Експорт, млн дол.				Імпорт, млн дол.				Сальдо, млн дол.			
	2001 р.	частка, %	2011 р.	частка, %	2001 р.	частка, %	2011 р.	частка, %	2001 р.	ранг	2011 р.	ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Україна	3544,4		13792,2		1147,5		6335,2		2396,9		7557,0	
АР Крим	75,3	2,1	319,5	2,3	5,3	0,5	40,0	0,6	70,0	5	279,5	4
Вінницький	1,8	0,1	40,0	0,3	0,3	0,0	55,7	0,9	1,5	21	-15,8	23
Волинський	3,5	0,1	33,3	0,2	2,4	0,2	24,6	0,4	1,1	22	8,8	18
Дніпропетровський	52,7	1,5	394,7	2,9	34,9	3,0	470,3	7,5	17,8	10	-75,6	26
Донецький	49,9	1,4	599,8	4,3	18,2	1,6	507,6	8,1	31,7	7	92,3	9
Житомирський	1,7	0,0	15,7	0,1	0,0	0,0	14,9	0,2	1,7	20	0,8	20
Закарпатський	10,7	0,3	67,9	0,5	4,3	0,4	45,8	0,7	6,4	16	22,2	14
Запорізький	54,2	1,5	243,2	1,8	41,4	3,6	94,5	1,5	12,8	13	148,7	6
Івано-Франківський	9,7	0,3	85,9	0,6	3,8	0,3	66,2	1,1	5,9	17	19,7	16
Київський	23,3	0,7	468,1	3,4	9,1	0,8	257,8	4,1	14,2	12	210,3	5
Кіровоградський	7,3	0,2	16,4	0,1	1,7	0,1	6,5	0,1	5,6	18	9,9	17
Луганський	21,1	0,6	358,1	2,6	10,1	0,9	62,9	1,0	11,0	15	295,2	3
Львівський	106,3	3,0	158,7	1,2	21,6	1,9	81,9	1,3	84,7	4	76,8	11
Миколаївський	59,6	1,7	214,9	1,6	12,8	1,1	77,0	1,2	46,8	6	137,9	7

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. А.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Одеський	435,1	12,3	1161,7	8,4	40,4	3,5	200,3	3,2	394,7	1	961,3	1
Полтавський	133,6	3,8	32,7	0,2	13,6	1,2	183,6	2,9	120,0	3	-150,9	27
Рівненський	17,6	0,5	95,7	0,7	6,0	0,5	19,7	0,3	11,6	14	76,0	12
Сумський	7,1	0,2	43,4	0,3	24,0	2,1	85,7	1,4	-16,9	27	-42,4	25
Тернопільський	1,1	0,0	8,6	0,1	0,7	0,1	8,5	0,1	0,4	24	0,1	21
Харківський	33,4	0,9	308,8	2,2	9,2	0,8	229,1	3,7	24,2	9	79,7	10
Херсонський	16,4	0,5	40,9	0,3	0,6	0,1	3,7	0,1	15,8	11	37,2	13
Хмельницький	3,6	0,1	34,2	0,2	0,9	0,1	14,4	0,2	2,7	19	19,8	15
Черкаський	1,4	0,0	12,2	0,1	3,3	0,3	13,9	0,2	-1,9	26	-1,7	22
Чернівецький	1,2	0,0	6,7	0,0	0,8	0,1	1,1	0,0	0,4	25	5,7	19
Чернігівський	4,1	0,1	7,1	0,1	3,0	0,3	40,5	0,6	1,1	23	-33,4	24
м. Київ	368,1	10,4	3260,7	23,6	203,9	17,8	2425,9	38,9	164,2	2	834,8	2
м. Севастополь	30,7	0,9	125,0	0,9	4,2	0,4	3,3	0,1	26,5	8	121,7	8

Додаток Б

Таблиця Б.1

Вихідні дані розрахунку зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках
[57, 85–87, 119–121, 125, 126, 130, 133–135, 159–161]

Додатки

Показники	Порогове значення	Рік											
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Торгівельна складова													
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	≥ 1	1,20	1,17	1,21	1,12	1,22	1,03	0,94	0,89	0,86	0,97	0,95	0,93
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	≤ 50	48,32	44,52	42,86	48,83	47,87	45,36	45,25	45,96	51,12	43,17	48,52	53,76
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	≤ 30	34,89	31,99	30,04	29,81	29,48	29,40	27,66	27,12	23,37	25,88	32,14	32,48
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	≥ 18	3,20	3,39	3,61	4,62	4,11	2,62	2,79	3,10	2,53	4,26	3,66	3,28
Фінансово-інвестиційна складова													
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-1 – 1	4,7	3,7	7,5	5,8	10,6	2,9	-1,5	-3,7	-7,0	-1,5	-2,2	-5,5
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	≤ 25	61,1	53,6	51,1	47,5	47,2	45,9	50,6	56,0	55,9	88,3	86,0	76,6
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	5 – 10	1,90	1,79	2,16	2,64	3,47	9,10	4,38	5,56	3,37	4,3	4,2	3,6
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	20 – 30	12,76	10,70	10,48	11,77	13,42	36,15	15,99	18,00	11,76	17,92	19,95	13,97

Закінчення табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Банківсько-валютна складова													
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	≤ 30	13,3	12,5	13,7	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів, %	≤ 25	38,36	32,25	32,03	31,91	36,40	34,31	38,07	32,11	44,08	50,39	44,48	44,22
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	≤ 106	104,2	97,5	100,6	100,0	99,5	95,2	100,0	100,0	152,5	103,7	99,7	100,4

Розрахунок інтегрального показника та компонент зовнішньоекономічної безпеки України в 2000 – 2011 роках, %

Компонента/Показник	Рік											
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Торгівельна складова	81,69	85,50	89,44	85,07	87,84	82,54	82,14	81,38	81,45	88,21	78,04	74,02
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	119,54	117,06	121,16	111,59	122,28	103,31	94,08	88,93	85,55	97,42	95,43	92,51
Відношення обсягу імпорту до ВВП	103,47	112,30	116,67	102,40	104,46	110,24	110,50	108,78	97,82	115,82	103,05	93,00
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі	85,98	93,77	99,88	100,63	101,76	102,06	108,47	110,61	128,37	115,92	93,33	92,38
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті	17,75	18,86	20,05	25,64	22,84	14,56	15,49	17,20	14,05	23,68	20,33	18,21
Фінансово-інвестиційна складова	35,81	43,28	41,88	48,41	50,68	76,19	75,84	68,41	82,34	77,50	73,58	56,67
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП	21,28	27,03	13,33	17,24	9,43	34,48	66,67	27,03	14,29	66,67	45,45	18,18
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП	40,92	46,64	48,92	52,63	52,97	54,47	49,41	44,64	44,72	28,31	29,07	32,64
Валові міжнародні резерви України	30,00	56,67	63,33	76,67	86,67	146,67	123,33	130,00	223,33	143,33	140,00	120,00
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП	51,05	42,79	41,94	47,10	53,66	69,15	63,96	71,98	47,03	71,69	79,80	55,86

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Закінчення табл. Б.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Банківсько-валютна складова	130,82	142,08	134,13	149,94	162,57	112,68	93,45	89,85	69,33	78,54	78,80	77,92
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу	225,56	240,00	218,98	265,49	312,50	153,85	108,70	85,71	81,74	83,80	73,89	71,60
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів	65,17	77,51	78,06	78,34	68,67	72,86	65,66	77,85	56,71	49,61	56,20	56,53
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду	101,73	108,72	105,37	106,00	106,53	111,34	106,00	106,00	69,52	102,22	106,31	105,63
Інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки України	82,77	90,28	88,49	94,47	100,36	90,47	83,81	79,88	77,71	81,42	76,81	69,54

Додаток В

Таблиця В.1

Структурна динаміка впливу компонент і часткових показників на інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки держави в 2001 – 2011 роках

Компонента/Показник	Рік											
	2001				2002				2003			
	Частка, %	Ранг	Загаль- ний ранг		Частка, %	Ранг	Загаль- ний ранг		Частка, %	Ранг	Загаль- ний ранг	
1	2	3	4	5	6	7		8	9	10		
Торгівельна безпека	16,92		1	73,00		3		-24,34		1		
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	-2,76	1	2	18,99	2	8		-13,32	2	2		
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	9,80	4	7	20,21	3	9		-19,85	1	1		
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	8,65	3	6	28,26	4	10		1,04	3	4		
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	1,22	2	3	5,55	1	6		7,78	4	9		
Фінансово-інвестиційна безпека	33,14		2	-25,90		2		36,34		2		
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	6,38	3	5	-63,42	1	2		5,44	2	7		
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	6,35	2	4	10,57	3	7		5,16	1	6		
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	29,58	4	11	30,87	4	11		18,56	4	10		
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	-9,17	1	1	-3,93	2	4		7,18	3	8		

Додатки

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг
Банківсько-валютна безпека	49,94		3	-147,10		1	88,00		3
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	21,35	3	10	-129,81	1	1	86,31	3	11
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	18,25	2	9	3,40	3	5	0,52	1	3
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	10,34	1	8	-20,69	2	3	1,17	2	5
Рік									
Компонента/Показник	2004			2005			2006		
	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг
Торгівельна безпека	15,68		2	-17,85		2	-2,01		2
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	15,12	4	10	-15,98	1	2	-11,54	1	4
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	2,91	3	7	4,87	4	7	0,33	2	8
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	1,61	2	6	0,25	3	4	8,03	4	10
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	-3,96	1	3	-6,98	2	3	1,17	3	9
Фінансово-інвестиційна безпека	12,86		1	85,97		3	-1,74		3
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-11,05	1	2	21,10	3	10	40,27	4	11

Додатки

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	0,47	2	4	1,26	1	5	-6,33	3	7
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	14,15	4	9	50,55	4	11	-29,19	1	2
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	9,29	3	8	13,05	2	9	-6,49	2	6
Банківсько-валютна безпека	71,46		3	-168,11		1	-96,25		1
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	88,69	3	11	-178,22	1	1	-75,32	1	1
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	-18,24	1	1	4,71	2	6	-12,01	2	3
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	1,00	2	5	5,41	3	8	-8,92	3	5
	Рік								
Компонента/Показник	2007			2008			2009		
	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг
Торгівельна безпека	-6,42		3	1,00		2	60,70		2
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	-10,94	1	3	-12,92	2	7	26,63	3	7
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	-3,64	2	5	-41,95	1	5	40,44	4	8
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	4,53	4	8	67,94	4	10	-28,00	1	3

ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Продовження табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
	Рік									
Компонента/Показник	2010					2011				
	Частка, %	Ранг	Загальний ранг	Частка, %	Ранг	Загальний ранг				
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	3,63	3	7	-12,07	3	8	21,63	2	6	
Фінансово-інвестиційна безпека	-63,05		1	213,19		3	-43,52		1	
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-84,10	1	1	-48,75	2	4	117,65	4	11	
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	-10,11	2	4	0,31	3	9	-36,86	2	2	
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	14,14	3	9	357,09	4	11	-179,69	1	1	
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	17,02	4	10	-95,46	1	3	55,37	3	9	
Банківсько-валютна безпека	-30,54		2	-314,19		1	82,82		3	
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	-65,01	1	2	-20,25	3	6	6,15	2	5	
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	34,47	3	11	-107,82	2	2	-21,27	1	4	
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	0,00	2	6	-186,11	1	1	97,93	3	10	
Торгівельна безпека	-73,52		1	-18,40		2				
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	-3,57	4	7	-3,35	2	6				

Додатки

Закінчення табл. В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	-23,09	2	4	-11,53	1	4			
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	-40,81	1	1	-1,09	4	8			
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	-6,05	3	5	-2,43	3	7			
Фінансово-інвестиційна безпека	-28,33		2	-77,57		1			
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-38,35	1	2	-31,27	1	1			
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	1,37	3	8	4,09	4	11			
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	-6,03	2	6	-22,93	3	3			
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	14,67	4	10	-27,45	2	2			
Банківсько-валютна безпека	1,86		3	-4,03		3			
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	-23,88	1	3	-3,51	1	5			
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	15,88	3	11	0,51	3	10			
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	9,86	2	9	-1,04	2	9			

Наукове видання

**ХАУСТОВА Вікторія Євгенівна
ГРИГОРОВА-БЕРЕ҇ДА Лариса Іванівна**

**ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Монографія

Підписано до друку 25.06.2013 р. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Гарнітура WarnockPro. Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 12,9.
Обл.-вид. арк. 15,5. Наклад 300 прим. Зам. № 682.

Видавничий Дім «ІНЖЕК»
61001, Харків, пр. Гагаріна, 20. Тел. (057) 7034021, 7034001.
e-mail: vdinzhek@gmail.com; www.inzhek.kharkov.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів
видавничої діяльності ДК № 2265 від 18.08.2005 р.
Надруковано у ВД «ІНЖЕК», Харків, пр. Гагаріна, 20.